

**Бачення України: реформування
та відновлення соціально-
гуманітарної сфери у перспективі
2030 року**

Сфери реформ:

- 1. Національна ідентичність: мова, культура, національна пам'ять та державно-церковні відносини**
- 2. Громадянське суспільство та медіа**
- 3. Гендерна політика, права людини і реінтеграція**
- 4. Освіта, наука та інновації**
- 5. Система охорони здоров'я**
- 6. Молодь і спорт**
- 7. Соціальні політики щодо людей з інвалідністю та ветеранів**

Вступ/Передмова

Наприкінці березня 2022 року, коли українська армія завдала першої поразки військам російського загарбника в суспільстві сформувалось переконання у можливості та неминучості нашої перемоги. В цей час у незалежного громадського об'єднання-коаліції експертів «Україна після перемоги», виникла ідея розробити бачення відновлення України. Так само, як це було після Революції Гідності 2014 року, так і після перемоги держава Україна потребуватиме чіткого розуміння відновлення на основі вже напрацьованих рішень, а також консолідації суспільства навколо цього бачення.

У якості первинної цілі було поставлено і виконано завдання лаконічного формулювання мрій незалежної громадськості про неминуче продовження засадничих проєвропейських реформ разом з повоєнним відновленням України. Так народився візійний документ «Україна після перемоги. Бачення України 2030», який підготували кілька десятків відомих науковців і громадських експертів та який був винесений на публічне обговорення -- <https://ces.org.ua/ukraine-after-victory/>

Паралельно до цього Коаліція Реанімаційний Пакет Реформ за участі понад більше ста експертів розробила і продовжує розробляти Експертні рекомендації до Національного плану відновлення до 20 сфер відновлення, розуміючи, що процес відновлення держави України безпосередньо пов'язаний з продовженням реформ, які розвиватимуть нашу країну як демократичну та правову державу -- потенційного повноправного члена Європейського Союзу. Ці рекомендації враховували попередні експертні напрацювання та публічні консультації за участі декількох тисяч громадян та були презентовані на Конференції з питань відновлення (Ukraine Recovery Conference) у липні 2022 року в Лугано, Швейцарія - <https://rpr.org.ua/news/pryntsypy-toronto-ta-haluzevi-bryfy/>

Рік героїчного спротиву ворогу, наступ наших військ та визволення значної частини територій країни від кривавого окупанта разом з наростаючої військовою та економічною підтримкою наших західних партнерів, посилюють нашу певність у досягнення перемоги у близькому майбутньому. Набуття Україною статусу кандидата до вступу у ЄС додатково означило необхідність прискорення європейських реформ задля нашого повноправного партнерства. Наші міжнародні партнери у швейцарському Лугано - це 40 країн, зокрема США, Велика Британія, Франція та Японія - підписали декларацію, яка зафіксувала їхні зобов'язання щодо надання політичної, фінансової та технічної підтримки та започаткували принципи Лугано для відновлення України. Представники українського уряду проголосили, що процес відновлення має бути прозорим і підзвітним народу України. Суголосно з цим від громадянського суспільства на конференції в Лугано був оприлюднений Маніфест громадянського суспільства, у якому окреслені критерії для

прийняття рішень щодо майбутнього країни, "червоні лінії" та пріоритетні завдання - <https://manifesto.org.ua/>

Перемога, післявоєнне відновлення та послідовне продовження європейського реформування поєдналися у великому спільному завданні для громадянського суспільства і влади України.

Війна надзвичайно піднесла роль і значення самоврядного громадянського суспільства. Це – добровольці у лавах чинних захисників Вітчизни. Це – історично видатний масовий і солідарний волонтерський рух, який сприяє нашій перемозі практично на всіх головних ділянках протистояння російській агресії та всіх сферах суспільного життя. Це – постачання необхідного військовим на фронті, соціальна робота з населенням в тилу, збір коштів на військову зброю і техніку, допомога біженцям тощо. За документування воєнних злочинів агресорів українські правозахисники отримали Нобелівську премію – премію миру. Незважаючи на обмеження в умовах воєнного часу, активісти громадянського суспільства не припинили ефективної боротьби проти корупції в державних і політичних інституціях та просування реформ. Інтелектуали та діячі української культури доносять до світу її досягнення та національну рішучість відстояти власну країну через світові засоби масової інформації та соціальні мережі. Громадські діячі взаємодіють із громадськими організаціями західних суспільств для організації волонтерської допомоги Україні. Незалежні експерти та аналітичні організації активно адвокатують інтереси громадськості на рівні парламенту та урядових інституцій, сприяючи національній стійкості та нашій спільній перемозі. Війна завершує формування незалежного громадянського суспільства як невід’ємного інституту демократичної України.

Ми виходимо з того, що наслідки війни остаточно стверджують в Україні принципову роль громадянського суспільства, яке засвідчило здатність до найпереконливіших ефективних форм самоорганізації. Надалі жодна політична влада не зможе не рахуватися із самоорганізованим громадянським суспільством, яке творить живий каркас України, пов’язуючи формальні інститути держави з безпосередньою енергією громадян.

Представлений тут документ «Бачення України: реформування та відновлення соціально-гуманітарної сфери у перспективі 2030 року» є продовженням і певним довершенням попередніх зусиль громадських експертів по створенню поглибленої візії підготовки та виконання цього історичного завдання у сфері соціальної і гуманітарної політики у горизонті одного покоління.

Таке бачення відновлення і розвитку країни потрібне для того, щоб у важкий час воєнних випробувань українське суспільство – в самій Україні та за її межами – отримало ясну і привабливу перспективу майбутнього для консолідації зусиль опору агресору. Воно потрібно для наших західних партнерів – для їхнього розуміння, що ми йдемо у західно-

європейську спільноту не як прохачі військової та фінансової допомоги, а як рівноправні партнери, здатні планувати і бачити свій шлях у вільний світ демократичних країн. Нарешті, такий документ також потрібний для здійснення необхідних реформ розвитку вже зараз, попри воєнний час, як це сьогодні ми бачимо на прикладі інтеграції до ЄС.

Принципи, якими ми керувалися при створенні цього первинного візійного документу можна бачити з самих експертних пропозицій в тексті документу. Втім, наша візія виділяє дві групи базових цінностей, на яких має орієнтуватися відбудова та реформи у новій післявоєнній Україні.

По-перше, це універсальні демократичні цінності – фундаментальні права людини, правова держава з розвинутим громадянським суспільством, людська гідність, визнання недоторканності права власності та ринкових свобод разом із плеканням громадянської рівності, соціальної справедливості, міжетнічної, релігійної та гендерної толерантності. Остаточна визначеність суб'єктності України щодо приналежності до європейського світу – це наш екзистенційний вибір загальних цінностей, які збігаються з тими, що покладені у спільну основу суспільно-політичної організації сучасних демократичних країн.

Разом з тим, демократичні цінностям відстоюють суб'єктність не лише держави Україна, а її кожного з її громадян та громадянок. Максимальне зменшення патерналістської ролі державних інститутів у всіх сферах розбудови соціально-гуманітарної сфери та максимальне гарантування надання прав і свобод її дітям та творцям – це створення можливостей для ефективної дії людського і соціального капіталу, накопиченого за роки після Революції Гідності, зокрема та особливо громадянськими ініціативами.

По-друге, це цінності колективної, національно-культурної ідентичності. Війна з агресором – це війна не на життя, а на смерть за збереження цінностей колективної, національної ідентичності -- спільної історії і культури, спільної форми життя – від насильницького знищення під імперськими «духовними скрепами» Росії. Наша безумовна віра у перемогу над Росією заснована, насамперед, на цінностях ідентичності – патріотизмі, високому героїзмі військових і цивільних, соціальній солідарності. Визвольна війна України як спротив авторитарної диктаторської Росії – це боротьба за право української нації жити за власним вибором згідно власних національно-культурних цінностей.

Саме ці групи базових цінності демократії, правової держави, наповнення змістом, розвиток та взаємодія яких є одним з найважливіших завдань планування та здійснення політики в гуманітарній сфері, є покладені в центр нашої експертної уваги.

Взаємодія й зіткнення цих двох груп цінностей складає осердя політичного життя в організації сучасних суспільств. Від переваги або домінування однієї з цих двох ціннісних

орієнтацій залежить характер політичної організації того чи того суспільства – від ліберально-демократичного до авторитарного типу урядування, від форми національної демократії до країн радикального націоналізму, що трансформується в агресивний нацизм, що ми бачимо на наочному прикладі новітньої історії путінської Росії.

Дилема вирішення адекватного підходу в орієнтації водночас на обидві групи цінностей має бути визначальною в соціальній та гуманітарній політиці нової України.

Внаслідок геополітичного розташування України військова загроза імперського втручання Росії в нашу внутрішню політику та життя залишається на історично невизначений час й за успішного завершення війни на нашу користь. Як сьогодні зрозуміло всьому демократичному світу, і це є основною його партнерської допомоги нашій країні з озброєнням та розгортанням економічних санкцій проти Росії, – це національна війна України за світові (наднаціональні) цінності демократії взагалі. Сьогодні і надовго боротьба України за її національне виживання стає фронтіром боротьби світової демократії проти автократичних і диктаторських режимів.

Як фронтір західної демократії у перші роки після перемоги, Україна матиме необхідність одночасно поєднувати ліберально-демократичну політику з достатньо централізованим адмініструванням, від чого залежить постійна готовність надати військову відсіч та запобігати агресивним діям потенційного зовнішнього агресора – Росії. Для забезпечення власної та міжнародної безпеки Україна має водночас та наполегливо здійснювати два завдання -- зміцнювати світоглядні засади власної національно-культурної ідентичності та впроваджувати здійснювати демократичну, на європейському рівні, соціальну політику на європейському рівні. Від цього безпосередньо залежатиме громадсько-політична та, правова єдність нації як необхідна соціально-гуманітарна передумова стану розвитку і захисту України.

В єдиному процесі відновлення таї реформування України після перемоги зріле громадянське суспільство відіграватиме одну з центральних ролей як його повноправний учасник. Нині відкривається унікальний шлях до подолання історичної проблеми України та інших демократичних суспільств – розриву між «ми» (суспільство) і «вони» (державна, політична, еліти). Роль сполучної ланки, яка створює в суспільстві відчуття причетності до спільної справи (*res publica*), виконує самоорганізоване громадянське суспільство (*тут використані вдалі формування Олександра Сушка щодо. ролі громадянського суспільства*).

В цьому представленому тут візійному документі ми виносимо на публічне широке обговорення бачення незалежних громадських експертів відбудови і змін країни в соціально-гуманітарній сфері. Ми розглядаємо це громадське обговорення як, по-перше, можливість корекції запропонованого документу, відповідно до отриманих критичних зауважень і позитивних пропозицій по його довершенню. По-друге, ми розглядаємо його як первинну суспільну адвокацію запропонованого бачення — як

формування солідарної громадської думки щодо процесу повоєнних змін України, здатної виступати повноцінним партнером в ефективному та рівноправному діалозі з державними структурами щодо таких у складної соціально-гуманітарної сфери.

Після широкого громадського обговорення цього документу та узгодження висловлених зауважень і пропозицій ми зробимо наступний крок. На основі цього публічно погодженого бачення ми сформуємо документи політики із залученням ширшого кола незалежних експертів та представників громадськості. Вони міститимуть конкретні пропозиції – політики – про те, як реалізувати наші спільні бачення на практиці. Кінцево вироблені політики будуть запропоновані владі України й партнерам нашої країни у її відбудові після перемоги.

Ця праця підготовлена спільними зусиллями команд та колективів експертів: Школою політичної аналітики НаУКМА та Коаліцією Реанімаційний Пакет Реформ за підтримки Програми сприяння громадській активності «Долучайся!», що фінансується Агентством США з міжнародного розвитку (USAID) та здійснюється Рац в Україні. Зміст цієї публікації є винятковою відповідальністю Рац та його партнерів і не обов'язково відображає погляди USAID або уряду США.

- Євген Бистрицький, професор, д. філософських наук; відповідальний редактор
Від Коаліції Реанімаційний Пакет Реформ:
- Ольга Лимар, виконавча директорка, координаторка проєкту від Коаліції РПП
- Денис Давиденко, керівник відділу адвокації та міжнародних відносин; менеджер проєкту від Коаліції РПП та менеджер робочої групи
- Юрій Микитюк, регіональний координатор, адвокаційний менеджер; менеджер робочої групи
- Маргарита Хвостова, адвокаційна менеджерка; менеджерка робочої групи
- Вікторія Штець, проєктна та адвокаційна менеджерка; менеджерка робочої групи
- Дмитро Кривошеєв, PR-менеджер; комунікаційний менеджер проєкту
Від Школи політичної аналітики НаУКМА:
- Максим Яковлєв, к. політичних наук, Директор ГО “Школа політичної аналітики”, завідувач кафедри міжнародних відносин НаУКМА; керівник проєкту;
- Данило Метельський - Директор ГО “Центр соціальних трансформацій” та старший викладач кафедри міжнародних відносин НаУКМА, менеджер проєкту.

Розділ І. НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ: МОВА, КУЛЬТУРА, НАЦІОНАЛЬНА ПАМ'ЯТЬ ТА ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНІ ВІДНОСИНИ

Усвідомлення українцями себе як єдиної нації з багатою мовою, великою культурною спадщиною й визначним потенціалом створювати сучасний і конкурентноздатний культурний продукт, повчальною й складною історією, яку ще належить осмислити і передати нащадкам, відкритістю і повагою до світових релігій відбувається у годину непримиренної боротьби із страшним злом російського фашизму.

Випробування війною виявило, що українці мислять себе громадянською нацією, і відчують себе європейцями не лише за географічною чи історичною ознакою, а за покликанням захищати європейські цінності - свободи, справедливості та гідності зі зброєю в руках від ворога і шляхом чесних, професійних дебатів із партнерами і союзниками.

Висока ціна, яку українці платять за свою свободу та безпеку Європи, високо ставить планку для політики, яка має плекати і розвивати національну ідентичність. Тому дуже важливо знайти зважений, фаховий та практичний підхід до формулювання цілей та засобів такої політики.

Мовна політика спрямована на створення умов для компетентного, вільного володіння українською мовою усіма громадянами, забезпечення функціонування української мови у всіх сферах суспільного життя на всій території України; збереження мовного середовища корінних народів та національних меншин; заохочення всіх українців до вдосконалення мовних навичок і вивчення іноземних мов й активного застосування усіх освоєних мов протягом життя.

Культурна політика зосереджена на запровадженні сучасних управлінських практик, які розвиватимуть українські культурно-креативні індустрії та примусять ринкові сили працювати на збереження, збагачення і поширення української культури; на зміні ставлення державної влади до культури - з упередженості до хронічного реципієнта коштів та прагнення підпорядкувати культурні організації партикулярним інтересам на цілеспрямований розвиток творчого людського потенціалу та партнерство у креативних проєктах, які роблять внесок у зміцнення національної єдності та міжнародний авторитет України.

Політика національної пам'яті формує сприятливе суспільне та медійне середовище для постійного процесу критичного осмислення уроків далекого і близького минулого, унеможлиблює використання комплексів національної меншовартості або величчя й винятковості у зовнішній та внутрішній політиці, дозволяє порозумітися із європейськими сусідами стосовно травм минулого, зберігає, вшановує та поширює пам'ять про боротьбу українців за свободу, протистояння людиноненавистницьким, імперським режимам.

Політика у сфері державно-церковних відносин відповідає принципам верховенства права, гарантує дотримання права на свободу совісті, рівність усіх віруючих перед законом, безпеку усім громадянам та захист від деструктивного впливу під прикриттям церковної діяльності, сприяє поширенню у суспільстві критичного сприйняття релігійних доктрин та толерантного ставлення до всіх конфесій.

Автори:

- Петро Бурковський – виконавчий директор Фонду «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва. Керівник проєктної групи;
- Сергій Галетій – продюсер, член Національної спілки кінематографістів України
- Володимир Головка – старший науковий співробітник Інституту історії України НАН України;
- Дмитро Горєвой - директор громадської організації «Центр релігійної безпеки»;
- Олеся Островська-Люта – директорка ДП НКММК «Мистецького арсеналу»;
- Марина Пезенті – членкиня наглядової ради Українського Інституту в Лондоні, незалежна експертка;
- Олександр Саган – завідувач відділення релігієзнавства Інституту філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України;
- Тарас Шамайда – співкоординатор руху «Простір свободи»;
- Ярина Ясиневи́ч – керівниця програм Центру досліджень визвольного руху.

Менеджер групи:

- Данило Метельський - Директор ГО “Центр соціальних трансформацій” та старший викладач кафедри міжнародних відносин НаУКМА.

1. МОВНА ПОЛІТИКА

1.1 Стан справ у сфері мовної політики на початок 2023 року

Політика Російської імперії та Радянського Союзу, спрямована на витіснення української мови та мов національних меншин із суспільного життя заради штучного панування російської мови, була одним із головних інструментів поневолення України.

Навіть після проголошення незалежності у 1991 році та закріплення у Конституції України статусу української мови як єдиної державної русифікація не припинилася.

Під час [перепису населення 2001 року](#) українцями за національністю визнали себе 78% громадян України, але лише 67% визнали рідною мовою українську. На практиці ж українською мовою навіть удома в 2000-х роках розмовляли лише близько половини громадян України.

Протягом першого десятиріччя XXI століття російська мова все ще домінувала у багатьох сферах суспільного життя, а Росія активно використовувала мовне питання для розколу українського суспільства.

Норми закону «Про мови в Українській РСР», ухваленого в 1989 році, вже не могли стати на заваді таким процесам. Декларативний державний статус української мови знецінювався внаслідок використання Росією ринкових механізмів для нав'язування та просування російськомовної культурної продукції.

На додаток, статус української мови розмивався шляхом ухвалення нових законодавчих актів. Вибіркове втілення Європейської Хартії регіональних і міноритарних мов використовується, щоб зберегти домінування російської мови Зрештою, в 2012 році ухвалений у [неконституційний](#) спосіб Закон «Про засади державної мовної політики» запустив процес руйнації застарілих та формальних норм, покликаних захищати українську мову.

Ситуація докорінно змінилася внаслідок Революції Гідності. Російська збройна агресія з 2014 року супроводжується насильницьким викоріненням української мови на окупованих територіях і відкрито виправдовується уявленням про «вищість» російської мови. Неприхована фізична загроза існуванню української мови призводить до небаченої у попередні роки незалежності суспільної згуртованості. Українська мова стає для більшості громадян України одним з найважливіших атрибутів громадянської ідентичності, національної єдності та державної незалежності. Такі суспільні настрої стають головним рушієм оновлення мовної політики держави.

Українська мова остаточно стає головною мовою кінопрокату, зміцнює позиції в медіа і на книжковому ринку. Встановлені в 2016 році квоти на пісні українською мовою збільшили їх частку в ефірі вдесятеро. Ухвалений у 2017 році закон «Про освіту» визначив українську мовою освітнього процесу для всіх форм і рівнів освіти.

Визначальною подією мовної політики незалежної України стало ухвалення в 2019 році закону [«Про забезпечення функціонування української мови як державної»](#) (закон про мову). Головним його змістом є гарантування кожній людині в Україні права на отримання інформації і послуг державною мовою в усіх сферах суспільного життя.

Імплементація ключових норм закону впродовж 2019-2022 років, призвела до значного зростання частки української мови як у багатьох публічних сферах (включно зі сферою послуг), так і в живому спілкуванні людей. Розпочали роботу спеціальні державні органи, покликані стежити за дотриманням норм мовного законодавства, – [Уповноважений із захисту державної мови](#) і [Національна комісія зі стандартів державної мови](#). Започатковано складання іспитів на рівень володіння українською мовою для претендентів на визначені законом посади, а також для прийняття в українське громадянство.

Закони [«Про повну загальну середню освіту»](#) і зміни до закону [«Про вищу освіту»](#) закріпили вимоги проведення освітнього процесу українською мовою, а також широкі можливості для використання в закладах освіти офіційних мов ЄС, перш за все – англійської.

У цей же час зроблено перші кроки з подолання наслідків російського колоніалізму та нищення корінних народів України. Ухвалений у 2021 році відповідний [Закон](#) передбачає широкі можливості для розвитку мов корінних народів у згоді з українськими мовним законодавством та європейськими і міжнародними нормами.

Повномасштабне російське вторгнення в Україну в лютому 2022 року спричинило зростання підтримки української мови і [масовий перехід](#) на спілкування українською.

Тим часом, державна мовна політика залишається непослідовною. Так, президент України всупереч Конституції не підписує ухвалений конституційною більшістю парламенту [закон 2309-IX](#) про заборону російського книжкового імпорту і стимулювання україномовного книговидавання. На реалізацію чинного [Закону 2313-IX](#), який гарантує фінансову підтримку книгарень, що продають книжки українською мовою, мовами ЄС і корінних народів, у держбюджеті на 2023 рік не передбачено коштів.

Всупереч закону, досі не ухвалено Державну програму сприяння опануванню державної мови і не створюється мережа безкоштовних курсів української мови для дорослих, у т.ч. внутрішньо переміщених осіб.

Серйозною проблемою є русифікація значної частини дітей та молоді, перш за все через споживання російськомовного контенту в інтернеті.

Більше половини українських біженців за кордоном спілкуються переважно російською мовою та позбавлені достатніх можливостей комунікувати в українському мовному середовищі.

На окупованих територіях України, особливо в Криму, окремих районах Донецької й Луганської областей російська влада відкрито проводить асиміляційну політику та забороняє українську мову.

Європейська інтеграція України ставить перед нашою державою завдання, з одного боку, гармонізувати мовне законодавство з правом Європейського Союзу і знайти порозуміння з державами-членами ЄС, з іншого – не допустити нівелювання механізмів захисту державної мови.

Цього балансу наразі вдалося дотриматися при ухваленні нової редакції закону «Про національні меншини», а також закону «Про медіа», які розглядаються як необхідна передумова для початку переговорів про вступ України до ЄС.

Важливо не допустити небезпечної ревізії мовних норм цих законів під зовнішнім тиском. Слід продовжувати активний діалог з державами-членами ЄС для досягнення порозуміння на основі рівноправності та взаємної поваги. Україні варто врахувати досвід країн Балтії, які у процесі інтеграції в ЄС відстоювали принципи внутрішньої мовної політики.

Серйозною проблемою для європейської інтеграції, міжнародного співробітництва, ефективного використання надбань світової науки й культури залишається низький рівень володіння іноземними мовами, перш за все англійською. Згідно з опитуванням Фонду “Демократичні ініціативи” у жовтні 2022 р., 85% українців вивчали іноземну (не російську мову), однак лише 9,7% серед таких громадян визнали, що володіють іноземною мовою на високому (1,3%) або доброму (8,4%) рівні.

Наміри влади підвищити цей рівень заслуговують на підтримку. Однак обраний шлях розробки спеціального закону з наданням англійській мові особливого статусу є хибним і не притаманним європейським державам. Натомість необхідні системні дії виконавчої влади з належного вивчення англійської мови в закладах освіти, підвищення рівня володіння нею викладачами, науковцями, студентами, широким колом політиків і держслужбовців. Держава має заохочувати громадян до вивчення інших іноземних мов Європейського Союзу та мов, визнаних офіційними робочими у міжнародних та регіональних організаціях, важливих для захисту національних інтересів України.

1.2 Бачення мовної політики у перспективі 2030 року, включаючи вимірювальні показники її стану

Компетентне вільне володіння українською мовою (застосування мови відповідно до вимог українського правопису та інших стандартів) сприймається більшістю громадян як невід’ємна ознака освіченості та громадянської свідомості людини, незалежно від її походження та становища.

Станом на кінець жовтня 2022 року, за даними загальнонаціонального опитування Фонду «Демократичні ініціативи» (без урахування тимчасово окупованих територій), 78% громадян України спілкуються завжди або переважно українською мовою. Цей показник щорічно зростає в усіх регіонах.

Українська мова є основною мовою спілкування і споживання інформації у всіх регіонах України (за винятком Криму, Донеччини та Луганщини, де частка спілкування і споживання інформації українською мовою неухильно зростає).

Закон про мову імплементовано в усіх публічних сферах на всій території України.

- 95% теле- і радіопрограм транслюються українською мовою.
- 95% контенту українських онлайн-медіа подано українською мовою
- 95% сумарних накладів і назв видавничої продукції й друкованих медіа видається українською мовою.
- Понад 90% книг у книгарнях (у т.ч. онлайн-ових) і понад 50% книг у публічних бібліотеках становлять книги українською мовою.
- Вся техніка з комп'ютерними програмами, що продається чи виробляється в Україні, а також використовується в органах влади, самоврядування і закладах освіти має інтерфейс українською мовою.
- Діє забезпечена законодавчо й фінансово система стимулювання національних культурних індустрій, що виробляють і поширюють продукт українською мовою: книги, фільми, музичні твори, цифровий контент для споживання через мережу інтернет.
- Частка зарубіжного культурного продукту, перекладеного українською мовою, стабільно зростає.
- Громадяни України споживають понад 70% немuzичного і понад 30% музичного контенту в Інтернеті українською мовою, споживання контенту мовами ЄС перевищує споживання контенту російською мовою.

Право кожної людини на отримання інформації та послуг українською мовою надійно захищене. Уповноважений із захисту державної мови має достатній рівень незалежності і ресурсів, включно з представництвами в усіх регіонах України, для виконання визначених законом повноважень.

Навчальні матеріали і курси української мови доступні для всіх бажаючих на всій території України.

Більшість громадян України і етнічних українців, що проживають за кордоном, спілкуються між собою переважно українською мовою і навчають українській мові дітей.

Держава сприяє вивченню української мови іноземцями в Україні та за кордоном, поширенню української мови в зарубіжних державах, перш за все в Європі (включаючи використання її як однієї з мов сайтів, довідників, інтерфейсів техніки, аудіогідів тощо, популяризації і збільшення продажів за кордоном пісень та книг українською мовою, як офлайн, так і в цифровому форматі).

Українська мова є основною мовою міжетнічного спілкування в Україні.

Державна мовна політика скерована на досягнення таких показників:

- Володіння 95% дорослого населення країни українською мовою на високому рівні компетентності (C1/C2).
- Володіння 75% дорослого населення країни англійською мовою на рівнях (B2/C1).
- Володіння 25% дорослого населення країни двома і більше іноземними мовами принаймні на рівні B2.

Органи державної влади опікуються подоланням наслідків російської окупації в окремих районах Донецької, Луганської областей та в Криму. Держава надає належне методичне, фінансове, кадрове забезпечення для опанування державної мови мешканцями деокупованих територій та якнайшвидшого відновлення її повноцінного функціонування в усіх сферах публічного життя на деокупованих територіях, включаючи залучення фахівців у сфері освіти, культури, державного управління з інших регіонів України, відновлення/реорганізацію системи української освіти, розгалужену мережу безкоштовних курсів української мови тощо.

Діє система державної підтримки збереження і розвитку кримськотатарської мови, інших мов корінних народів України. Держава забезпечує підтримку створення і поширення культурного продукту кримськотатарською мовою, використання цієї мови в медіа, перш за все в Криму, гарантує можливість здобувати дошкільну і повну загальну середню освіту кримськотатарською мовою поряд з державною. Значна частина працівників органів влади і місцевого самоврядування в Криму має володіти кримськотатарською мовою.

Законодавство про національні меншини гарантує представникам цих меншин можливість навчання рідною мовою поряд з державною мовою у закладах дошкільної освіти та початковій школі, вивчення мов меншин на будь-яких рівнях освіти, встановлює механізми використання мов меншин у сфері культури, медіа та інших сферах.

Держава приділяє належну увагу:

- заходам, що забезпечать включення української мови у перелік офіційних мов Європейського Союзу;
- підтримці діалектів та говірок української мови, збереженню пам'яті про застарілу лексику та втрачені діалекти/говірки;
- розвитку та підтримці української мови у середовищі вразливих груп та людей з особливими потребами. Зокрема, забезпечено вільне використання української жестової мови у спільноті жестомовних осіб, зручність і доступність до користування українською мовою для осіб з вадами зору;
- розробці і впровадженню української термінології.

1.3 Ключові проблеми, які належить вирішити, щоб досягти бажаних результатів у сфері мовної політики

Головним завданням є подолання структурних наслідків русифікації і в цілому російської колоніальної політики в Україні.

Про важливість української мови для національної безпеки і єдності держави свідчать системне використання Росією мовного питання для підризу єдності українського суспільства. Нав'язування під виглядом “ринкової свободи” споживання інформаційного та культурного продукту російською мовою, особливо в мережі Інтернет, зробило українське суспільство вразливим для руйнівного культурно-інформаційного впливу з боку Росії.

Відповідно, найбільшою проблемою найближчого майбутнього може стати нехтування урядом завдання підтримувати вироблення й поширення культурного продукту українською мовою.

Зокрема, фінансування заходів, спрямованих на розвиток і захист української мови, підтримку україномовного продукту, перекладів з і на українську мову, поширення української мови у світі тощо – здійснюється за залишковим принципом.

Всупереч вимогами закону не затверджена державна програма сприяння опануванню державної мови, державна мережа курсів з вивчення української мови для дорослих – відсутня і практично не створюється.

Недостатнє забезпечення діяльності мовних інституцій з боку вищих органів влади, створення штучних перешкод для повноцінної роботи цих інституцій, намагання позбавити їх незалежності шкодять реалізації якісної й системної мовної політики.

Частина власників і менеджерів бізнесу протидіє утвердженню української мови у різних галузях економіки і сфері послуг.

Через опір впливових медіа-холдингів гальмується впровадження надійних механізмів підтримки і захисту української мови в медійне законодавство.

Внаслідок лінгвоциду і тотальної русифікації на окупованих Росією територіях (перш за все в Криму й окремих районах Донецької та Луганської областей, де окупація триває з 2014 року) українська мова на цих територіях цілковито витіснена з усіх публічних сфер, значна частина населення не володіє чи погано володіє українською мовою, вражена впливом антиукраїнської пропаганди. Місцевих кадрів, здатних після деокупації змінити ситуацію, вкрай мало. Так само в упослідженому становищі в окупованому Криму перебуває мова кримськотатарського народу.

Рівень володіння українців іноземними мовами залишається незадовільно низьким. Серйозною проблемою залишається брак глибоких досліджень і наукових даних про мовну ситуацію, в т.ч. через те, що в Україні з 2001 року не проводився перепис населення.

Гостро стоїть проблема збереження наукових кадрів, які працюють над розвитком методик викладання української мови, іноземних мов та займаються науковими дослідженнями у сфері мовознавства, в тому числі, у співпраці з іноземними університетами, а також підготовка таких кадрів на майбутнє.

Не існує цілісного закону про подолання наслідків колоніальної політики Росії (русифікації) на території України, а також цілісної політики в цьому напрямку, що передбачала б у тому числі підтримку культурних, мовних, етнічних, релігійних груп, які зазнали переслідувань і постали перед загрозою втрати чи розмивання колективної ідентичності.

Серйозним викликом є спроби тиску на Україну з боку окремих структур та держав ЄС у процесі європейської інтеграції з метою ревізії державної мовної політики, спекуляції на буцімто утисках національних меншин і спроби протиставлення окремих меншин українській державі. Україні належить докласти значних зусиль для відстоювання національних інтересів, збереження належного рівня підтримки і захисту української мови на шляху до членства в ЄС.

1.4 Червоні лінії, які не можна перетинати у сфері мовної політики

- Неприпустимо скасовувати чи здійснювати ревізію закону про забезпечення функціонування української мови як державної, в тому числі шляхом ухвалення інших законодавчих актів чи змін до них.
- Заборонено вчиняти будь-які дії (включаючи підтримку недержавних чи міжнародних ініціатив), спрямовані на збереження наслідків російської колоніальної політики у мовній сфері.
- Змінювати/скасовувати/призупиняти дію норм мовного законодавства під тиском іноземних держав.
- Утримуватися від зменшення державних видатків на втілення норм закону про мову.
- Не допускати створення анклавів чи громад, де українською мовою не володіють чи не можуть користуватися більшість громадян.

2. ПОЛІТИКА В СФЕРІ КУЛЬТУРИ

2.1 Стан справ у сфері культурної політики на початок 2023

Після перемоги Революції гідності у сфері культури та креативних індустрій (надалі – ККІ) між державою та діячами/діячками культури недержавного сектору поступово налагоджується діалог стосовно змісту культурної політики. Створюються нові державні інституції, зокрема Український культурний фонд (УКФ), Український інститут книги (УІК), Український інститут (УІ), покликані втілювати певні напрямки державної культурної політики. Спостерігається зростання професійного рівня діячів культури та державних управлінців, з'являються нові можливості для міжнародної співпраці у культурній сфері.

Проте ці зміни не набувають сталого і системного характеру. Незалежно від партійної належності та складу, уряд не розглядає культуру як чинник національної безпеки та суспільної згуртованості, а творчість та креативність – як важливу рушійну силу сучасної інноваційної економіки.

Унаслідок повномасштабної війни Росії проти України (з лютого 2022 р.) сфера культури та креативних індустрій зазнала значних втрат: скорочено фінансування ключових інституцій культури, ворогом завдано незворотних втрат фонду культурної спадщини, спостерігається відтік кадрів, внаслідок війни різко ще більше скоротилось надання культурних послуг та споживання культурного продукту.

Тим часом, воєнний стан використовується для повернення до неприпустимої практики «ручного управління» ключовими інституціями культури. Міністерство культурної та інформаційної політики намагається підпорядкувати Український культурний фонд. Державне агентство України з питань кіно уникає звітності та конфліктує з профільною спільнотою та намагається ліквідувати Національний кіноархів «Центр Олександра Довженка», що загрожує збереженню архівної колекції.

Найбільшою загрозою під час війни стало критичне недофінансування культурної сфери. Зупинено реформування мистецької освіти, туризму (включно з проектом «Велика реставрація»), відкладено запуск центрів культурних послуг в територіальних громадах. Українське мале фінансування отримують державні музеї, театри, творчі колективи, інші інституції. Це ускладнює саме інституційне функціонування, а отже й фундаментальне забезпечення тяглості процесів у всій царині.

Зростає загроза втрати людського капіталу: через війну багато жінок, які становили більшість кадрів у сфері культури, виїхали за кордон. Водночас чимало таких працівниць культурної сфери отримали можливості стажування, навчання, резиденцій,

працевлаштування в західних культурних інституціях. За умови повернення до України, вони зможуть зробити цінний внесок у повоєнну відбудову культурної сфери.

Колосальні втрати переживають креативні індустрії. У видавничій справі відбулося скорочення друку на 60%. 40% спеціалістів, зайнятих у креативних індустріях, втратили роботу, 50% креативних бізнесів мають падіння прибутків. Ринок культурних івентів скоротився на 90%. Зросла заборгованість з виплат заробітної плати, оплати комунальних послуг.

Війна загрожує матеріальній культурній спадщині. Окупант завдав збитків чи повністю зруйнував 270 об'єктів спадщини. Окрім збитків та руйнації, гостро постало питання переміщення і збереження музейних колекцій по всій території України, створення реєстру знищених та наявних культурних цінностей. Завдано шкоди сотням об'єктів культурної інфраструктури в територіальних громадах – клубам та бібліотекам.

Відновлення спроможності культурної сфери буде неможливим без активної участі донорів. Візія культурної політики таким чином має включати орієнтири для донорів, а відновлення має відбуватися у тісній співпраці з ними.

Унаслідок пандемії ковіду та після російського вторгнення у лютому 2022 загострюється низка управлінських проблем у сфері культури.

- Низький рівень управлінських компетенцій посадових осіб, які відповідають за формування та впровадження культурної політики в уряді та місцевих органах влади та керують державними і комунальними закладами (підприємствами) культурної сфери. Несталість, недружня до працівника чиновницька субкультура, дискомфортні умови праці призводять до відтоку найспроможніших виконавців.
- Культурна політика Уряду не узгоджується з актуальними планами порядку денного реформ і баченням розвитку суспільства і країни. Оскільки Уряд зобов'язаний керувати підпорядкованими організаціями, управлінням бракує часу для аналітичної та нормотворчої роботи. Відсутні механізми контролю за результативністю роботи відповідальних посадових осіб. Зокрема, вони не зобов'язані публічно звітувати перед зацікавленими сторонами та суспільством.
- Застарілі правила використання державних коштів та ускладнені процедури отримання доходів державними інституціями культури перешкоджають втілювати великі інноваційні проекти та розвивати міжнародне співробітництво. Як наслідок, управління інституціями в публічному секторі має вкрай консервативний характер: керівники уникають відповідальності, щоб не допустити порушень, які тягнуть за собою кримінальну відповідальність; фінансове заохочення для найкращих кадрів неможливе через відсутність гнучкої політики оплати праці.
- Політичне втручання в роботу системоутворюючих публічних інституцій культури, зокрема, Українського культурного фонду та Державного агентства з питань кіно, викривлює функціонування всієї сфери культури і блокує розвиток публічного та громадського секторів культури. Це знецінює роботу інституцій у цілому, позаяк демонструє відсутність зв'язку між якісною роботою, досягненнями, кращими практиками і діями органів управління. Натомість особиста і політична лояльність підкреслюється і легітимізується.
- До хронічного недофінансування культурної царини з державного бюджету додається така ж стала тенденція скорочення видатків на культуру з місцевих бюджетів. Негативний

вплив на фінансування культури на рівні об'єднаних територіальних громад та областей стався через скасування у 2014 році дотацій вирівнювання на потреби культури в місцевих бюджетах.

- Фінансування культурних інституцій не відповідає покладеним на них завданням і функціям і, в кращому разі, покриває лише частину пов'язаних із ними видатків, а також допускає «зарплатний голод». Це спричиняє відтік кадрів, як у публічному, так і в громадському секторах. Недержавний сектор культури також потерпає від браку джерел фінансування (грантового і донорського), що призводить до атомізації гравців та слабкої експертизи й інституційної спроможності, а тому й швидкого згасання ініціатив.
- Чинна система охорони авторських та суміжних прав не забезпечує адекватного захисту прав інтелектуальної власності. Особливою проблемою, зокрема в аудіовізуальній сфері, є неврегульованість питань з виплатою роялті (в тому числі справедливої винагороди) при використанні об'єктів авторського права і суміжних прав онлайн (в мережі Інтернет).
- Публічна мережа інституцій культури є радше залишком від культурної політики СРСР, ніж продуктом життя сучасного українського суспільства. Спроби змінити це наштовхувались на брак експертизи з боку Уряду. Окремі ініціативи, як-то реформи мережі центрів культурних послуг в територіальних громадах, зупинилися через брак коштів (цілевих субвенцій) та наслідки ковіду.
- Система мистецької освіти не відповідає на запит ринку культурних благ і не орієнтується на попит, сформований дозвіллевими практиками сучасного українського суспільства. Майбутні митці часто отримують доступ до застарілої та неадекватної системи освіти (імовірний виняток – вища музична освіта), а рівень компетентності українських менеджерів культури значно нижчий, ніж у європейських колег.
- Спроможність громадян споживати культурні товари та послуги є низькою. Зберігається й зростає розрив у доступі до культурних благ між міськими і сільськими громадами. Треба визнати, що деякі кроки влади, спрямовані на підтримання попиту на культурну продукцію, були успішними. Зокрема, програма електронних ваучерів «Підтримка» на придбання серед іншого культурних товарів та послуг (відвідування кінотеатру, театру, музею, придбання книжок) через додаток «Дія».
- Політика обмежень під час карантину (2020-2021 рр.), спрямована на запобігання поширенню ковіду, значно погіршила становище культурних та креативних індустрій. Чимало культурних та мистецьких проєктів було згорнуто, заходів – перенесено. Задля збереження своєї аудиторії частина проєктів перейшла в онлайн-режим, що має як позитивні наслідки, так і вади, бо вимагає додаткових зусиль та витрат. Перекриття кордонів загальмувало мистецькі та культурні обміни. Внаслідок цієї кризи обсяги доходів суб'єктів ККІ суттєво зменшились.

2.2 Бачення культурної політики у перспективі 2030 року

До 2030 року має відбутися не лише повоєнне відновлення, а й зміна підходів до планування та втілення культурної політики. Зокрема рівень фінансування культури у 2030 має перевершити показники 2019 року.

Завдяки цьому в Україні активно розвивається культура: прояви культурного життя різноманітні, з елементами новаторства, експерименту, сміливих інтерпретацій, триває відкрита

дискусія навколо значущих суспільних питань. Культурне життя спирається на принцип свободи слова і самовираження, відтак усі інституції та індивідуальні діячі вільно обирають теми і способи для своїх висловлювань. Обмеження свободи слова дебатуються у професійних спільнотах і закріплюються через професійні консенсуси за принципом «знизу-нагору», а не встановлюються шляхом урядових наказів.

Створені сприятливі організаційні та правові умови для інтелектуальної, творчої діяльності: національне законодавство з авторських і суміжних прав гармонізовано з європейськими правовими нормами, ефективно діє механізм отримання винагороди в усіх творчих секторах, забезпечується охорона результатів цієї діяльності. Зміцнюється правовий захист об'єктів інтелектуальної власності.

Для креативних індустрій діє сприятливий податковий режим, держава також сприяє їхній промоції за кордоном, а також серед дітей та молоді. Як наслідок, до крани і у цю сферу повертаються фахівці.

Одним з важливих елементів відновлення є утримання тих перетворень і інституцій, які були започатковані у період 2014-2022 років, зокрема інституцій системоутворюючого характеру – УКФ, УІК, Держкіно та УІ, їхні практики наслідують місцеві фонди культури. Застосовуються конкурентні засади вибору керівників, доброго врядування, наявна опора на аналітику і суспільний консенсус при прийнятті рішень.

В умовах безпрецедентного інтересу світової аудиторії до України створено можливості для промоції української культури за кордоном і посилення ролі Українського Інституту як ключової інституції для реалізації цієї політики. Відкриті і працюють філії УІ у кількох ключових країнах.

Українська культурна сцена інтегрована до міжнародного культурного життя, її голос помітний, пропозиції амбітні, а діячі спроможні до міжнародного лідерства, відтак займають вагомі позиції в ЮНЕСКО, ICOM, CIMAM, PEN тощо.

Частково відновлено і реституційовано втрачену національну спадщину, водночас продовжується масштабна і кваліфікована робота з реституції української спадщини. Створено єдиний цифровий реєстр рухомої і нерухомої спадщини, створено умови для належного зберігання нерухомої спадщини. Розроблені чіткі та дієві протоколи захисту у сфері спадщини у ситуації військового конфлікту, розроблено дієві алгоритми взаємодії під час евакуації з іншими відомствами, зокрема, поліцією, спираючись на досвід російського вторгнення. Спадщина є важливим компонентом суспільної дискусії навколо актуальних питань сьогодення. Відновлено навчальні програми з підготовки реставраторів об'єктів спадщини.

Відновлено повноцінну діяльність мистецьких вищих навчальних закладів. Уряд реформує вищу школу у співпраці з незалежними управлінськими командами, які у свою чергу прагнуть дати освіту, що відповідає ринковим практикам і потребам сучасного суспільства. Використовуються можливості дистанційної освіти, створено можливості академічної

мобільності, відбулося переформатування навчальних планів з урахуванням потреб ринку ККІ, запущено програму оновлення матеріально-технічної бази.

Працюють перші пілотні проекти центрів з надання культурних послуг (ЦКП) у громадах, їхній досвід поширюється на інші регіони. Культурна складова враховується при розробці планів розвитку громад, зокрема в районах, що постраждали від війни. Запропоновано моделі співпраці з місцевими КІ та меценатами, спонсорами та іншими донорами. Запроваджено змішані джерела фінансування, як державні субвенції, так і донорські та приватні кошти, а також дозволено співфінансування з державного та місцевого бюджетів.

Затверджено мінімальні стандарти забезпечення населення культурними послугами.

Передбачається, що відновлення культурної сфери відбуватиметься за значної фінансової підтримки донорів упродовж тривалого часу, тому координація їхніх зусиль та визначення пріоритетів є важливими.

Донорам запропоновано звернути увагу на наступне:

- Утримання, відновлення і посилення людського капіталу: розвивати спроможності у пошуку міжнародних партнерів, проведенні цифрових і кроссекторальних проектів, фандрейзингу, а також надавати безпосередню фінансову підтримку на основну діяльність. Наслідком цієї політики має стати повернення значної частини дієвців культури до України. Водночас, мають бути створені можливості тривалого стажування та резиденцій, щоб продовжити горизонт планування отримувачів.
- Розширення напрямків грантової підтримки, як для виробництва культурного продукту, так і для посилення інституційної спроможності, які доповнюватимуть можливості державних грантодавців, таких як УКФ та ін. Сприяння зростанню можливостей для співпраці та ко-продукції.
- Створення програм для підтримання спроможностей працівників культури у прифронтовій зоні (можливості евакуації і переселення, адекватне завданням фінансове забезпечення, засоби комунікації тощо).
- Створення програм пільгових кредитів для креативних індустрій, що призведе до відновлення пошуку проектів та ніш реалізації творчого потенціалу, утворення ланцюгів виробництва і збуту, зокрема на міжнародному ринку. Очікується, що загальне відновлення економіки допоможе частково відновити попит на продукцію КІ всередині України.
- Сприяння можливості партнерства між українськими ОТГ та громадами місцевого рівня, фондами регіонального розвитку задля відбудови центрів надання культурних послуг.

2.3 Ключові проблеми, які належить вирішити, щоб досягти бажаних результатів в сфері культурної політики

Підходити до культурної політики, як усередині країни, так і за кордоном як до одного з ключових факторів безпеки, а також безумовної важливості представлення української культури за кордоном.

Утримати діалог між державою та громадянським суспільством, домогтися розуміння, що культура твориться знизу – дієвцями громадянського суспільства та індивідуальними авторами, митцями.

Забезпечити функціонування недержавного сектору через систему суб'єктних інституцій грантового фінансування, таких як УКФ та інших.

Ініціювати громадську дискусію і випрацювати принципи культурної політики на деокупованих територіях, які мають включати довготермінову підтримку інституцій та індивідуальних діячів культури.

Забезпечити доброчесне функціонування національних і місцевих грантодавців - Українського культурного фонду, Держкіно, місцевих фондів культури. Для цього варто провести аудит роботи УКФ, усунути помилки та при потребі здійснити переобрання керівництва, запровадити процедуру відкликання наглядових органів УКФ у разі компрометації таких органів (петиції, генеральні асамблеї тощо).

Забезпечити свободу функціонування інституцій культури державного і недержавного секторів, зокрема, зняти обмеження господарської та зовнішньоекономічної діяльності. Недержавні інституції посилити через надання доступу до публічного фінансування не лише проектною, а й інституційною діяльністю. Доступ здійснювати на конкурсних засадах через Український культурний фонд, місцеві фонди культури й інші аналогічні національні і місцеві грантодавчі інституції.

Забезпечити соціальні гарантії для самозайнятих осіб - митців, літераторів, музикантів тощо. Запровадити норми про гарантовану оплату праці (гонорар) при залученні до програмної діяльності інституцій усіх форм власності. Переглянути принципи формування пенсійного забезпечення з огляду на особливості самозайнятої непадприємницької діяльності.

Забезпечити захист прав інтелектуальної власності, зокрема привести законодавство до міжнародних норм, запустити роботу Вищого спеціалізованого суду з питань інтелектуальної власності. Проводити просвітницьку роботу та прищеплювати правову культуру у цьому питанні.

Законодавчо забезпечити належний рівень охорони об'єктів спадщини шляхом прийняття нового законодавства щодо питань розвитку й забудови міст, яке забезпечить інтереси всіх сторін і впорядкує діяльність приватних забудовників відповідно до вимог з боку громади і пам'яткоохоронних служб.

Продовжувати й розширити державні програми розвитку креативного бізнесу, з використанням інструментів кредитування та податкових пільг, їхньої промоції за кордоном. Налагодити систему економічного моніторингу КІ, зробити його частиною «відкритих даних». Розробити професійні стандарти для професій в КІ.

Продовжити програму бібліотечних закупівель книг, продовжити практику цільових ваучерів на купівлю культурного продукту, підтримувати національні форуми, що сприяють розвитку індустрії (Книжковий арсенал, Lviv Book Forum, Ukrainian Fashion Week, Одеський кінофестиваль тощо).

2.4 Червоні лінії, які не можна перетинати у сфері культурної політики

Враховуючи головну роль культури у націєтворенні та формуванні стійкої національної ідентичності, не допускати фінансування культури за залишковим принципом.

Формувати державну культурну політику за участі дієвців культури та креативного сектору з обов'язковим плануванням строків та видатків на її втілення.

Не застосовувати командно-адміністративні підходи до втілення культурної політики на деокупованих територіях. Виходити з низових про-українських ініціатив, які існували у підпіллі в роки окупації; ініціювати обговорення етичних аспектів колаборації під час окупації із залученням різних позицій; зробити ставку на молодих лідерів з про-українською позицією.

Не допускати фрагментації та неузгодженість втілення культурної політики на різних рівнях, а чітко визначати компетенцію органів влади, відповідальних за розвиток культурно-креативних індустрій (ККІ).

Не просувати політики ідентичності, що спираються на уявлення про винятковість певної етнічної належності, цензуру чи вимагають репертуарних обмежень. Натомість пропагувати наративи громадянської ідентичності, підтримувати і враховувати спроможність інтелектуальної спільноти самостійно визначати та реагувати на загрози для суверенітету України та української культури.

Не вдаватися до різкого скорочення видатків на культурні проєкти та ліквідації грантових інституцій, які здійснюють підтримку культурних проєктів на низовому рівні.

Не чинити політичний тиск чи вибіркове кримінальне переслідування керівництва культурних установ, організацій та об'єднань.

Спростити нормативне регулювання роботи державних культурних інституцій (музеїв, театрів, ЦКП, творчих колективів тощо), зберегти принцип конкурентних виборів їхніх керівників, а також не допускати політичний чи адміністративний вплив на проведення таких конкурсів.

Не допускати зловживання правами інтелектуальної власності та відхилення від європейським норм та практик. Натомість заохочувати правову культуру поваги до інтелектуальних прав при споживанні культурного продукту.

Не перекладати безпекові питання на рівень закладів і управлінських команд. Натомість забезпечити чіткі протоколи евакуації матеріальної спадщини з чітким розмежуванням функцій центральної, місцевої та військової влади, а також власне працівників відповідних закладів.

3. ПОЛІТИКА НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ

3.1 Стан справ у сфері політики національної пам'яті на початок 2023 року

Після президентських виборів 2019 р. у змістовному плані політика історичної пам'яті великою мірою розвивалася за інерцією попереднього періоду – під знаком декомунізації, дерусифікації, відновлення української історичної пам'яті та протистояння пропаганді «руського миру» як усередині країни, так і зовні.

Водночас зменшення асигнувань на реалізацію державної політики національної пам'яті відбилося на масштабах та помітності роботи у цій сфері, зокрема в інформаційному полі. Було заморожене фінансування низки ключових інфраструктурних проєктів: будівництва Меморіалу та Музею Майдану, Архіву національної пам'яті. В комплексі таке послаблення УІНП спричинило послаблення координації політики між різними акторами та її дисбаланси на національному рівні.

З активізацією у 2021 р. ідеологічної підготовки Росії до широкомасштабного вторгнення, українська влада також стала приділяти більше уваги тематиці національної пам'яті:

- ухвалено Заяву Верховної Ради від 17 лютого 2021 р., у якій Революція Гідності визначена «одним з ключових моментів українського державотворення та виразник національної ідеї свободи»;
- прийнято закон «Про корінні народи України», якими були визнані кримські татари, караїми, кримчаки;
- направлено звернення Верховної Ради до парламентів іноземних країн щодо визнання Голодомору геноцидом.

Широкомасштабне вторгнення РФ 24 лютого 2022 р. закономірно акцентувало в політиці національної пам'яті антиросійський, антиімперський дискурс та український історичний досвід боротьби проти російського імперіалізму.

Водночас гострий бюджетний дефіцит закономірно зменшив можливості реалізації цілеспрямованої державної політики національної пам'яті. Це почасти компенсувалося підвищенням уваги до цієї сфери на громадському рівні – місцевих громад та індивідуальному.

Прискорилися процеси практичної дерусифікації та декомунізації, – причому як на центральному, так і регіональному рівні, включаючи східні та південні регіони країни (перейменування вулиць, культурних установ, перенесення/ деконструкція пам'ятників, мінімізація у публічному просторі советського та російського історичного контенту, включаючи масову культуру, тощо).

На офіційному рівні порушено розгляд питання про підтримку визвольної боротьби народів, які проживають на території Російської Федерації: прийнято заяву Верховної Ради України про засудження збройної агресії російської федерації проти Чеченської Республіки Ічкерія, окупації її території та злочину геноциду Чеченського народу.

У процесі розбудови стратегічного партнерства між Україною та Польщею робиться ставка на формування майбутнього порядку денного двосторонніх відносин, зокрема, боротьби з російським імперіалізмом та європейської інтеграції України, формується атмосфера взаємодовіри та порозуміння, яка сприятиме поступовому, цивілізованому діалогу щодо трагічних сторінок спільного історичного минулого. На часі налагодження фахового діалогу істориків та розгляд питання відновлення українських поховань на території Польщі, які до війни зазнали вандалізму.

Тим часом, уряд Віктора Орбана штучно посилює напруженість та блокує подальший діалог між Угорщиною та Україною.

Як у сфері матеріальної культурної спадщини, важко оцінити масштаб справжніх страт та шкоди завданої російськими окупантами музейним цінностям, бібліотекам, національному архівному фонду, зокрема архівам карально-репресивної системи СРСР.

Тим часом, соціологічні дослідження показують, що у суспільній свідомості відбувся справжній злам та відкидання радянських історичних стереотипів та міфів. Зокрема, за даними загальнонаціонального опитування Фонду «Демократичні ініціативи» у грудні 2022 року, 73% українців позитивно ставляться до розпаду СРСР та підтримують рішення про засудження СРСР як комуністичного тоталітарного режиму, що здійснював політику державного терору. 59% опитаних позитивно ставляться до перейменування топонімів (вулиць, площ тощо), назви яких пов'язані з Російською Федерацією/Радянським Союзом/Російською імперією та їх діячами. Остаточне подолання решти історичних стереотипів та міфів, нав'язаних українському народу у добу радянської окупації, ще потребуватиме тривалого часу.

3.2 Бачення досягнень політики національної пам'яті України у перспективі 2030 року

Сформована сукупність уявлень та знань національної спільноти про українське минуле, що стало націотворчим, консолідуючим чинником в сьогоденні та вказує перспективи на майбутнє.

Політика національної пам'яті побудована на засадах міжетнічної, релігійної, гендерної та інш. толерантності.

Політика має на меті подолання наслідків тоталітарного минулого та зміни суспільних відносин задля розвитку демократичних практик, дотримання прав та свобод людини, громадянської толерантності та відновлення справедливості щодо жертв політичних

репресій, геноциду та злочинів проти людяності, які мали місце на території України у 1917–1991 рр. та під час російської агресії.

Завершено процес декомунізації громадського та державного життя. Стратегії глибокої дерусифікації та деколонізації поєднують роботу як над остаточною подоланням радянської імперської спадщини, так і відновлення історичної правди, постатей і досягнень, привласнених чи репресованих російським колоніалізмом.

Опірною конструкцією політики національної пам'яті є боротьба за свободу, демократичні цінності та державність, проти геноциду українського народу та проти збройної агресії РФ. Навколо цієї тематики органічно вибудовується переосмислення інших історичних подій та постатей.

Політика національної пам'яті відіграє важливу роль у процесі переговорів із державами - членами Європейського Союзу, зокрема, у формуванні прихильної громадської думки до вступу України в ЄС як до “відновлення прав” української нації на участь у побудові процвітаючої та безпечної Європи.

Політика національної пам'яті імplementована в освітній процес (історична освіта), музейну та меморіальну практики, сформовано календар державних свят. Місця пам'яті, присвячені боротьбі за свободу та зі збройною агресією Росії, споруджені у кожній громаді.

Діяльність Українського інституту національної пам'яті регулюється спеціальним законодавчим актом, інституція виконує не стільки програмуючу, скільки координуючу роль між державою, громадянським суспільством, науковими установами та закладами освіти.

УІНП виступає *primus inter pares* при визначенні стратегії та шляхів її імplementації, спираючись на альянси інститутів громадянського суспільства, які представляють екзистенційний досвід війни мільйонів українських громадян. Головним завданням цієї структури стає популяризація історії.

Суспільна дискусія щодо взаємних трагічних сторінок минулого із сусідніми народами повернулася до формули “вибачаємо і просимо вибачення”. В національний наратив інтегрована пам'ять про діяльність українців, українських державних центрів, політичних та громадських рухів української діаспори в Європі, на Американських континентах та в Австралії.

Українські експерти активно долучаються до розробки політики декомунізації та деколонізації Білорусі та інших народів, поневолених Росією.

3.3 Які проблеми необхідно вирішити у сфері національної пам'яті, щоб досягнути бажаних результатів

Мають бути прийняті наступні закони та проведені такі зміни:

1. Закон про засади державної політики національної пам'яті, який передбачає процедури, що унеможливають зміну орієнтирів державної політики пам'яті у залежності від переформатування вищих органів влади.
2. Інституту надано достатньо повноважень, фінансових та людських ресурсів для вироблення та реалізації державної політики пам'яті.
3. Прийнято закон, яким впорядковано календар державних свят.
4. Національна пам'ять про війну 2014-2023 рр. стає органічним елементом програми післявоєнного відновлення України.
5. Створюється спеціальний Фонд підтримки національної пам'яті, через який йде фінансування відповідних ініціатив громадського сектору, наукових та культурних інституцій.
6. Створена науково-дослідна інфраструктура для документалізації та всебічного вивчення подій російсько-української війни та геноциду українського народу 2014-2023 рр. Створений музей російсько-української війни та Меморіал захисників та захисниць України 2014 – 2023 рр.
7. Створено Національний пантеон та Національне меморіальне військове кладовище. Побудовано Меморіал та Музей Майдану.
8. Працює Архів національної пам'яті, який зосередив відповідно до закону архівні матеріали і надає доступ до всіх документів карально-репресивної системи СРСР.
9. Забезпечується інформаційно-інтелектуальна присутність української історичної тематики у міжнародному інформаційному просторі, з особливим фокусом на країни ЄС та НАТО.
10. Закріплюється новий образ модернізованої української держави та історичні уроки про важливість українського досвіду боротьби для побудови колективної системи оборони демократії та запобігання повторення злочину геноциду будь-де у світі.

3.4 Червоні лінії, які не можна перетинати у сфері культурної політики

Неприпустимі деструктивні дискусії, які політичні сили, соціальні, етномовні, регіональні страти внесли найбільший вклад у боротьбу з російською агресією. Переможець один – Український народ.

Не допускати розмивання відповідальності росіян та колаборантів за злочини советського і путінського режимів, применшення трагедії геноциду українського народу, інших народів, які стали об'єктами агресії та геноцидальної політики Російської імперії/СРСР/Російської Федерації.

Не допускати запровадження політики “амнезії”: складні питання з царини національної пам'яті потребують вивчення та обговорення.

Сфера національної пам'яті не має фінансуватися за «залишковим принципом», навіть за скрутних умов післявоєнного відновлення.

4. СФЕРА ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНИХ ВІДНОСИН

4.1 Стан справ на початок 2023 року в сфері державно-церковних відносин, включаючи вимірювані показники

Станом на початок 2023 року в Україні відсутні програмні документи, які визначали б державну політику у царині державно-церковних відносин. Ще з 2019 року у щорічних посланнях Президента України зникають згадки про зазначену сферу суспільного буття. Тим часом, згідно з офіційними даними на жовтень 2022 р., в Україні нараховувалося 25,65 тис. релігійних організацій (без тимчасово окупованих території Донецької, Луганської областей та АР Крим). Згідно ж щорічних звітів профільного держоргану, зареєстровано понад 37 тис. статутів релігійних організацій. Такі розбіжності пояснюються подвійною реєстрацією (статуту та в ЄДР) релігійних інституцій. Додає проблемності те, що наявна система реєстрації підміняє оцінку реальної підтримки Церков, що дозволяє маніпулювати громадською думкою. Так, за даними соціологів, із Московським патріархатом себе асоціює біля 2% населення України, а їх релігійна мережа становить 34% кількості зареєстрованих статутів.

Щільність мережі релігійних організацій в Україні є надзвичайно високою (в середньому одна на 1600 громадян). Це значно більше, аніж в організаціях громадянського суспільства чи органах державної влади. Високою є й самоорганізація релігійних інституцій на внутрішньоконфесійному та міжцерковному рівнях.

Відсутність обґрунтованої стратегії взаємодії держави з такою розгалуженою мережею релігійних інституцій лише частково пояснюється відсутністю органу, відповідального за розробку державної політики у цій сфері. Державна служба етнополітики та свободи совісті (ДЕСС), як служба, покликана реалізувати політику, а формувати її має відповідний підрозділ Міністерства культури (МКІП), який не було створено.

Не вирішує проблему і наявність профільного відділу у структурі Секретаріату Кабміну – він не має відповідних повноважень. Відтак замість комплексних і стратегічних заходів, бачимо лише спорадичні реактивні підходи у вигляді вибіркового реагування на конфліктні ситуації.

Протягом 2019-2022 рр. ДЕСС фактично самоусунулася від виконання завдань передбачених її функціональними обов'язками. Поза увагою служби були важливі питання, які впливають на поведінку громадян, їхню національну ідентичність та громадську безпеку. А це: хресні ходи (всупереч обмеженням воєнного стану); проповіді духовенства із виправдовуванням агресії Росії та намаганням формувати російську ідентичність; колабораціоністська діяльність кліриків; псування іміджу України на міжнародних майданчиках тощо.

В умовах підтримки російськими церковними інституціями вторгнення Росії, діяльність в Україні релігійних організацій, які керуються із російських центрів, створює виклики безпеці нашої держави. Протидія силових структур та громадянського суспільства впливу країни-агресора на українську релігійну сферу не є достатньо ефективною.

На тлі процесів, пов'язаних зі зміною громадами юрисдикції, релігійний ландшафт України далекий від стабілізації. Правоохоронні органи намагаються не втручатися у міжцерковні суперечки, оскільки часто не розуміють особливостей профільного законодавства. Це інколи призводить до помилкового блокування культових споруд чи інших заходів, що перешкоджають реалізації законних прав віруючих.

Дезінформація українців кліриками УПЦ МП щодо не підпорядкованості релігійному центру в Україні-агресорі та нехтування чинним законодавством, зокрема Законом 2662-VIII, який визнано конституційним за рішенням Конституційного суду від 27 грудня 2022 р., створює ілюзію проукраїнськості та самостійності цієї церкви.

Згідно з опитуванням у грудні 2022 р., заборону УПЦ МП підтримують більше половини українців. А опитування Фонду “Демократичні ініціативи” у грудні 2022 р. показало абсолютну суспільну підтримку (74%) санкцій проти вищого духовенства УПЦ МП причетного до підтримки російської агресії. Проте втілити такий суспільний запит у правовий спосіб неможливо. Архітектура державно-церковних взаємин в Україні не передбачає заборони церков: ці організації не є юридичними особами й та цього немає у переліку підстав для припинення (судом) діяльності релігійної інституції. Це суперечить і міжнародним зобов'язанням України.

Масове переміщення українців за межі держави сформувало запит на духовну підтримку (окормлення) там українських віруючих. Це стосується усіх Церков, в т.ч. й ПЦУ, діяльність якої обмежена у Томосі територією України. Проте війна є форсмажором, що дозволяє гнучко ставитися до приписів. Вирішення проблеми потребує дипломатичних зусиль української держави – їх наразі немає.

Важливою складовою українського громадянського суспільства є діяльність міжрелігійних об'єднань. Особливо слід відзначити конструктивну позицію Всеукраїнської ради церков і релігійних організацій, яка активно реагує на проблемні питання не лише релігійного, але й суспільно-політичного характеру.

4.2 Бачення стану державно-церковних відносин у перспективі 2030 року

Рівновіддаленість держслужбовців і депутатів всіх рівнів, політичних лобістів у вирішенні питань державно-церковних відносин забезпечується спеціальною правовою процедурою декларації відсутності конфлікту інтересів у сфері свободи совісті.

Діє пряма заборона для керівництва держави, народних депутатів, держслужбовців, працівників правоохоронних органів, голів, депутатів і посадових осіб органів місцевого самоврядування чи комунальних служб відстоювати інтереси окремих релігійних організацій при виділенні матеріальної допомоги чи земельних ділянок, передачі/оренді нерухомості тощо.

Передбачена відповідальність, зокрема, шляхом попередження, призупинення і позбавлення статусу із втратою відповідних пільг, або ж ліквідації за рішенням суду релігійної організації у разі ведення політичної діяльності, участі у виборчій кампанії чи підготовці (в тому числі шляхом оплати послуг з підготовки) нормативно-правових актів, а також за поширення політичної реклами та агітації у медіа, проповідях, тощо.

Вирішення суперечок між державними / комунальними й релігійними інституціями, а також між різними церквами чи релігійними організаціями відбувається у судах або шляхом позасудового врегулювання, передбаченого законодавством України.

Держава співпрацює (в тому числі шляхом прозорого співфінансування) та максимально сприяє соціальним проєктам релігійних інституцій: організація догляду за хворим, пораненими; реабілітація алко- і наркозалежних; допомога жертвам насильства, сиротинцям тощо.

Існує максимальна самоорганізація на рівні міжцерковних та міжконфесійних рад, спільна реалізація міжконфесійних соціальних чи гуманітарних проєктів.

У конфесійному ландшафті України РПЦвУ існує виключно у вигляді закордонної митрополії чи екзархату РПУ. Діяльність РПЦвУ контролюється спеціальними службами України, уповноваженими на захист безпеки і суверенітету держави, до притягнення до відповідальності керівництва та духовенства РПЦ, причетного до злочинів геноциду, воєнних злочинів, злочинів проти людяності та злочину агресії, вчинених проти України з лютого 2014 року. Відповідний порядок контролю встановлений законом України.

Держава сприяє захисту прав українських віруючих за кордоном, як в середовищі діаспори, так і внутрішньо переміщених осіб. У структурі МЗС України працює підрозділ, який опікується цими питаннями, залучає вірян та релігійні організації на добровільній основі до заходів публічної дипломатії й поширення позитивного іміджу країни на міжнародному рівні.

Держава відновлює релігієзнавчу освіту та просвіту у навчальних закладах всіх форм власності, викладаються обов'язкові курси релігієзнавства у закладах вищої освіти. У середній школі вивчення релігієзнавства здійснюється факультативно за ініціативою батьків/викладачів та обов'язково підтримується місцевою владою у разі виявлення такої ініціативи. Таким чином, у суспільстві формується критичне мислення та толерантність стосовно різних релігій та конфесій.

Відбувається послідовна секуляризація політичного й суспільного життя України:

- встановлено мораторій на нові включення релігійних свят у перелік для відзначення на державному (регіональному) рівні;

- припинено практики нагородження священнослужителів державними нагородами чи відзнаками, окрім випадків проявів особистої мужності;
- заборонено будь-які форми фінансування релігійних організацій із коштів державного бюджету та місцевих бюджетів;
- у випадку встановлення фактів антидержавної агітації, формування парамілітарних структур за участі священнослужителів, поширення антиукраїнської політичної літератури у приміщеннях культового призначення чи на території, яка належить релігійній організації, така організація має бути ліквідована рішенням суду;
- проводиться постійний фінансовий моніторинг економічної діяльності релігійних організацій, встановлено запобіжників проти відмивання коштів чи фінансування релігійними інституціями політичної діяльності;
- уніфіковано й регламентовано порядок укладання та зміст угод про співпрацю між державними/комунальними та релігійними інституціями;
- встановлено контроль за пільговим отриманням релігійними організаціями матеріальних засобів не релігійного призначення.

4.3 Які проблеми необхідно вирішити у сфері державно-церковних відносин, щоб досягнути бажаних результатів

З метою досягнення поставлених цілей втілюються такі законодавчі, політичні та адміністративні заходи:

1. Визнати нечинними всі договори (передусім – оренди нерухомого майна державної та комунальної власності), укладені тими релігійними організаціями та інституціями УПЦ МП, які грубо порушили законодавство та не внесли необхідні зміни (згідно Закону 2662-VIII) у своїй статуті.
2. Внести зміни до діючого законодавства та скасувати подвійну реєстрацію релігійних організацій. Первинна реєстрація статуту та вся інформація (юрисдикційна належність, адреса тощо) повинна відображатися в ЄДР. Відтак зміна підлеглості чи необхідної інформації (зміна адреси тощо) не потребуватиме перереєстрації статуту – лише змінюються дані в ЄДР. Це сприятиме і впорядкуванню баз даних. Адже нині є значна невідповідність між кількістю зареєстрованих статутів (37049) та зареєстрованих у ЄДР юросіб РО (25652).
3. Внести зміни у чинне законодавство та реорганізувати державний орган у справах релігій в Офіс Омбудсмена з питань свободи совісті (вичерпано ресурс функціональності держоргану, втрачено суспільний запит на його існування та довіру до нього). Це варто зробити при досягненні стабілізації релігійного ландшафту та маргіналізації структур РПЦ в Україні. У структурі Офісу передбачити також і міжнародний відділ (стратегічна комунікація з міжнародними партнерами та іноземними неурядовими організаціями) для протидії ворожій пропаганді проти України.
4. Передати функції розробки/реалізації глобальних питань стратегії державно-церковних відносин профільному відділу у структурі Секретаріату Кабінету Міністрів, а функції реєстрації релігійних інституцій – у Міністерство юстиції України.

5. Унеможливити уникнення (безпідставне пом'якшення) покарання за здійснені злочини чи порушення для представників церков (релігійних організацій). Зробити публічними судові розгляди цих справ для усунення можливості тиску на суд.
6. Деполітизувати структури Московського патріархату в Україні та накласти заборону на проголошення ставропігій українських лавр чи крупних монастирів. Надавати населенню об'єктивну інформацію про цю Церкву.
7. Впровадити у структуру МЗС підрозділ, який опікуватиметься українською діаспорою та тимчасовими переселенцями.
8. Внести зміни до чинного законодавства щодо секуляризації державного апарату України.
9. Унормувати на законодавчому рівні: капеланське служіння (військове, медичне та інші види); забезпечення права медиків на відмову від участі в перериванні вагітності з міркувань совісті; посилення відповідальності кліриків за збереження наданих у користування пам'яток культури та предметів культу.

4.4 Червоні лінії, які не можна перетинати у сфері державно-церковних відносин

Неприпустимо нехтувати міжнародними нормами та стандартами релігійної свободи, в тому числі напрацюваннями Європейської конвенції з прав людини та прецедентної практики ЄСПЛ.

Не допускати нехтування чинним законодавством, передусім питаннями національної безпеки й антидержавної діяльності кліриків та активістів біляцерковних громадських організацій.

Вчасно реагувати на загрози фізичному чи психічному здоров'ю громадян України внаслідок діяльності релігійних інституцій.

Не використовувати релігійні організації у політичних цілях та втручатися в управління відносинами між релігійними організаціями чи всередині окремих релігійних організацій.

Заборонити і припиняти використання українських релігійних інституцій закордонними релігійними, політичними чи економічними центрами у досягненні їхніх геополітичних чи економічних цілей, або ж як гібридної зброї для розколу українського суспільства.

Попереджати участь релігійних організацій у політиці (виборах).

Розділ II. ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ТА МЕДІА

Автори:

- Ігор Розкладай - заступник директора ЦЕДЕМ (Центр демократії та верховенства права);
- Анна Ісічко - заступник директора ЦЕДЕМ (Центр демократії та верховенства права);
- Максим Лациба - керівник програми розвитку громадянського суспільства Українського незалежного центру політичних досліджень;
- Галина Петренко - директорка ГО "Детектор медіа".

Менеджер групи:

- Вікторія Штець - проєктна та адвокаційна менеджерка Коаліції РПР

1. ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО, САМООРГАНІЗАЦІЯ ГРОМАДЯН, ВЗАЄМОДІЯ З ВЛАДОЮ

1.1 Стан справ у сфері громадянського суспільства на 2022 рік, включаючи вимірювальні показники цього стану

На початок 2022 року громадянське суспільство України мало досить розвинену спільноту громадських і благодійних організацій.

Головними факторами, що стримували розвиток організацій громадянського суспільства (далі - ОГС) були і залишаються недостатня фінансова сталість і недостатня включеність ОГС в процес вироблення владних/державних рішень. На жаль, значний негативний вплив на розвиток громадянського суспільства в 2020-2021 роках мали напади на активістів і одночасно відсутність адекватної реакції від правоохоронних органів України. Фактично, правоохоронна система затягувала розслідування нападів, не затримувала нападників, не надавала дієвого захисту постраждалим активістам.

З приходом до влади в 2019 році нової політичної команди, діалог громадянського суспільства і влади значно ускладнився. На жаль, представники центральних органів влади не практикували активного залучення ОГС і зацікавлених сторін до публічних консультацій

і вироблення державних рішень. Верховна Рада вже майже два роки не може ухвалити в цілому законопроект “Про публічні консультації” (№ 4254), який встановлює чіткі процедури консультацій для органів влади під час вироблення владних рішень. З початком збройної агресії Російської Федерації в лютому 2022 року, значно зросли активність громадянського суспільства, волонтерських ініціатив і обсяг їх внеску у забезпечення армії і людей які постраждали від бойових дій. Влада була вимушена визнати цей внесок і розпочати кращу комунікацію з волонтерськими спільнотами і ОГС. Серед іншого, більш відкритими до діалогу з сектором стали Секретаріат КМУ,

Міністерство юстиції України, Міністерство молоді та спорту, Міністерство соціальної політики, Державна служба фінансового моніторингу України, НАЗК.

У вересні 2021 року Президент України затвердив своїм указом №487/2021 Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021 – 2026 роки. Ця стратегія визначає головні завдання державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства і кроки по їх досягненню. 14 лютого 2023 Уряд затвердив детальний [План заходів по виконанню Стратегії](#), що містить доручення міністерствам і іншим виконавчим органам щодо діяльності по створенню сприятливого правового і адміністративного середовища для ОГС і активістів.

Внаслідок повномасштабної агресії Російської Федерації діяльність ОГС і активістів на окупованих територіях і територіях ведення бойових дій стала практично неможливою. Значна кількість громадських діячів вступили до лав ЗСУ, виїхали в інші області України або за кордон, значна частина ОГС релокована. Підтверджуються [випадки вбивства активістів](#) на окупованих територіях російськими військовими.

Суттєво змінилися правові умови діяльності громадянського суспільства в умовах спочатку надзвичайного, а згодом і воєнного стану. Відповідно до [Указу Президента №64/2022 «Про введення воєнного стану»](#), було закріплено введення в дію [ст.8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану»](#), згідно з яким в судовому порядку може бути обмежено деякі конституційні права і свободи людини і громадянина, а також можуть вводитися тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб в межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану. З можливих обмежень, що прямо впливають на діяльність організацій громадянського суспільства — відчуження майна, заборона проведення мирних зборів, мітингів, походів і демонстрацій, інших масових заходів; заборона громадських об'єднань (тільки якщо їхня діяльність спрямована на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підриг її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, на розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення). Важливо, втім, що в умовах воєнного або надзвичайного стану не можуть бути обмежені право на свободу та особисту недоторканність, невід'ємне право на життя, право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення до державних органів.

Також було призупинено державне і місцеве фінансування проектів громадських організацій.

Органи державної влади і органи місцевого самоврядування значно обмежили практику публічних консультацій щодо проектів рішень, а так само значно обмежили залучення ОГС до засідань органів влади. Окрім цього, обмежена інформація про діяльність органів влади на їх офіційних сайтах, обмежено доступ до публічних реєстрів, зокрема до [Єдиного державного реєстру юридичних і фізичних осіб-підприємців та громадських формувань](#).

В червні 2022 року Україна отримала статус кандидата на вступ в Європейський Союз і, відповідно, має [привести](#) своє законодавство у відповідність з *acquis communautaire*.

В сфері розвитку громадянського суспільства Європейський Союз не має спеціальної директиви, або обов'язкових регулювань. Однак, серед вимог до країн, які планують стати членом ЄС, є вимога дотримуватися Копенгагенських [критеріїв](#), в тому числі забезпечити стабільність установ, які гарантують демократію, верховенство права, дотримання прав людини та захист прав представників різних меншин.

Європейський Союз зважає на те, наскільки влада України виконує стандарти і рекомендації щодо розвитку демократії, які висловлює Рада Європи.

Існують деякі специфічні директиви ЄС щодо економічної політики, податкової політики, свободи руху капіталів, послуг, товарів і робочої сили, які частково торкаються економічної активності ОГС. Наприклад, існують стандарти перетину товарами митного кордону які впливають на процедури завезення ОГС гуманітарної допомоги.

Значний вплив на діяльність ОГС мають рекомендації міжнародної організації FATF (Група з розробки фінансових заходів протидії відмиванню грошей), що імplementовані в законодавство України низкою нормативно-правових актів і спрямовані на запобігання відмиванню коштів і протидії фінансуванню тероризму. Наразі операції неприбуткових організацій України вважаються високоризиковими, згідно з попередніми раундами національної оцінки ризиків ([2016](#) та [2019](#) років). Це, в свою чергу, породжує посилення заходів фінансового моніторингу для сектору і часто призводить до обмеження або блокування діяльності неприбуткових організацій.

З моменту повномасштабної агресії Російської Федерації у 2022 році, Україна переживає вибух волонтерських ініціатив. Так, за [дослідженнями КМІС](#), 84% українців станом на грудень 2022 року довіряють волонтерам. Водночас, станом на червень 2022 року, більше 57% громадян України з різних регіонів України були долучені до волонтерської діяльності, за даними [досліджень Фонду Ілька Кучеріва](#). Волонтери взяли на себе забезпечення армії зброєю, спорядженням і харчуванням. Волонтери налагодили мережі евакуації мирного населення і допомоги ВПО. Волонтери організували потужну систему завезення і розподілу гуманітарної допомоги. Феномен волонтерства в Україні зародився 9 років тому як реакція на збройну анексію території України РФ, і після 24 лютого 2024 року набув ще більшого розмаху. Досвіду подібної злагодженої роботи цієї “армії без зброї” немає в жодній іншій країні світу. Майбутнє волонтерства - в участі у відновленні країни (і тут величезний

простір від зоо волонтерства, розчищення завалів, урбаністичного розвитку, до надання психологічної підтримки постраждалим від війни).

Для підтримки культури волонтерства та для трансформації самого руху в формат ціннісного, мирного волонтерства після завершення війни, важливо забезпечити підтримку з боку держави, що передбачає мінімум регуляторних заходів, і максимум стимулів (податкових, соціальних, репутаційних тощо). Поки ж війна триває, і запит на волонтерський внесок залишається високим, основним фокусом уваги має залишатися безпека волонтерів та протидія їхньому вигоранню, а також сприяння розвитку [МОЛОДІЖНОМУ ВОЛОНТЕРСТВУ](#).

Станом на осінь 2022 року влада здійснює реальні кроки по створенню сприятливішого середовища для волонтерської діяльності, наприклад було створено доброзичливіше оподаткування волонтерської діяльності (ЗУ «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо сприяння розвитку волонтерської діяльності та діяльності неприбуткових установ та організацій в умовах збройної агресії Росії проти України [№2520-IX](#) від 15.08.2022 «та розширено напрями волонтерської діяльності (ЗУ «Про внесення змін до Закону України “Про волонтерську діяльність” [№ 2519-IX](#) від 15.08.2022. Законодавець пропонує спростити процедуру реєстрації волонтерів-благодійників в Реєстрів волонтерів АТО (підготовлено до другого читання законопроект [№ 8076](#) «Про внесення змін до Закону України "Про благодійну діяльність та благодійні організації" щодо вдосконалення порядку включення благодійників – фізичних осіб до Реєстру волонтерів антитерористичної операції та/або здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації»).

14 лютого 2023 року Кабмін затвердив [План заходів по реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні](#).

Тим часом, [проект](#) Національного плану відновлення України не містить окремої глави чи сформульованих позицій щодо особливого місця і ролі для громадянського суспільства України. Є потреба додаткового діалогу між ОГС та урядовцями щодо залучення потенціалу громадянського суспільства до відновлення України, а також в розширенні [порядку денного](#) Національного плану відновлення, включивши напрям з розробки комплексної безпекової стратегії, яка включатиме модернізацію військово-промислового комплексу, захист цивільного населення, міжнародної безпеки. Крім того, громадський сектор не бере участі в контролі за розпорядженням коштами міжнародної технічної допомоги, що надходить в Україну з 24 лютого 2022 року.

1.2 Бачення стану громадянського суспільства України в перспективі 2030 року

ОГС спільно з бізнес-асоціаціями, профспілками і асоціаціями органів місцевого самоврядування є головними партнерами органів влади у виробленні державної і муніципальної політики.

ОГС постачають, на замовлення уряду і органів місцевого самоврядування, не менше третини соціальних послуг, які потребують громадяни.

Громадянське суспільство України відкрите до світу і активно інтегроване в світові гуманітарні і громадянські мережі та ініціативи. Українські громадські і благодійні організації активно імпортують в Україну соціальні технології, фінансові ресурси, гуманітарну допомогу, кадри для соціального і гуманітарного прогресу. Українські ОГС активно експортують українські практики розвитку демократії, громадянського суспільства, антикорупційної боротьби, подолання гуманітарних криз, безпеки активістів та захисту прав людини.

Більшість соціальних груп та колективних об'єднань за інтересами сформували свої організації, мережі, представництва і активно просувають інтереси своїх груп у державну і муніципальну політику.

Різні сектори громадянського суспільства (правозахисні, волонтерські, моніторингові, аналітичні центри, осіб з інвалідністю, культурно-мистецькі тощо) координують зусилля для утримання загальної рамки демократії, прав людини і верховенства права.

ОГС є основним партнером бізнесу по вирішенню соціальних і гуманітарних потреб громадян. Працюють спільні ініціативи в сфері освіти, охорони здоров'я, екології, тощо.

ОГС спільно зі школами та університетами стали основними носіями громадянської освіти. Школярі і студенти долучаються до практик волонтерства, активізму, благодійництва. Культура благодійництва і волонтерства є невід'ємною частиною відповідального громадянства в Україні, у мирний чи кризовий час.

Громадянське суспільство і медіа продовжують бути головним суспільним контролером влади, в тому числі забезпечує публічний нагляд за витратами державного та місцевого бюджетів, доброчесністю суддів, дотриманням екологічних стандартів, забезпеченням верховенства права, запобіганням корупції, упровадження політики рівних прав і можливостей, дотриманням Конституції.

Громадянське суспільство — драйвер в формуванні і реалізації правозахисного порядку денного. ОГС спільно з адвокатською спільнотою є основними надавачами правозахисних послуг для громадян.

Громадянське суспільство — основний драйвер у відновленні ментального здоров'я нації та реінтеграції в українське суспільство осіб, вражених внаслідок війни (військових, жителів колишніх окупованих територій, постраждалих від насильства, вразливих категорій населення тощо).

ОГС і правозахисна спільнота здійснюють функцію цивільного контролю за спецслужбами і армією. ОГС активно долучені до забезпечення кіберстійкості держави та забезпечують публічний контроль за використанням технологій штучного інтелекту з метою захисту прав людини.

ОГС є основними промоутерами запровадження культури і різноманітних практик самоорганізації громадян та практик громадської участі. Біля 15% громадян залучені до діяльності ОГС.

Більшість ресурсів для свого розвитку організоване громадянське суспільство залучає з місцевих джерел. Громадяни України стали головними донорами ОГС через відрахування частини свого податку на дохід на користь конкретних громадських або благодійних організацій, бізнес відповідально користується податковою знижкою та бере участь у формуванні ендавментів для неприбуткових організацій

Сформовано регіональні мережі аналітичних центрів, що складаються з дослідників та представників сфери освіти, і здійснюють аналіз державної політики і надають рекомендації щодо вирішення актуальних проблем місцевого розвитку.

1.3 Проблеми, які необхідно вирішити у сфері громадянського суспільства для досягнення заявлених цілей

Запровадити можливість кожному громадянину України 2% від свого податку на дохід спрямовувати на підтримку громадських або благодійних організацій (відсотковий механізм).

Спростити законодавче регулювання економічної активності ОГС за кордоном, спростити процедури роботи іноземних ОГС і волонтерів в Україні.

Ухвалити закон «Про публічні консультації» і запровадити чіткі процедури залучення зацікавлених сторін до вироблення владних рішень в точу числі відкриті електронні консультації. Запустити роботу урядового порталу «Взаємодія», що містить набір ключових електронних інструментів взаємодії з громадянами (звернення громадян, запити на інформацію, публічні консультації, електронні конкурси проектів для ОГС, електронні петиції, тощо).

Органи місцевого самоврядування мають ухвалити статuti громад і активно запроваджувати інструменти громадської участі мешканців громад.

Запровадити можливість електронної реєстрації громадських і благодійних організацій через портал «Дія».

Ухвалити новий закон «Про гуманітарну допомогу», який, зокрема, запровадить європейську модель автоматичного визнання гуманітарною допомогою визначеного переліку товарів.

Як державний сектор, так і бізнес мають сприяти розвитку соціального підприємництва особливо на базі ОГС, через інструменти пільгового кредитування, пільгової оренди приміщень для ОГС, освітніх програм для соціальних підприємців, тощо.

Правозахисні організації оприлюднюють щорічний звіт за результатами моніторингу дотримання прав людини в Україні, що заслуховується на щорічних парламентських слуханнях.

Запровадити на рівні Податкового кодексу зменшення оподаткування фізичних осіб-отримувачів допомоги, створення податкових стимулів для бізнесу більше жертвувати на благодійництво.

Запровадити державну субвенцію органам місцевого самоврядування для закупівлі обов'язкових соціальних послуг в тому числі у ОГС.

Розподіл державної фінансової підтримки і фінансування з місцевих бюджетів для ОГС має відбуватися виключно через електронний конкурс проектів.

Внести зміни до [Методики Національної оцінки ризиків у сфері запобігання та протидії легалізації](#) (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму з метою імплементації положень рекомендації ФАТФ.

Забезпечити участь неприбуткових організацій в підготовці державними органами звітів Національної оцінки ризиків у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму.

Забезпечити діалог з правоохоронними органами, побудований на принципах демократії, співпраці та взаємного інформування.

1.4 Червоні лінії, які не можна перетинати в сфері організацій громадянського суспільства

Влада не має застосовувати інструменти адміністративного і кримінального переслідування активістів, громадських діячів, правозахисників, журналістів з політичних мотивів.

Влада не повинна ігнорувати і затягувати розслідування кримінальних нападів на активістів і громадських діячів.

Влада має утримуватися від необґрунтованої відмови від публічних консультацій і залучення суспільства до вироблення державних рішень.

Влада має утримуватися від необґрунтованого обмеження громадянських свобод (право на зібрання, право на приватність, право на інформацію, право на об'єднання, тощо) в умовах воєнного часу. Влада має утримуватися від використання технологій штучного інтелекту для запровадження системи тотального слідкування за громадянами, які мають на меті збір та обробку персональної інформації, яка в подальшому використовується для переслідування активістів.

ОГС повинні не порушувати принцип аполітичності своєї діяльності.

ОГС повинні не порушувати таких принципів своєї діяльності, як відкритість, прозорість, підзвітність, цільове використання коштів.

2. МЕДІЙНА СФЕРА

2.1 Стан справ у медійній сфері України на початок 2023 року, включаючи його вимірювані показники

Медійна сфера в цілому, попри наявні олігархічні групи в телерадіопросторі, є досить незалежною і плюралістичною. В Україні діють як загальнонаціональні телестанції, радіостанції, так і регіональні і локальні. Суспільне мовлення, попри свою юність і хронічну недофінансованість, набирає оборотів, найперше через довіру глядача та незалежну редакційну політику.

В частині преси Україна пройшла етап роздержавлення комунальної преси. Приватна преса існує в рамках світових тенденцій зменшення споживання та переходу до нішевих форматів. Окремим питанням стоїть питання друку, адже в Україні відсутнє виробництво якісного газетного паперу, а вартість іноземної продукції є досить дорогою.

Онлайн сегмент розвивається достатньо динамічно, представлений як інтернет-дзеркалами традиційних медій, онлайн-пресою, інтернет-каналами та сегментом професійного блогерства, аудиторія яких сягає сотень тисяч підписників.

Головним викликом для медійної сфери в Україні, як і для будь-якого сектору нашої економіки, є війна. З початку широкомасштабного вторгнення РФ щонайменше 215 телерадіомовників, онлайн- та друкованих медіа (загальнонаціональних, регіональних та місцевих) припинили повністю або частково свою діяльність через бойові дії та окупацію. Повномасштабна війна спричинила й величезні економічні проблеми для медіа в Україні. Очікується, що за підсумками 2022 року ВВП країни може скоротитися на 30-35%. Рекламний ринок, за різними оцінками, може недоотримати навіть більше. Глобальні міжнародні FMCG-рекламодавці, які завжди складали міцну основу рекламного ринку, з початку великої агресії майже не повернулися на нього, навіть попри те, що продажі їхньої продукції в Україні тривають. Рекламний ринок наразі тримається на локальних рекламодавцях. Від нестачі рекламних коштів особливо потерпають медіа в регіонах, що були окуповані Росією, звільнені з окупації чи знаходяться недалеко від зони ведення бойових дій.

Тільки за перші півроку повномасштабної війни Росія [скоїла](#) 435 злочинів проти журналістів та медіа в Україні. Станом на 24 серпня російські військові вбили 37 журналістів в Україні, ще 14 журналістів були поранені, зниклими безвісти вважаються четверо журналістів. І всі ці цифри продовжують зростати.

В таких містах, як Харків, яке постійно знаходиться під обстрілами, вкрай складно знайти людей, які хотіли б працювати журналістами. Що стосується регіонів під російською окупацією, то там журналістами залишаються працювати дуже сміливі люди, які під

загрозою для життя і свободи партизанськими методами продовжують виконувати свою журналістську роботу.

Російська федерація активно атакує український медійний простір як у фізичному вимірі, захоплюючи приміщення медій, атакуючи радіопередавальні комплекси і обстрілюючи телевізійні вежі, так і у віртуальному — перемикаючи інтернет-трафік через російські сервери, доступ до яких мають спецслужби РФ, а також який дозволяє відфільтровувати і повністю блокувати українські ресурси. на окупованих територіях для повного контролю за інформацією там.

Окремою проблемою залишається платформа Телеграм, що не має європейської прописки, але яка стала не лише зручним інструментом комунікації, але і поширення дезінформації. Двадцять четвертого лютого або ж декілька днів після того було запущено близько 100 анонімних локальних телеграм-каналів з меседжами російської дезінформації, які призначалися для населених пунктів, які пізніше Росія або окупувала, або намагалася окупувати.

Однією з вимог Єврокомісії для вступу України до ЄС є узгодження українського медійного законодавства з законодавством ЄС. Протягом десятиліття ведеться розробка нового закону, відомого наразі як проект закону «Про медіа». Цей акт має замінити 5 морально застарілих діючих законів, поширити свою дію на сферу “нових медій”, посилити регулятора та запровадити інститут співрегулювання. Уряд поставив перед собою амбітну мету змінити українське медійне законодавство до кінця 2022 року — закон про медіа було опубліковано в останній день року 31 грудня.

Попри дію воєнного стану, що дозволяє державі дуже значною мірою втручатися в роботу медіа, уряд втручається досить помірно: найбільші телеканали мовлять 24/7 новини (так званий новинний марафон “Єдині новини”), в координації створення яких беруть участь представники влади. При цьому інтернет-медіа та радіо обходяться без такого втручання. Паралельно діють канали, які траслюють неновинний контент. Проте викликає певне занепокоєння зростання кількості державних телеканалів, що прямо суперечить ідеї створення суспільного мовлення: спочатку до війни ми мали оновлення і розширення мовлення парламентського телеканалу «Рада», паралельно державні канали іномовлення Freedom, а з осені перезапустився державний розважальний телеканал «Дом». Ще один канал “Ми-Україна”, що створюється частиною команди колишнього олігархічного каналу “Україна”, також за деякими оцінками може фінансуватися за кошти платників податків. При цьому суспільне мовлення у 2023 році отримає найменший обсяг фінансування - 32% від мінімальної фінансової гарантії передбаченої законом.

2.2 Бачення медіасфери в перспективі 2030 році

Медійна сфера України у 2030 році має відновитися до воєнних показників в частині виробництва та поширення контенту, а також фінансових показників. Класичні медіа, такі як телебачення, радіо, онлайн-преса постачають контент, як на обраній основній платформі,

так і на сучасних каналах комунікацій, зокрема на централізованих та децентралізованих соціальних онлайн-середовищах.

Різноманітність українського медіаландшафту забезпечується існуванням різнотипових медій, які за територіальною ознакою – загальнонаціональні, регіональні та локальні громади, так і за тематичною спрямованістю. Медіа, як джерела інформації задовольняють інформаційні потреби мешканців країни різного віку, рівня доходів, освіти тощо, а також активно взаємодіють з аналогічними суб'єктами поза межами країни, що стало наслідком посилення міграційних процесів, як побічного ефекту війни Російської Федерації проти України.

Блогери сформували правила самовизначення в двох основних категоріях: як мономедіа з жорстким дотриманням стандартів, а також блогери вільного жанру, які не користуються привілеями медій.

Рівень довіри українців до медіа є не нижчим, ніж довіра до основних публічних акторів — армії, церкви, волонтерів та ін. Довіра зростає через дотримання стандартів журналістики, розробки та ефективного впровадження правил органів співрегулювання, а також ефективній діяльності національного медіа-регулятора.

Українці поступово підвищують показники медіаграмотності: вміють чітко перевіряти офіційні джерела, знають основні медіа, їх власників та політичну орієнтованість та мають рівень резистентності до інформаційних вкидів від 50% і більше.

Платформа Суспільного медіа займає вагомую позицію, як джерело перевіреної інформації, а також майданчик для формування суспільного діалогу з усіх вагомих сфер суспільного життя. Суспільне продукує просвітницький, історичний та інший контент, що поширюється найбільш прийнятними каналами взаємодії з цільовими аудиторіями. VoD платформа суспільного є цінним джерелом для усього медійного ринку. Суспільне мовлення забезпечене гарантованими механізмами фінансування на рівні достатньому для ефективної діяльності та виробництва якісного контенту як самостійно, так і шляхом залучення незалежних виробників контенту.

Український медіапростір є частиною міжнародного медіаринку. Українські медіа виробляють самостійно або у співпраці з іноземними продакшнами контент, що має попит на європейському і світовому ринку, відповідає вимогам недискримінації. Система іномовлення України постачає спеціалізований контент на світові інформаційні майданчики.

Українське медійне законодавство гармонізовано з медійним законодавством ЄС, українські медійники беруть активну участь у розробці пан-європейських політик в галузі свободи слова та відповідних акторів.

Україна активно взаємодіє з соціальними платформами в частині протидії дезінформації, а також виробленні правил, що запобігають нейтральності в інтересах інформаційних агресорів.

2.3 Ключові проблеми, які належить вирішити в сфері медіа, щоб досягти бажаних результатів

Найбільшою проблемою наступного десятиліття буде відновлення медійного ринку, ураженого пандемією COVID-19 та повномасштабним вторгненням Російської Федерації. Одним з дієвих способів відновлення медіа-середовища є дотримання гарантій фінансування Суспільного мовника в повному обсязі. За таких умов Суспільне починає замовляти контент в медійних акторів тим самим допомагаючи відновитися медійному ринку. Таким чином відбувається вливання коштів в ринок, з одночасним підвищенням якості контенту, який має відповідати високим вимогам суспільного.

Слід налагодити взаємодію з великими дистрибуційними платформами щодо перекладу та адаптації, з одного боку, а з іншого – поширення українського контенту на платформах має посилити інтеграцію медійного простору в європейський і світовий контекст.

Україна має забезпечити ефективний захист авторського права, як ключового елементу розвитку сфери інтелектуальної власності і тим самим формувати імідж України як надійного партнера, що забезпечує виплату роялті та інвестує в розвиток культурних аудіовізуальних продуктів.

Медійний регулятор спільно з іншими державними інституціями має забезпечити ефективні засоби боротьби з монополізацією та приховуванням реальних власників медій. Ринок має отримати ефективний захист від впливів національних та іноземних «bad actors» як на медіа, так і на окремих журналістів, блогерів.

Медіаграмотність має бути ефективно інтегрована в різні комунікаційні і освітні програми, соціальні кампанії, щоб охопити різні верстви населення, як за віковими, так і соціальними показниками.

Професійна освіта журналістів потребує докорінного реформування з метою навчання фахових журналістів, у т.ч. тематичної направленості. Студенти мають на постійній основі отримати можливість стажуватися в іноземних медіа за доступними програмами обміну. Провести комплексне оновлення медійного законодавства і забезпечити його синхронізацію з директивами, що виробляються на рівні ЄС.

Застосовувати кращі міжнародні практики провідних медій (наприклад, Керівної групи з гендерної рівності Європейської мовної спілки), напрацьовані рекомендації міжнародних організацій і українського експертного середовища щодо протидії гендерним стереотипам, дискримінації, гендерному насильству і забезпечення гендерної рівності та прав людини в українському суспільстві.

2.4 Червоні лінії, які не можна перетинати у сфері медіа

При розробці медійного законодавства неприпустимо створювати умови для обмеження свободи слова під формальним приводом забезпечення інтересів національної безпеки з метою цензури.

Держава не повинна займатися пропагандою всередині своєї країни та/або концентровано спрямовувати її на своїх громадян.

Медіа у своїй роботі не можуть порушувати етичні та професійні стандарти журналістики, поширювати дезінформацію.

Розділ III. ГЕНДЕРНА ПОЛІТИКА І ПРАВА ЛЮДИНИ

Автори:

- Тамара Марценюк - доцентка кафедри соціології Національного університету «Києво-Могилянська академія»;
- Альона Луньова - директорка з адвокації Центру прав людини ZMINA
- Анна Осипчук - наукова директорка Школи політичної аналітики, доцентка кафедри соціології НаУКМА.

Менеджер групи:

- Вікторія Штець - проєктна та адвокаційна менеджерка Коаліції РПП

ГЕНДЕРНА ПОЛІТИКА

1.1 Стан справ у сфері гендерної політики на початок 2023 року

Україна приєдналася до основних міжнародних документів стосовно забезпечення рівних прав і можливостей для жінок і чоловіків – [Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок](#); [Пекінської декларації про становище жінок](#) та Платформі дій 1995 року; Резолюції Ради Безпеки ООН 1325 та дев'яти додаткових резолюцій РБ ООН з теми «Жінки, мир, безпека»; Цілей сталого розвитку і порядку денного у сфері сталого розвитку до 2030 року. У 2022 році було ратифіковано Конвенцію Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульську Конвенцію)).

Гендерна рівність гарантована Конституцією України та законодавством, є основою розбудови сталого інституційного забезпечення гендерної рівності; паритетного залучення жінок і чоловіків до різних сфер суспільного життя – сім'ї, політики, безпеки і оборони тощо; урахування потреб різних категорій населення (жінок і чоловіків різного віку, сімейного стану, регіону походження, стану здоров'я, сексуальної орієнтації і гендерної ідентичності, релігійних переконань тощо); протидії гендерним стереотипам і гендерному насильству; поширення просвітницької діяльності та культури гендерної рівності.

Угода про асоціацію між Україною та ЄС передбачає трансформацію гендерних відносин в українському суспільстві задля досягнення такої цілі, як забезпечення гендерної рівності та рівних можливостей для чоловіків та жінок у сфері зайнятості, освіти та навчання, економічної та суспільної діяльності, а також у процесі прийняття рішень. Україна повинна

виконати директиви, які стосуються (1) реалізації принципу рівного ставлення незалежно від расового чи етнічного походження; (2) загальної системи рівного ставлення у сфері зайнятості та професійної діяльності; (3) реалізації принципів рівного ставлення до чоловіків і жінок у питаннях доступу до постачання товарів і послуг; щодо батьківської відпустки; (4) щодо встановлення заходів із заохочення поліпшення безпеки та гігієни праці вагітних працівниць, працівниць, які нещодавно народили, чи годувальниць; (5) щодо поступового запровадження принципу рівного ставлення до чоловіків та жінок у сфері соціального забезпечення.

Посилення національного механізму із впровадження принципів гендерної рівності відбудеться шляхом ухвалення Державної стратегії забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 року, яка сприятиме проведенню єдиної державної політики, спрямованої на досягнення рівних прав та рівних можливостей жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності суспільства, вдосконалення механізмів її реалізації.

1.2 Бачення стану у сфері гендерної політики у перспективі 2030 року

Міжнародна спільнота постійно моніторить стан справ із забезпеченням рівних прав і можливостей. У Звіті з глобального гендерного розриву (Global Gender Gap Report), підготовленому World Economic Forum, вимірюється величина гендерного розриву (gender gap) у чотирьох важливих сферах нерівності між чоловіками і жінками: економічна участь, рівень освіти, політичне представництво та сфера здоров'я. Кількісним показником стану впровадження гендерної політики для виміру – показники 2022 року: Україна посіла 81 місце зі 146 досліджуваних країн. В Україні найгірша ситуація з політичним компонентом (особливо – участю жінок у процесі ухвалення рішень) — 100 місце.

У ситуації війни важливо надати реальний доступ жінкам на рівні із чоловіками до військової освіти та сектору безпеки і оборони (у тому числі, на рівні прийняття рішень), протидіяти сексуальним домаганням і гендерному насильству; протидіяти явищу фемінізації бідності (увага до жінок з дітьми і жінок літнього віку); звертати увагу на здоров'я жінок і чоловіків.

1.3 Ключові проблеми, які належить вирішити в сфері гендерної політики, щоб досягти бажаних результатів

Утвердити цінності гендерної рівності у суспільстві загалом і різних інституціях через втілення гендерного підходу в усі сфери суспільного життя. Гендерна політика враховує конкретні потреби людей з інвалідністю, молоді, людей літнього віку, ЛГБТ спільноти, етнічних меншин, тобто, різноманітних категорій населення, які можуть бути вразливими або незахищеними за різними ознаками.

Посилення національного механізму із впровадження принципів гендерної рівності. Ухвалення Державної стратегії забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 року, яка сприятиме проведенню єдиної державної політики, спрямованої на досягнення рівних прав та рівних можливостей жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності суспільства, вдосконалення механізмів її реалізації.

Пріоритетні напрями змін:

Законодавство. Удосконалення нормативно-правової бази з питань забезпечення гендерної рівності та протидії гендерному насильству (зокрема, стосовно ратифікації Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульської Конвенції)).

Безпека і оборона. Сфера безпеки і оборони має враховувати потенціал жінок як у забезпеченні обороноздатності країни, так і в процесах післявоєнного відновлення. Створення можливостей (на рівні освіти та ринку праці) для більшого залучення жінок, протидія гендерній дискримінації і сексуальним домаганням у ЗСУ.

Політична участь. Зменшення гендерного розриву в політичній участі жінок і чоловіків. Запровадження ефективного механізму гендерних квот у політичних партіях. Ефективна протидія сексизму в політиці (у тому числі, кібербулінгу).

Економіка. Зменшення гендерного розриву в оплаті праці, сприяння економічному залученню жінок та розвитку жіночого підприємництва.

Просвіта через інституції освіти і ЗМІ задля зміни стереотипів щодо розподілу ролей чоловіків і жінок у суспільстві та сім'ї, зокрема поширення правової обізнаності громадян і громадянок з питань гендерної дискримінації для вміння діагностувати прояви гендерної дискримінації у сімейному житті (у т.ч. випадки насильства), на роботі та у суспільстві.

Державна підтримка (у тому числі, фінансова) і залучення громадських організацій до розбудови гендерної політики: організацій громадянського суспільства, аналітичних центрів, експертного середовища, що займаються проблемами гендерної рівності та розширення прав і можливостей жінок.

Політика гендерно-чутливої мови (зокрема фемінітивів, відповідно до сучасного українського правопису).

1.4 Червоні лінії, які не можна перетинати у гендерній сфері

Відкат до неотрадиціоналізму і підтримка “моральних панік” про демографічну кризу, “вимирання нації” тощо.

Залучення до формування гендерної політики організації та ініціативи, які є частиною так званого антигендерного руху, що використовують риторику боротьби за “традиційні цінності”, проти “гомогейдиктатури” (та інші ідеї, що близькі “руському міру”).

Підтримка ініціатив, що мають на меті обмежити права жінок (як-от, заборону / криміналізацію абортів тощо).

ПРАВА ЛЮДИНИ ТА РЕІНТЕГРАЦІЯ

2.1 Стан справ у сферах прав людини та реінтеграції на початок 2023 року, включаючи вимірювальні показники цього стану

Тривалий час основними викликами для сфери прав людини залишається збройна агресія проти України, яка розпочалася з окупації території Кримського півострова у лютому 2014 року, та триває дотепер. Станом на початок 2022 року основними проблемними питаннями в цій сфері залишалися захист та сприяння у реалізації прав внутрішньо переміщених осіб (в першу чергу - пошук довгострокових рішень в сфері забезпечення житлом), підтримка зв'язків із мешканцями тимчасово окупованих територій України, сприяння у реалізації їхніх прав, в тому числі, права на соціальний захист та пенсію, документи тощо.

Станом на листопад 2022 року в сфері прав людини знаходилися в стані реалізації низка стратегічних документів, зокрема:

- Національна стратегія в сфері прав людини та відповідний План дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на 2021—2023 роки;
- Стратегія деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя та відповідний план заходів з її реалізації;
- Стратегія інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження середньострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2024 року (в Мінреінтеграції триває процес оновлення стратегії).

Ці документи задають вектори державної політики і є дороговказами для розвитку тієї чи іншої сфери. Водночас, всі ці стратегічні документи не мали фінансового забезпечення для їх більш ефективної реалізації.

Широкомасштабна збройна агресія проти України, що розпочалася 24 лютого 2022 року, лише загострила питання дотримання та захисту прав людини і основоположних свобод, а воєнний стан, оголошений з першого дня вторгнення російської армії, створив умови для введення в дію низки відповідних обмежень, які, втім, можуть бути розцінені як пропорційні в умовах широкомасштабної збройної агресії та окупації значної території України. Суттєво збільшилася кількість осіб, які перемістилися у зв'язку із війною: так, за оцінками Міжнародної організації з міграції, 6,2 млн українців наразі є ВПО, 7,7 млн вимушені були покинути територію України. Це призводить не тільки до посилення діяльності органів державної влади щодо допомоги особам, які перемістилися, але й до необхідності суттєвої зміни вектора державної політики з інтеграції ВПО на вибудовування більш комплексного реагування на виклики переміщення. Крім того, важливим кроком стала би розробка гендерно чутливої державної політики щодо підтримки осіб, які перемістилися за межі України. Важливими є як підтримка зв'язку з ними і забезпечення

дотримання їх прав під час перебування за межами України, так і подальша реінтеграції їх після повернення. Особливо нагальними, зважаючи на соціодемографічний склад тих, хто виїхали за межі країни (переважно жінки та діти) є питання реалізації освітніх та трудових прав, убезпечення від експлуатації та торгівлі людьми.

Збільшилася територія, яка тимчасово знаходиться під контролем РФ. Зокрема, частина території в Донецькій, Запорізькій, Луганській, Харківській, Херсонській областях, яка станом на листопад 2022 року фактично є окупованою в розумінні норм міжнародного права, не має відповідного статусу окупованої згідно з національним законодавством України. Втім, населення цих територій стикається із складнощами в реалізації їхніх прав так, як і мешканці окупованих до 24 лютого територій Кримського півострова чи окремих районів Донецької та Луганської областей (наприклад, при отриманні документів про народження дитини).

Потребує уваги та ретельного аналізу й питання приведення у відповідність до вимоги та стандартів ЄС й інших міжнародних документів наявного українського законодавства і практик та законопроектів щодо сфери дотримання прав людини і реінтеграції, особливо зважаючи на набуття Україною статусу кандидата на членство в ЄС. Водночас, особливої ваги набирають питання дерогації (відступу) від міжнародних зобов'язань в сфері прав людини умовах воєнного стану і аналіз заходів та наслідків такої дерогації.

Питання, які пов'язані із реалізацією прав людини і реінтеграцією містяться у Плані відновлення України, який напрацьовується Національною радою відновлення України від наслідків війни. Зокрема, в проекті Плану є окремий розділ “Права людини”, також окремі питання висвітлені у блоці “Юстиція” та “Повернення громадян, які тимчасово переміщені, зокрема за кордон та їх інтеграції в суспільно-економічне життя держави”.

Водночас, говорячи про формування політик та законодавчої бази для постконфліктного/повоєнного врегулювання, гостро відчувається потреба у впровадженні підходів перехідного правосуддя, зокрема урегулювання політики щодо тих, хто були (примусово) мобілізовані до ворожих збройних формувань, щодо питань визначення та покарання за колаборацію, воєнних злочинів. Окремим напрямом роботи є забезпечення права на правду, насамперед -- це збір доказів воєнних злочинів, який ведеться як профільними державними органами й міжнародними організаціями, так і правозахисними громадськими організаціями, зокрема коаліцією правозахисних організацій “[Україна. П'ята ранку](#)”, глобальною ініціативою “Трибунал для Путіна”, громадською мережею “ОПОРА” та іншими ініціативами громадянського суспільства.

2.2 Бачення стану прав людини та політики реінтеграції у перспективі 2030 році

Забезпечення реалізації прав людини і основоположних свобод в умовах триваючої збройної агресії проти України, значним чином узалежнене від характеру та тривалості війни. Втім, очікується, що до 2030 року агресія припиниться і перед державою Україна постануть численні питання, пов'язані із подоланням негативних наслідків війни (відновлення знищеної інфраструктури, житлового фонду, сприяння поверненню переселенців до покинутого місця проживання, тощо). Важливим завданням є здійснення реформ, необхідних для подальшої європейської інтеграції (реформа СБУ, забезпечення незалежності судової системи, захист персональних даних та ін.).

Крім цього, ключовою задачею стане реінтеграція деокупованих територій та їхніх мешканців у правовий, культурний, освітній, інформаційний простір України. При проходженні цього етапу доцільно впровадити підходи правосуддя перехідного періоду (Transitional Justice) із необхідними коригуваннями, пов'язаними із міжнародним характером збройного конфлікту.

2.3 Ключові проблеми, які належить вирішити, щоб досягти бажаних результатів в сфері прав людини та політики реінтеграції

Вже зараз, під час активної фази широкомасштабної збройної агресії, варто працювати над системною візією майбутнього територій, які наразі є окупованими, проте будуть деокуповані. Необхідно провести аналіз проблемних питань, із якими стикнуться мешканці цих територій, після повернення територій після контроль України (наприклад, питання документів, виданих на окупованих територіях, питання кримінальних проваджень і вироків, які були винесені окупаційною владою, тощо). Крім того, доцільно вже зараз мати мапінг ключових реформ, які відбулися чи відбуваються на територіях, підконтрольних Уряду України, протягом періоду тимчасової окупації окремих її територій (зокрема, децентралізація, декомунізація, реформи в сфері освіти тощо).

Важливо впроваджувати комплексний підхід для сприяння поверненню громадян України (переважно жінок із дітьми), які виїхали за її межі після початку широкомасштабної збройної агресії проти України. Зокрема, важливо розробляти відповідне законодавство, яке забезпечить підтримку відновлення деокупованих територій, в тому числі, заохочуватиме повернення, в тому числі, з метою працевлаштування; сприятиме залученню інвестицій через полегшення податкового навантаження на бізнеси, тощо. Втім, першим кроком має бути забезпечення відновлення соціальної інфраструктури (заклади дошкільної, загальної середньої освіти, медичні заклади).

Необхідним є запровадження належного механізму притягнення до відповідальності за злочини, вчинені в умовах збройного конфлікту проти України. Існує ризик того, що національна система правосуддя не здатна впоратися із таким обсягом задач, які стоять

перед нею зараз, і необхідним буде запровадити нову систему (національні гібридні суди, міжнародний трибунал щодо злочину агресії тощо).

В ситуаціях, коли в результаті війни і збройної агресії проти України, є небезпека виникнення нових ліній напруги та розколів у суспільстві (наприклад, між тими, хто жили в окупації, та на підконтрольних уряду України територіях, між ВПО та місцевими громадами, між тими, хто евакуювалися за кордон, та тими, хто залишалися в Україні, тощо) важливими стають заходи спрямовані на підвищення соціальної згуртованості, зокрема через інструменти представницької демократії та громадської участі, та протидії популістичним настроям, що поляризують спільноти.

2.4 Червоні лінії, які не можна перетинати у сфері прав людини і реінтеграції

Будь-які питання щодо територіальних поступок України в ході мирних перемовин щодо припинення збройної агресії проти України є неприпустимими.

Складнощі, пов'язані із післявоєнним відновленням України (пріоритезація “виживання”, а не питань, пов'язаних із реалізацією прав людини та основних свобод).

Відсутність ефективних механізмів притягнення до відповідальності за злочини, вчинені в умовах збройного конфлікту, і як результат — непритягнення до відповідальності (impunity) осіб, які вчиняли злочини, зокрема, воєнні чи злочини проти людяності.

Складнощі, пов'язані з тим, що в умовах відсутності ефективних механізмів притягнення до відповідальності за злочини, вчинені в умовах збройного конфлікту, окремими особами та групами осіб будуть здійснюватися позасудові покарання тих, кого вони вважатимуть винними, і перед державою постане питання притягнення до відповідальності всіх залучених. Окремою проблемою буде те, що такі позасудові покарання переважно будуть підтримувані популістичними дискурсами.

Всі процеси післявоєнного відновлення та ефективного здійснення заходів перехідного правосуддя мають відбуватись із дотриманням прав людини та основних свобод, сприяти соціальній згуртованості суспільства.

Розділ IV. ОСВІТА, НАУКА ТА ІННОВАЦІЇ

Розвиток освіти і науки є важливою передумовою успішного відновлення, прискореного соціально-економічного розвитку України та її становлення як успішної європейської держави. У свою чергу цей розвиток істотно залежить від успішного розвитку в інших сферах -- економіки, права та ін.

Мають бути вибудовані ефективні зворотні зв'язки для забезпечення впливу суспільства і ринку праці на зміст освіти і результати навчання. Професійна освіта всіх рівнів повинна бути спрямована на набуття затребуваних професійних кваліфікацій.

Важливою передумовою відновлення освіти і науки є перегляд правового статусу закладів освіти і наукових установ, які мають отримати більшу академічну, фінансову, організаційну та кадрову автономію, яка надасть їм змогу бути менш залежними від бюджетного фінансування, швидше та ефективніше реагувати на нові виклики. Одним із шляхів вирішення цієї проблеми є трансформація всіх або більшості державних і комунальних закладів вищої освіти та наукових установ у статус публічних установ, які мають право не лише користуватися чи розпоряджатися державним і комунальним майном, але й володіти, користуватися і розпоряджатися власним майном, отриманим за рахунок власних надходжень. Має бути на практиці забезпечена рівність прав публічних та приватних закладів освіти і наукових установ у провадженні освітньої та наукової діяльності.

Освіта всіх рівнів і наука повинні мати належне фінансове і матеріально-технічне забезпечення, достатнє для забезпечення їхньої якості, конкурентоспроможності і корисності для соціально-економічного розвитку України.

Автори:

- Володимир Бахрушин - доктор фізико-математичних наук, професор Національного університету "Запорізька політехніка", член Національної команди експертів з реформування вищої освіти. Керівник експертної групи;
- Юлія Безверщенко - гостьова дослідниця Стенфордського університету;
- Михайло Винницький - віце-президент Національного університету "Києво-Могилянська академія";
- Олексій Колежук - професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка;
- Ігор Коліушко - голова правління Центру політико-правових реформ;
- Світлана Олексюк - директор школи №5 Печерського району міста Києва;
- Олексій Панич - провідний науковий співробітник НВО "Дух і Літера";
- Галина Титиш - голова правління ГО "Смарт освіта".

Менеджер групи:

- Данило Метельський - Директор ГО "Центр соціальних трансформацій" та старший викладач кафедри міжнародних відносин НаУКМА.

1. ПОЛІТИКА У СФЕРІ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

1.1 Бачення сфери освіти в Україні у перспективі 2030 року, включаючи вимірювальні показники цього стану

Українське суспільство вважає високоякісну освіту одним із ключових елементів успішного розвитку суспільства загалом та кожної особистості окремо. У системі загальної середньої освіти систематично втілюються принципи та політики «Нової Української Школи», які періодично коригуються на основі аналізу результатів їх реалізації, а також змін, що відбуваються у суспільстві та у світі. Забезпечено ефективний науковий та методичний супровід реформи загальної середньої освіти.

Результати навчання повної загальної середньої освіти забезпечують ґрунтовний ціннісний фундамент, що дозволяє випускникам середньої школи бути відповідальними громадянами та членами суспільства, зберігати та розвивати українську державність. Українські школярі мають сучасні (відповідні викликам часу) компетентності та результати навчання, є творчими особистостями, здатними інноваційно мислити і діяти, бути відкритими до світу та конкурентними у глобальному вимірі.

Всі діти мають доступ до якісної загальної середньої освіти, завдяки функціонуванню ефективної мережі закладів освіти, належному кадровому і матеріально-технічному забезпеченню освітнього процесу, доступу для якісних освітніх ресурсів, видання якісної навчальної, науково-популярної та методичної літератури для учнів та вчителів, а також врахування їхніх особливих освітніх потреб.

Освітнє середовище та освітній процес у школі є сучасними, максимально безпечними, дружніми, інклюзивними та дозволяють успішно навчатись та розвиватись учням та ученицям з різними освітніми потребами.

Освітній простір країни та закладів загальної середньої освіти цифровізований, забезпечено електронний документообіг, створена та розвивається Національна освітня платформа для навчання учнів та підвищення кваліфікації педагогічних кадрів. Забезпечено надійний захист інформації та захист від зовнішніх втручань до інформаційних систем.

Зміст загальної середньої освіти відповідає потребам дітей, сприяє їх особистісній та професійній самореалізації. Державні стандарти освіти розроблені для всіх рівнів повної загальної середньої освіти, відповідають аналогічним документам європейських країн, постійно оновлюються та гармонізовані між рівнями повної загальної середньої освіти, у частині профільної освіти також зі стандартами вищих рівнів освіти. Зміст освіти та очікувані результати навчання систематично переглядаються, аби відповідати вимогам часу та забезпечувати набуття ключових компетентностей для навчання протягом життя, рекомендованих Радою ЄС.

Всі випускники базової та профільної середньої освіти проходять державну підсумкову атестацію у формі ЗНО, яка дає можливість комплексно оцінити результати навчання, з української мови, математики, історії України, а також додаткових предметів на вибір випускника.

Повна загальна середня освіта допомагає учням та ученицям усвідомлено зробити вибір щодо подальшого навчання та кар'єри, реалізувати себе відповідно до їхніх прагнень через подальше навчання за освітніми програмами професійної, фахової передвищої та вищої освіти, у неформальній освіті чи шляхом інформального навчання, а також через трудову та громадську діяльність.

Учні та учениці є суб'єктами освітнього процесу. Існують довірливі відносини та партнерство між усіма учасниками освітнього процесу.

Зміни у сфері є системними, послідовними та структурованими. Забезпечується тяглість реформ з огляду на інерційність сфери освіти.

Видатки на освіту за рахунок всіх джерел фінансування становлять щонайменше 7% ВВП, що відповідає досягненню цілей UNESCO до 2030 року для країн з середнім рівнем доходів.

Україна бере участь у всіх ключових міжнародних порівняльних дослідженнях якості різних елементів шкільної освіти (PISA, TIMSS, PIRLS тощо). Понад 80% учнів у віці 15 років досягають базового рівня з читацької, математичної і природничо-наукової компетентності, що підтверджується результатами міжнародного порівняльного дослідження PISA.

Педагоги та педагогічна професія мають повагу у суспільстві. Керівники шкіл та педагоги є компетентними фахівцями, які систематично вдосконалюють свої навички та здобувають нові знання. Вони здатні критично мислити і формувати критичне мислення в учнів. Держава стимулює і фінансує постійний професійний розвиток педагогів. Україна завершила реформу системи підготовки та професійного розвитку педагогічних кадрів. Компетентність керівників шкіл та педагогів визначається шляхом їхньої сертифікації на основі професійних стандартів, які відповідають найкращим європейським практикам. Середня заробітна плата педагогів є вищою, аніж середня заробітна плата в Україні.

Продовжується децентралізація управління у сфері загальної середньої освіти. Більше повноважень з управління отримують громади, які стають спроможнішими. Уряд затверджує стандарти всіх рівнів загальної середньої освіти; водночас зростає академічна, фінансова, кадрова та організаційна автономія закладів загальної середньої освіти, що базується на спроможності та відповідальності закладів за результати їх діяльності. Рівень фінансування освіти (за рахунок державного і місцевого бюджетів та інших джерел) достатній для виконання вимог цих стандартів та ліцензійних умов провадження освітньої

діяльності. Створено сучасну мережу опорних шкіл, забезпечених сучасним навчальним обладнанням. В закладах загальної середньої освіти всіх рівнів створено дієві системи внутрішнього забезпечення якості освіти, що дають змогу ухвалювати ефективні управлінські рішення.

Забезпечуються фінансування та матеріальні ресурси, необхідні для поступової трансформації інфраструктури закладів загальної середньої освіти по всій країні, у тому числі для фізичного відокремлення закладів базової та профільної середньої освіти від початкової. Для базової та профільної середньої освіти забезпечуються окремі шкільні приміщення, у яких агломерується достатня для створення індивідуальних освітніх траєкторій кількість учнів, створюється необхідна інфраструктура для STEM-освіти, занять мистецтвом та спортом, громадянської освіти, іншої навчальної та позанавчальної діяльності, учнівського самоврядування. На вибір учнів пропонуються навчальні дисципліни (предмети, інші освітні компоненти) різних напрямів та рівнів складності в обсязі, що дозволяє їм обрати власний профіль самореалізації та подальшого навчання.

Профільна загальна середня освіта може здобуватися як в ліцейх, так і у закладах професійної та фахової передвищої освіти. Заклади вищої освіти можуть створювати/засновувати заклади профільної середньої освіти, зокрема наукові, мистецькі, військові та спортивні ліцеї, як (відокремлені) структурні підрозділи чи самостійні установи.

В освітньому процесі повністю виключені:

- усі форми недоброчесності,
- цькування, дискримінація, гендерна нерівність,
- використання російської мови як мови навчання та спілкування,
- проявів неповаги до української держави, її культури, національної та історичної пам'яті,
- порушення прав дитини, зокрема на освіту та сім'ю.

Забезпечено ефективну діяльність та здійснюється періодичний аудит роботи інституцій, створених для реалізації, супроводу і методичної підтримки державної політики у сфері освіти.

1.2 Ключові проблеми, які належить вирішити у середній сфері освіти, щоб досягти бажаних результатів

- i. Повоєнна відбудова мережі закладів загальної середньої освіти на основі перспективних мап по кожному регіону, що беруть до уваги демографічну ситуацію та застосування принципу build back better («відбудувати краще, ніж було»).
- ii. Створення мережі великих багатопрофільних ліцеїв академічного та професійного спрямування, де учні мають можливість формувати індивідуальну освітню траєкторію, обрати профілі навчання.
- iii. Розвиток процедури сертифікації вчителів за професійним стандартом учителя для всіх ланок системи загальної середньої освіти, заміна атестації педагогів сертифікацією.
- iv. Проведення реформи системи оплати праці педагогів, яка має передбачати врахування у заробітній платі їхньої кваліфікації та всіх видів навчальної, методичної та організаційної роботи.

- v. Створення якісних стандартів вищої освіти для підготовки педагогів, що базуються на якісних професійних стандартах. Підготовка вчителя передбачає значний обсяг практики та/або навчання на робочому місці (за дуальною формою здобуття освіти), який сумарно за всіма рівнями вищої освіти становить не менше 90 кредитів ЄКТС. Подальша демонополізація системи післядипломної освіти та професійного розвитку педагогів.
- vi. Професійні спільноти беруть участь у розробці стандартів освіти, освітніх і навчальних програм та професійних стандартів; надають допомогу педагогічним працівникам в їхньому професійному розвитку.
- vii. Відхід від медичного розуміння інклюзивності освіти. Збільшення фінансування на навчання та супровід у загальноосвітніх школах дітей з особливими освітніми потребами; якісна підготовка вчителів та асистентів вчителів.
- viii. Розвиток системи освітніх вимірювань та стандартизованого зовнішнього незалежного оцінювання. Інвестування у модернізацію ЗНО та поширення ЗНО на базову школу. Створення інструментів моніторингу якості початкової, базової та профільної середньої освіти.
- ix. Децентралізація і демонополізація процедур замовлення, експертизи та друку підручників, усунення на рівні законодавства корупційних ризиків. Водночас затвердження жорстких вимог щодо якості підручників, у т.ч. з урахуванням наукової та антидискримінаційної експертизи.
- x. Створення комплексних систем для збору та аналізу релевантних і надійних даних щодо системи загальної середньої освіти, необхідних для прийняття обґрунтованих і ефективних рішень.
- xi. Розвиток ефективних державних установ та сприяння розвитку громадських інституцій, необхідних для забезпечення формування і реалізації державної політики у сфері освіти, зокрема у частині розвитку системи загальної середньої освіти, зовнішнього незалежного оцінювання якості загальної середньої освіти, збирання та аналізу освітньої статистики тощо.
- xii. Створення незалежного "Освітнього фонду України" з метою підтримки інновацій в освіті через прозорі механізми фінансування відповідних ініціатив.

1.3 Червоні лінії, які не можна перетинати у цій сфері?

- Порухення визначених Законами України засад державної політики у сфері освіти, принципів освітньої діяльності, прав учасників освітнього процесу.
- Гальмування необхідних для розвитку загальної середньої освіти реформ через їхню непопулярність, зокрема: переходу на 12-річну повну загальну середню освіту, зміни системи управління підвищення рівня автономії закладів загальної середньої освіти.
- Імітація реалізації реформи загальної середньої освіти та її дискредитація через відсутність подальших реальних змін в рамках НУШ.
- Скорочення фінансування повної загальної середньої освіти, нестача фінансування на забезпечення закладів загальної середньої освіти сучасним навчальним обладнанням.
- Посилення державного регулювання і не передбачене законами втручання органів управління освітою в діяльність закладів загальної середньої освіти через обов'язкові "рекомендації", додаткові форми перевірок, нагляду і контролю.
- Імітація та гальмування реформування системи закладів інституційного догляду і виховання дітей (деінституціалізації).

- Поширення проросійських імперських наративів в освітньому процесі.
- Спроби переглянути мовну політику в освітньому процесі у бік зменшення викладання української мови та українською мовою.
- Скасування ДПА у формі ЗНО у повоєнний час.

2. ПОЛІТИКА У СФЕРІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

2.1 Яким ми бачимо стан сфери вищої освіти в Україні у перспективі 2030 року?

Засади державної політики у сфері вищої освіти

Державна політика у сфері вищої освіти базується на чіткому розмежуванні ролей держави як:

- законодавця, що встановлює основні правила функціонування системи вищої освіти;
- суб'єкта здійснення нагляду за дотриманням законодавства у сфері вищої освіти;
- одного з основних джерел фінансування (замовників) освіти і наукових досліджень в системі вищої освіти;
- засновника частини закладів вищої освіти.

Заклади вищої освіти

В законодавстві передбачено окремий тип юридичної особи “заклад вищої освіти”, основною діяльністю якого є провадження вищої освіти та наукова діяльність.

Заклади вищої освіти, створені як юридичні особи публічного та приватного права, мають однакові права та повноваження: широку інституційну (академічну, фінансову, організаційну та кадрову) автономію, право володіти майном, право на бюджетне фінансування освітньої діяльності на конкурсних засадах, єдиний режим оподаткування, землекористування, право на отримання державної та/або комунальної власності у користування та/або господарське відання для провадження освітньої та наукової діяльності, право самостійно розпоряджатися всіма отриманими коштами (крім випадків, передбачених законодавством щодо окремих видів надходжень /як-от державне/регіональне замовлення, цільові програми тощо/, установчими документами закладу та/або укладеними ним договорами).

Заклади вищої освіти мають чітко визначені місію та стратегію, яку поділяють як спільноти всередині самих закладів, так і їхні зовнішні партнери та громади. Ці місії і стратегії визначають головні цілі діяльності закладів у сфері навчання, досліджень та участі у вирішенні соціальних і економічних проблем суспільства, а успішність їхньої реалізації впливає на успішність та конкурентоспроможність кожного закладу.

Заклади вищої освіти є середовищем інтелектуального розвитку особистості, вивчення та пояснення навколишнього світу, драйверами інновацій та основою соціальних перетворень і економічного зростання України та Східної Європи загалом, вагомими майданчиками професійного обговорення важливих суспільних питань своїх громад і регіонів, напрацювання рішень та підтримки демократичних процесів в Україні.

Заклади вищої освіти користуються високим рівнем довіри, що підтверджують результати соціологічних опитувань широкого загалу, рівень фінансування зі сторони бізнесу та міжнародних партнерів, а також залучення іноземних студентів та викладачів.

Українські заклади вищої освіти інтегровані в європейський освітній та дослідницький простори. Значна частина освітньо-наукових програм магістерського рівня та рівня доктора філософії є англomовними, створеними у партнерстві із закладами вищої освіти країн ЄС, США та Канади, іншими країнами OECD.

Заклади вищої освіти створюють і реалізують програми вищої освіти, а також можуть реалізовувати освітні програми професійної і загальної середньої освіти та неформальної освіти самостійно чи у взаємодії з іншими юридичними особами.

Право закладів вищої освіти на провадження будь-якої освітньої діяльності визначаються принципами академічної автономії закладів і наявними в нього ліцензіями та сертифікатами про акредитацію (у разі необхідності їх отримання). При проектуванні освітніх програм (їхнього змісту, результатів навчання, форм здобуття освіти, методів навчання, кадрового та матеріально-технічного забезпечення), заклади вищої освіти визначають мету відповідної програми з урахуванням пріоритетів ринку праці, розвитку світогляду та загальних компетентностей здобувачів освіти та/або інших осіб, що навчаються, забезпечення розвитку знань у відповідній предметній області шляхом досліджень. Досягнення результатів навчання, визначених в процесі проектування відповідної освітньої програми, гарантується системам внутрішнього та зовнішнього забезпечення якості вищої освіти.

Заклади вищої освіти, що здійснюють підготовку за 2-3 рівнями вищої освіти, мають визнані результати дослідницької, інноваційної та/або творчої мистецької діяльності у відповідних предметних областях з урахуванням специфіки такої діяльності в різних галузях знань і за різними типами освітніх програм. Заклади вищої освіти самостійно вирішують питання щодо розподілу різних видів роботи (навчальної, методичної, наукової, організаційної) між працівниками та структурними підрозділами. Фінансування наукової/дослідницької та інноваційної діяльності закладів вищої освіти здійснюється на засадах, зазначених у розділі 3 “Політика у сфері науки та інновацій”. Наукова робота викладачів закладів вищої освіти оплачується окремо від їхньої викладацької діяльності. Вимоги щодо ліцензування освітньої діяльності та акредитації освітніх програм вищої освіти не передбачають обов’язковості проведення наукових досліджень кожним викладачем. Заклади вищої освіти можуть проходити оцінювання наукової діяльності, і у разі позитивних результатів такого оцінювання отримувати базове фінансування наукової діяльності.

Фінансування вищої освіти.

Діяльність закладів вищої освіти, створених як юридичні особи публічного та приватного права, може фінансуватися за рахунок:

- коштів державного бюджету, які розподіляються на конкурсній основі і спрямовуються на здобуття вищої освіти здобувачами за правилами, які уможливають внутрішню і зовнішню академічну мобільність, навчання за власною освітньою траєкторією і з власним темпом навчання, встановлення нормативів фінансування закладом вищої освіти у розрахунку на кредит ЄКТС, а не на рік навчання.
- коштів державного бюджету на підготовку у закладах вищої освіти на засадах державного замовлення фахівців з певними професійними кваліфікаціями, необхідних для роботи у публічному секторі, зокрема для служби на посадах офіцерського (сержантського і старшинського) та начальницького складу з метою задоволення потреб Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, центральних органів виконавчої влади зі спеціальним статусом, Служби безпеки України,

Служби зовнішньої розвідки України, інших розвідувальних органів України, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони державного кордону, Міністерства внутрішніх справ України, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері цивільного захисту, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань. Навчання на умовах державного/регіонального замовлення може накладати на здобувача додаткові зобов'язання, відповідно до договору, який він укладає із замовником або уповноваженим ним органом.

- коштів засновника, які спрямовуються на утримання основних фондів та інституційний розвиток закладу вищої освіти
- коштів місцевих бюджетів (міське та регіональне замовлення), які розподіляються між закладами освіти на конкурсних засадах на підготовку фахівців з певними професійними кваліфікаціями, необхідними для роботи у публічному секторі;
- коштів державного та місцевих бюджетів, що розподіляються між закладами вищої освіти на конкурсних засадах для виконання державних і місцевих цільових програм;
- грантів (ваучерів) на здобуття вищої освіти, виданих особисто конкретним вступникам/здобувачам державою та іншими грантодавцями;
- інших коштів юридичних та фізичних осіб, виплачених закладам вищої освіти за підготовку фахівців, інші послуги, пов'язані зі здобуттям освіти, проведення досліджень, наукову експертизу, консультації тощо, а також інші послуги, що надаються закладом вищої освіти, відповідно до його статуту і законодавства; грантів на проведення досліджень;
- надання кредитів на здобуття вищої освіти, у тому числі за рахунок коштів державного чи місцевих бюджетів;
- інших коштів, не заборонених законодавством.

Ця система багатоканального фінансування діяльності закладів вищої освіти мусить забезпечувати:

- фінансування здобуття кредитів ЄКТС, а не років навчання,
- академічну мобільність (забезпечити студентам бакалаврату, магістрантам і аспірантам можливість за власним вибором, здобувати частину кредитів в інших закладах вищої освіти (наукових установах), не втрачаючи первинного джерела фінансування своєї освітньої програми)
- надання вступникам грантів (ваучерів) на здобуття вищої освіти за кошти державного/місцевого бюджету на строк від одного року до звичайного строку здобуття відповідного рівня вищої освіти, які розподіляються за результатами ЗНО, соціальними та іншими показниками.

Академічна спільнота.

В академічній спільноті домінує бажання досягти якості навчання, викладання і досліджень, а не формального дотримання критеріїв; визначальними є принципи академічної свободи, університетської автономії, доброчесності та інклюзивності, а також інтеграція академічної спільноти в економічне та суспільне життя громади.

Остаточне рішення з присвоєння особам наукових ступенів та вчених звань ухвалюють заклади вищої освіти, які мають таке право відповідно до законодавства. Держава не несе додаткових фінансових зобов'язань перед особами, які здобули науковий ступінь та/або вчене звання. Система

оплати праці у закладі вищої освіти, у тому числі нормативи оплати праці його працівників, порядок встановлення і розміри надбавок та доплат, зокрема за наявність в них наукового ступеню та/або вченого звання, встановлюються вченою радою закладу вищої освіти.

2.2 Ключові проблеми, які належить вирішити у сфері вищої освіти, щоб досягти бажаних результатів

Вступ на навчання до закладів вищої освіти

Запровадити обов'язкове зовнішнє незалежне оцінювання загальних навчальних компетентностей (здатності здобувати вищу освіту відповідного рівня), як один із елементів конкурсного відбору при вступі на освітні програми другого рівня вищої освіти).

Запровадити раннє професійне орієнтування у старшій школі, зокрема виявлення схильностей, прояснення застосування окремих спеціальностей в професійному житті, нівелювання стереотипів, в тому числі гендерних, популяризація STEM.

Скоротити перелік категорій осіб, для яких при вступі на навчання для здобуття вищої освіти застосовуються окремі процедури, замінивши їх безоплатним корекційним навчанням з подальшою участю в загальному конкурсі.

Підвищити публічність та доступність даних про стан вищої освіти загалом та кожного закладу вищої освіти зокрема, а також забезпечити поінформованість вступників та їхніх батьків про перспективи після випуску.

Заклади вищої освіти

Впровадити в законодавстві окремий тип юридичної особи “заклад вищої освіти” (ЗВО), що має широку інституційну автономію, включно з можливістю мати і самостійно розпоряджатись власними коштами, майном та формувати свою власну систему оплати праці, включно з надбавками та доплатами. Встановити законом, що заклад вищої освіти самостійно визначає модель і рівень оплати своїх працівників в межах наявних коштів, а колегіальні органи управління закладом вищої освіти затверджують річний бюджет закладу та контролюють його виконання.

Встановити законом, що будь-яка особа не може бути керівником закладу вищої освіти більше ніж 10 років.

Фінансування вищої освіти

Запровадити єдині підходи до фінансування освітньої та наукової діяльності в закладах освіти незалежно від їхньої форми власності та підпорядкування.

Запровадити багатоканальну систему фінансування діяльності закладів вищої освіти, як описано вище.

Передбачити, що розподіл грантів (ваучерів) на здобуття вищої освіти за кошти державного бюджету (крім здобуття вищої освіти за державним/регіональним замовленням) здійснюється за загальнодержавним конкурсом в межах галузей знань або груп спеціальностей на основі конкурсних балів та пріоритетів, визначених вступниками, а також за соціальними показниками. Передбачити, що розподіл місць державного/регіонального замовлення здійснюється кожним державним/регіональним замовником на основі загальнодержавного/загальнорегіонального конкурсу з урахуванням конкурсного бала і пріоритетів вступників за умови укладання додаткової угоди між вступником і державним/регіональним замовником, яка може містити вимоги до результатів навчання, строку навчання за відповідною освітньою програмою, забезпечення робочим містом по завершенні навчання та працевлаштування здобувача по завершенні навчання у державного/регіонального замовника.

Збільшити доступність пільгових кредитів на здобуття вищої освіти, запровадити можливість укладання між здобувачами вищої освіти та кредиторами угод про розподіл доходів (income share agreement), збільшити обсяг соціальних стипендій та їхню адресність відповідно до рівня доходу. .

Зменшити вплив кількості студентів на обсяг публічного фінансування закладів вищої освіти, натомість збільшити вплив результатів освітньої та наукової діяльності, виконання місії закладу та його міжнародної активності (зокрема, участі у діяльності міжнародних організацій у сфері освіти і науки, академічної мобільності та залучення викладачів і дослідників з країн ЄС, США та Канади).

Залучити довгострокове пільгове міжнародне фінансування під інфраструктурні проекти.

Процес навчання

Збільшити гнучкість індивідуальних освітніх траєкторій у вищій освіті, визначити правила зміни освітньої програми під час навчання, фінансово стимулювати внутрішню та зовнішню академічну мобільність, популяризувати програми короткого циклу, визнавати результати навчання, що відповідають рівню освіти, здобуті шляхом попереднього формального, а також неформального та інформального навчання, зокрема професійний досвід.

Управління сферою вищої освіти

Посилити аналітичні та комунікаційні функції МОН та інших органів управління у сфері вищої освіти та водночас зменшити обсяг їхніх контрольних та дозвільних повноважень.

Активізувати публічну комунікацію та пояснення змін в системі, розробку та поширення рекомендацій та запровадити навчання управлінців різних рівнів. Зменшити обсяг державного регулювання діяльності закладів вищої освіти, водночас посиливши вимоги щодо провадження освітньої діяльності, спрямованої на присудження/присвоєння здобувачам "регульованих кваліфікацій". Зокрема, передбачити для таких випадків

зовнішнє незалежне оцінювання (Єдиний державний кваліфікаційний іспит) при атестації здобувачів. Передати контрольно-наглядові повноваження МОН іншим державним органам або наглядовим радам публічних закладів вищої освіти.

Делегувати функції контролю за дотриманням єдиних правил у сфері освіти окремим органам (НАЗЯВО, органи фінансового контролю, Антимонопольний комітет, НАЗК, залишивши за МОН функції розробника єдиних правил функціонування системи освіти, замовника освітніх і наукових послуг та засновника закладів освіти.

2.3 Червоні лінії, які не можна перетинати у сфері вищої освіти

- Відмова від необхідних для розвитку вищої освіти реформ через їхню непопулярність серед бенефіціарів нереформованої системи вищої освіти.
- Здійснення кроків з реформування вищої освіти, які не узгоджені між собою та/або суперечать загальній стратегії розвитку вищої освіти.
- Зниження вимог до вступників, студентів та випускників порівняно з вимогами Національної та європейських рамок кваліфікацій.
- Толерування будь-яких проявів академічної недоброчесності.
- Заниження вартості навчання у порівнянні з мінімально необхідними витратами на якісну освіту.
- Визначення прав закладів вищої освіти в залежності від їхнього формального статусу.
- Централізоване визначення рівня оплати працівників системи освіти в залежності від їхнього формального статусу («вислуга років», наявність наукового ступеню та/або вченого звання) незалежно від показників їхньої праці.

3. ПОЛІТИКА У СФЕРІ НАУКИ ТА ІННОВАЦІЙ

3.1 Яким ми бачимо стан сфери науки і інновацій в Україні у перспективі 2030 року, включаючи вимірювальні показники цього стану

Роль науки та інновацій в суспільстві

Україна має знаннєву економіку (knowledge economy) та суспільство знань (knowledge society), в рамках яких знання створюються, поширюються і використовуються для її економічного розвитку, особистісного розвитку та добробуту громадян та вирішення суспільних проблем. Всі складові знаннєвої економіки мають стале ресурсне забезпечення через швидке економічне зростання. Система освіти толерує помилки як елемент творчого пошуку, заохочує шукати інноваційні рішення та навчає мислити системно.

Економічний розвиток України, її обороноздатність, національна безпека спираються на сучасні технології, значна частина яких базується на українських наукових дослідженнях та інноваціях, які створюються українськими науковцями та інженерами як самостійно, так і у спільних проектах/підприємствах з європейськими та іншими закордонними партнерами.

Українське суспільство використовує знання, технології та інструменти, створені в Україні та світі, для досягнення добробуту, гідного рівня життя та розвитку. Псевдонаукові напрями, продукти та послуги маргіналізувались і здебільшого витіснені з ринку. Порушення академічної доброчесності, професійної етики, стандартів досліджень не толерується в освіті і науці на жодному з освітніх рівнів, на будь-яких публічних посадах та в суспільстві в цілому.

Рівень суспільної довіри до науки значно зріс. Наукова експертиза системно використовується при розробці політик, при ухваленні рішень в державному управлінні, місцевому самоврядуванні, бізнесі, громадській діяльності. Завдяки цьому з'являється аналітична спроможність будувати прогнози, проводити форсайтні дослідження й створювати довгострокові стратегії розвитку. При органах влади створені та ефективно функціонують дорадчі органи, до роботи яких постійно залучено широке коло науковців. Державні пріоритети наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності відображають реальні потреби держави і суспільства. Високоосвічені науковці, інженери, технологи мають змогу професійно реалізуватись в Україні.

Наукоємність ВВП зросла до 2% ВВП, при цьому значну частку складають кошти українського та іноземного бізнесу, а також кошти закордонних донорів, спрямовані на післявоєнну відбудову України. В European Innovation Scoreboard Україна перейшла з категорії Emerging Innovator до Moderate Innovator.

Державне управління сферою науки

Державна політика у сфері науки та інновацій формується на основі збирання та аналізу релевантних і надійних даних та моделювання наслідків, із залученням вчених, експертів та вивченням міжнародного досвіду. В системі державного управління структурно відокремлено функції розроблення та реалізації політик. Супровід державних політик забезпечують спеціалізовані інституції. Крос-секторальна координація на національному та регіональному рівнях забезпечує ефективне ухвалення рішень та узгодженість інструментів підтримки.

Цифровізація всіх інструментів збору даних про сферу науки та інновацій мінімізує витрати часу дослідників, аналітиків і розробників політик, а також спрощує доступ до відповідної інформації для бізнесу та громадян. Національна електронна науково-інформаційна система містить необхідні для прийняття обґрунтованих рішень дані про дослідницьку інфраструктуру, відповідні установи та результати наукової і науково-технічної діяльності вчених, суттєво спрощує і автоматизує формування необхідної звітності.

Наукові установи та дослідницька інфраструктура

Законодавством оновлено статус “наукової установи” як окремого типу юридичних осіб публічного та приватного права, що мають широку інституційну (академічну, фінансову, організаційну та кадрову) автономію, право бути власником та розпорядником майна, право на бюджетне фінансування наукової діяльності на конкурсних засадах, єдиний режим оподаткування, землекористування, право на отримання державної та/або комунальної власності у користування та/або господарське відання для провадження наукової діяльності, право самостійно розпоряджатися всіма отриманими коштами (крім випадків, передбачених законодавством щодо окремих видів надходжень /як-от державне/регіональне замовлення, цільові програми тощо/та/або укладеними ним договорами). Оновлений правовий статус наукової установи дає їй змогу встановлювати власну систему оплати праці співробітників, зокрема варіювати в широких межах рівень винагороди праці науковців за рахунок конкурсної складової бюджетного фінансування та позабюджетних коштів. Система управління науковою установою, обрання її керівника та формування колегіальних органів управління забезпечує ефективне використання можливостей цього статусу. Істотно розширені права окремих наукових колективів всередині наукових установ (лабораторій, груп, відділів тощо), зокрема у частині отримання і розпорядження отриманими ними грантами та коштами замовників конкретних наукових та дослідницьких проєктів.

Система національних академій наук пройшла через поетапну трансформацію. На засадах добровільного об’єднання наукових установ, що успішно пройшли первинну процедуру

оцінювання, створено два наукових товариства, одне з яких поєднує наукові установи, які здійснюють переважно фундаментальні дослідження, а друге - прикладні. Зазначені товариства не є органами державного управління наукою, але можуть виконувати функції головних розпорядників бюджетних коштів, а також інші функції, делеговані їм науковими установами.

Шляхом оцінювання з широким залученням провідних іноземних експертів визначено наукові установи національних академій наук та їхні окремі підрозділи, які відповідають встановленим критеріям. Щодо наукових установ, які не увійшли до складу наукових товариств, відповідно до рекомендацій за результатами оцінювання, уряд ухвалює рішення про їхню ліквідацію або реорганізацію. Такі наукові установи можуть продовжити працювати поза межами цих товариств як наукові установи за умови виконання критеріїв, що висуваються до наукових установ (зокрема, як юридичні особи приватного права), продовжити працювати як інший тип юридичної особи (підприємство, аналітичний центр тощо) або увійти до складу іншої юридичної особи (закладу вищої освіти, підприємства тощо) зі втратою статусу юридичної особи. Аналогічний підхід застосовано при реорганізації державних наукових установ, що перебувають у сфері управління органів державної влади і виконують функції з їхньої аналітичної підтримки.

Національні академії наук втратили статус державних організацій і органів управління у відповідних сферах, але за рішеннями їхніх загальних зборів можуть продовжити існування як громадські об'єднання науковців (фахові наукові товариства).

Розвиток національної дослідницької інфраструктури відбувається на основі стратегії, заснованої на національних пріоритетах та стратегіях регіонального розвитку, з урахуванням можливостей спільного використання інфраструктурних ресурсів України та ЄС, а також інших міжнародних партнерів. На національному рівні запроваджено спільний доступ до дослідницької інфраструктури, повторне використання даних та інші принципи Відкритої науки. Е-інфраструктура розвивається на основі відповідної стратегії та забезпечує ефективну взаємодію з країнами-партнерами.

Фінансування та оцінювання дослідницької діяльності

Фінансування наукової діяльності за кошти Державного бюджету є багатоканальним і складається з:

- інституційного базового фінансування, яке розподіляється державними засновниками між науковими установами та закладами вищої освіти, створеними як юридичні особи публічного права, на основі оцінювання результатів їхньої наукової та/або інноваційної діяльності;
- конкурсного фінансування (інституційного, проектного, та індивідуального) через Національний фонд досліджень та інші спеціалізовані фонди;
- конкурсного фінансування за державними цільовими програмами, у тому числі за проектами в межах таких програм;

- державного замовлення на дослідження та розробки, яке розподіляється через спеціалізовану агенцію;
- програм співфінансування дослідницьких проектів з бізнесом та іноземними партнерами.

Фінансування дослідницької діяльності за кошти державного бюджету, крім базового фінансування, здійснюється, як правило, на конкурсних засадах.

Національний фонд досліджень (НФД) є потужною інституцією з широким набором програм для конкурсної підтримки окремих дослідників, дослідницьких груп та організацій (ключові лабораторії, кластери передової науки), популяризаторів науки, залучення студентської та учнівської молоді до наукової та науково-технічної діяльності. Державне фінансування НФД становить не менше 20% коштів державного бюджету, що спрямовуються на фінансування наукових досліджень і розробок (без урахування сфери безпеки та оборони). Крім НФД також активно діють спеціалізовані (у тому числі недержавні) фонди для підтримки комерціалізації наукових досліджень, індивідуальної підтримки талановитої молоді (зокрема, стипендії для навчання в закладах вищої освіти), тощо.

Система оцінювання наукової діяльності побудована на незалежній експертизі та використанні цифрових інструментів, відокремлена від органів формування політики, використовує надійні дані, що піддаються незалежній верифікації. Під час оцінювання наукових установ проводиться також роздільне оцінювання всіх їхніх наукових підрозділів. За підсумками оцінювання уповноваженим на це органом можуть бути ухвалені роздільні рішення про реорганізацію або ліквідацію установи чи її окремих підрозділів.

Автоматичні доплати за наукові ступені та вчені звання скасовано, натомість посадові оклади дослідників є конкурентноздатними на ринку праці. Державні органи не затверджують рішень щодо наукових ступенів та вчених звань і не визначають змістові критерії ухвалення таких рішень, натомість контролюють прозорість і дотримання передбачених законом процедур. Наукова спільнота формує критерії оцінювання наукової діяльності, зокрема шляхом надання відповідних рекомендацій авторитетними фаховими науковими товариствами.

Створено дієві стимули, які заохочують добросовісну поведінку дослідників і поступово маргіналізують псевдонауковців та імітаторів. Академічна добросовісність та репутація є визнаними цінностями, які підтримуються низкою інструментів (зокрема, оприлюдненням доведеної інформації про прояви академічної недобросовісності, урахуванням репутаційних показників у критеріях конкурсів на фінансування наукових досліджень та інноваційних проєктів, тощо).

Міжнародна співпраця

Українська наука інтегрована в Європейський та світовий науковий простір, конкурентоздатна на світовому рівні. Україна залучена до розроблення та реалізації європейських політик у сфері науки та інновацій. Відбувається «циркуляція мізків», тобто відтік кадрів за кордон починає врівноважуватися притоком українських та іноземних

дослідників з-за кордону. Україна є привабливим місцем для роботи на світовому ринку досліджень та інновацій. Українська наукова діаспора активно залучена в співпрацю з українськими дослідниками, науковими установами і закладами вищої освіти, а також до оцінювання політик і результатів наукової та інноваційної діяльності в Україні. Активна взаємодія з науковцями та дослідницькими організаціями інших розвинених країн є нормою для всіх наукових напрямків. Результати виконаних в Україні досліджень, українські інновації відомі та використовуються у провідних країнах світу.

Державна політика у сфері інновацій

Всі складові інноваційної екосистеми працюють злагоджено і взаємно підсилюють одна одну. Уряд здатний формувати амбіційне бачення та забезпечувати реалізацію політик, спрямованих на забезпечення інновацій світового рівня, насамперед у пріоритетних для країни технологічних сферах, зокрема, національної безпеки, аерокосмічній, кібербезпеки, охорони здоров'я тощо.

Система державної підтримки інновацій, що має у своєму розпорядженні широкий набір інструментів фінансування та стимулів, спрямованих на дослідників, інноваторів та бізнес, культивує філософію творчого пошуку та толерування ризиків на користь потенційного імпаكتу.

Координація формування державної політики у сфері інновацій відбувається на урядовому рівні, що дозволяє гнучко узгоджувати дії та інструменти. З метою відслідковування якості впроваджених політик до консультування уряду на постійній основі залучаються інноватори та бізнес. За рахунок інших системних трансформацій, зокрема, покращення бізнес-клімату та забезпечення верховенства права, переважна більшість українських стартапів обирає Україну як країну реєстрації. Українці входять до топ-10 країн, громадяни яких є засновниками компаній-“єдинорогів”. Іноземні компанії мають в Україні свої R&D структури, в яких ведуться передові наукоємні розробки. З погляду інвестиційної привабливості для високотехнологічних інвестицій Україна є лідером в Центральній та Східній Європі.

3.2 Ключові проблеми, які належить вирішити у сфері науки та інновацій, щоб досягти бажаних результатів

- Сформувати єдину державну стратегію розвитку науки та інновацій, узгоджену зі стратегіями розвитку інших сфер економічного і соціального розвитку. Забезпечити повноцінне функціонування Національної ради з питань розвитку науки та технологій, динамічну координацію політик у сфері інновацій.
- Рознести функції розробки та реалізації політик у сфері науки та технологій:
 - розробка політик (Міністерство освіти та науки, Національна рада з питань науки та технологій);
 - аналітичний та дорадчий супровід розробки політик (спеціалізовані інституції забезпечують прогнози, сценарії, форсайтні дослідження)
 - реалізація політик:

- Національний фонд досліджень здійснює розподіл фінансування досліджень та розробок на конкурсній основі;
 - спеціалізовані інституції забезпечують прозоре оцінювання наукової діяльності, збір надійних даних, популяризацію знань, наукової та інноваційної діяльності тощо.;
 - наукові установи, заклади вищої освіти, наукоємні підприємства створюють, поширюють та використовують знання та інновації для забезпечення розвитку економіки та суспільства.
- Забезпечити реальний вплив консультативно-дорадчих науково-експертних органів на прийняття рішень щодо розроблення і вдосконалення політик. Склад цих органів має формуватися на конкурсних засадах.
 - Перезапустити Національну раду з розвитку інновацій як платформу для міжвідомчого узгодження політик та комунікації з гравцями інноваційної екосистеми.
 - Переглянути Національну стратегію інноваційного розвитку, наповнивши її конкретними інструментами фінансування та стимулювання, та забезпечити достатніми ресурсами її реалізацію.
 - Забезпечити правове поле та необхідні інструменти перетворення НАНУ та інших національних академій на наукові товариства, що фінансуються науковими інституціями та представляють спільні інтереси цих інституцій. Удосконалити правовий статус наукової установи, з розширенням прав цього типу юридичних осіб та визначенням розподілу повноважень між керівником наукової установи та її колегіальними органами управління.
 - Створити систему фінансових інструментів для багатоканального державного фінансування науки, як описано вище.
 - Створити окрему державну агенцію, яка фінансуватиме стратегічно важливі дослідницькі розробки (оборонні, безпекові тощо). У своєму складі ця агенція має фахівців із досвідом наукової діяльності та фахівців з досвідом роботи у державних замовників.
 - Надати право науковцям (керівникам наукових колективів), які отримали цільове (грантове) фінансування своїх проєктів, самостійно розпоряджатися отриманим фінансуванням з використанням інфраструктури їхньої установи (їхнього закладу) відповідно до тристоронньої грантової угоди та умов надання фінансування грантонадавачем. Передбачити для науковців-грантоотримувачів право змінити наукову установу/ЗВО, в якій/якому виконуватиметься отриманий грант.
 - Створити сприятливе правове поле для співпраці між науковими установами, ЗВО та бізнесом, стимулів та умов для виходу дослідників на поле інновацій, а бізнесу - на поле R&D, спільного творення (cocreation) знань та інновацій. Розробити систему стимулів для залучення коштів бізнесу до фінансування наукових досліджень та інновацій.
 - Забезпечити захист прав інтелектуальної власності. Створити інструменти фінансової підтримки патентування, в тому числі міжнародного.
 - Створити сприятливі правові та податкові умови для “наукового аутсорсингу”, щоб іноземним компаніям та науковим організаціям було вигідно виконувати в Україні наукові розробки.
 - Створити інструменти підтримки та розвитку наукової спільноти, зокрема запровадити грантову підтримку створення та діяльності фахових наукових товариств та інших об’єднань дослідників.

- Встановити, що наукові установи та заклади вищої освіти, що відповідають встановленим законодавством вимогам, мають право ухвалювати остаточне рішення щодо присвоєння наукових ступенів та вчених звань.
- Створити національну електронну науково-інформаційну систему збору та аналізу даних в сферах науки, технологій та інновацій. Перевести в повністю електронний вигляд збір та обробку інформації, потрібної для розроблення та реалізації політик у сфері науки та інновацій, а також для оцінювання наукової діяльності. Оновити систему оцінювання наукової діяльності наукових установ та закладів вищої освіти на основі попереднього досвіду державної атестації, кращих світових практик та впровадження електронних інструментів.
- Забезпечити правові умови, які б спрощували та стимулювали міжнародну наукову співпрацю у всіх формах.
- Створити правові умови для формування кластерів передової науки з міжнародним фінансуванням.
- Забезпечити оновлення та реалізацію Дорожньої карти інтеграції України до Європейського дослідницького простору як крос-секторальної урядової політики, підкріпленої відповідними ресурсами.
- Забезпечити інституційну підтримку участі українських дослідників, інноваторів, бізнесу та громадських організацій в рамковій програмі ЄС “Горизонт Європа” та інших інструментах підтримки досліджень та інновацій. Інституційно структурувати та забезпечити роботу по міжнародному співробітництву в сфері науки. Запустити програми залучення дослідників з міжнародного академічного ринку, підтримки співпраці з діаспорою тощо.
- Залучити довге пільгове (бажано безповоротне) міжнародне фінансування для розвитку дослідницької інфраструктури розміром щонайменше 1 млрд доларів.
- Створити наскрізні державні системи відбору та підтримки наукових талантів та інноваторів від старшої школи до аспірантури.
- Передбачити в стандартах освіти і освітніх програмах вимоги щодо формування рекомендованих Радою ЄС ключових компетентностей для навчання протягом життя.
- Створити умови для підготовки фахівців з комунікації, які забезпечують поширення знань та взаємодію між науковцями, бізнесом, державою та суспільством. Передбачити в програмах підготовки дослідників розвиток їхніх комунікаційних навичок, включно зі здатністю презентувати результати досліджень представникам різних зацікавлених груп українською та англійською мовами.
- Стимулювати створення в системі освіти дорослих освітніх програм, спрямованих на навчання налагодженню співпраці науки з бізнесом, комерціалізації досліджень та запуску наукоємних стартапів.

3.3 Які червоні лінії не можна перетинати у сфері науки та інновацій

- Здійснювати організаційні або структурні реформи без збору надійних і релевантних даних, моделювання наслідків; асинхронно впроваджувати політики, які є невід’ємними складовими однієї трансформації.

- Толерувати порушення академічної доброчесності та псевдонауку, порушення стандартів досліджень, недотримання практик уникнення академічного конфлікту інтересів.
- Відкладати реформу правового статусу державних дослідницьких інститутів та Національних академій наук
- Фінансувати з державного бюджету лише ті дослідження, які мають близьку перспективу прикладного застосування.
- Здійснювати масштабні організаційні реформи в науковій сфері без одночасного значного підвищення рівня фінансування (підвищення вимог до якості повинне супроводжуватися наданням гідних умов праці).
- Впроваджувати нові інструменти фінансування виключно за рахунок скорочення видатків за наявними програмами (“гра з нульовою сумою”).
- Ухвалювати рішення про цільове державне фінансування окремих напрямів без аналізу спроможності, визначення цілей та адекватного цілям забезпечення ресурсами.
- Культивувати нетолерування дослідницьких помилок (абсолютизувати критерій ефективності використання коштів).

Розділ V. СИСТЕМА ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я В УКРАЇНІ

Автори:

- Тетяна Юрочко - керівниця Школи охорони здоров'я Національного університету «Києво-Могилянська академія», кандидат наук з державного управління, доцент;
- Олександр Бабляк - завідувач відділення кардіохірургії стаціонару, заступник медичного директора з кардіохірургії у ТОВ «Медичний центр «Добробут-поліклініка»;
- Тимофій Бадіков - виконавчий директор ГО «Батьки за вакцинацію»;
- Валентин Скибчик - консультант у сфері ІТ в охороні здоров'я. Контрагенти: WB, WHO, ULEAD, JICA, eGA, 100%Life;
- Дмитро Купира - виконавчий директор ГО «Життя».

Менеджер групи:

- Юрій Микитюк - регіональний координатор та адвокаційний менеджер Коаліції РПР

1. Стан справ у системі охорони здоров'я на початок 2023 року, включаючи вимірювальні показники цього стану. Системні проблеми

Стан реформування сфери охорони здоров'я

Системні проблеми в охороні здоров'я, що спонукали до розробки та впровадження стратегії реформування сфери охорони здоров'я в попередні роки так і не були усунені, а плани реформування – не втілені і на половину. В умовах війни, пласт невирішених проблем набув ще більшої гостроти. Наразі постало питання: якою бути системі охорони здоров'я після війни? Чи нам потрібне відновлення, а можливо – оновлення, побудова системи охорони здоров'я, яка буде відповідати сучасним медико-демографічним трендам та соціально-економічному устрою країни. Не можна будувати стратегії, не зробивши аналіз поточного стану справ. Тож, в даному документі наведено результати аналізу діяльності системи охорони здоров'я в Україні за останні роки, з акцентом на зміни, що відбулися під час війни.

У 2021 році Україна посіла 99 рейтингове місце з індексом здоров'я (Health Care Index 2021) 0.72 в загальній оцінці медицини в світі. Низький рівень рейтингу обумовлений як проблемами діяльності системи охорони здоров'я, доступності та якості медичної допомоги, так і показниками здоров'я населення.

Зокрема:

- за даними держстату України, щорічно Україна втрачає більш, ніж 500 тисяч громадян;
- за даними ООН приблизно третина українців помирають у віці до 65 років;
- смертність чоловіків працездатного віку перевищує аналогічний показник навіть у країн із валовим національним продуктом меншим, ніж в Україні;
- середня тривалість життя нашого населення, яка у 2021 році становила 69,7 років (65,2 для чоловіків і 74,4 для жінок), на 11 років менша, ніж мешканців ЄС (на 8 років для жінок і на 12 років – для чоловіків). Головним чинником таких відмінностей є висока смертність від хвороб системи кровообігу. Смертність від хвороб системи кровообігу в Україні (за її стандартизованим коефіцієнтом) в середньому в 1,8 рази перевищує її рівень в Європейському Союзі та вдвічі перевищує цей коефіцієнт для Європейського регіону ВООЗ.
- за даними ВООЗ у 2018 році, Україна займала перше місце у світі за рівнем дитячого алкоголізму;
- захворюваність населення впродовж останніх 10 років зросла на 38%, а медична галузь поки що тільки фіксує цю тривожну тенденцію і практично не впливає на її розвиток
- малюкова смертність, яка в Україні вдвоє вища у порівнянні з Європейськими країнами 2020 р.: 6,9 та 3,2 на 1000 живонароджених).

Таким чином, ми бачимо, що перетворення в медичній сфері супроводжуються низкою проблем: низькою доступністю (як фінансової, так і структурної та географічної) і низькою якістю медичної допомоги (виявлення онкологічних захворювань на пізніх стадіях, охоплення пацієнтів спеціальним лікуванням тощо), низькою якістю вищої медичної освіти в Україні (українських медичних закладів вищої освіти немає в міжнародних рейтингах), низькою культурою збереження здоров'я населення держави (низький рівень вакцинації в Україні, що у свою чергу веде до високої смертності та негативних наслідків для здоров'я в подальшому) та продовженням існування порочної практики – реалізації задекларованих гарантій щодо доступності та безоплатності медичної допомоги населенню коштами пацієнтів - близько 50% всіх витрат в системі ОЗ відбувається з кишень пацієнтів.

Статус українців як недужої нації з постійним зниженням якості життя гальмує розвиток економіки. Але ми повинні продовжувати розпочатий процес, адже зупинка реформ несе ще більший ризик - подальшої повної деградації медичної галузі. Ми розуміємо, що продовження розпочатих реформ обіцяє бути тривалим і важким, і показати вагомі позитивні результати лише за 5-10 років. Успішність процесу реформування суттєво залежатиме від ефективного управління, покращення кадрового потенціалу системи охорони здоров'я та адекватного фінансування галузі.

Організація та фінансування системи охорони здоров'я

Передусім зазначимо, що на початок 2022 року у сфері охорони здоров'я не була вирішена проблема фінансування галузі. В Україні, як в інших країнах світу, немає достатніх бюджетних ресурсів для оплати якісних послуг. Тому необхідно застосовувати механізми залучення додаткових коштів, зокрема, страхових внесків.

Наразі певні кроки зроблено: розроблено пакети медичної допомоги, згідно з якими з 2020 року держава в особі єдиної державної закупівельної інституції (НСЗУ) закуповує послуги у надавачів, на основі договорів про медичне обслуговування. Це, по суті, перша спроба прив'язати фінансування охорони здоров'я до чітко окреслених пріоритетів в охороні здоров'я, у тому числі й тягаря хвороб, а також розподілити фінансування на первинну, спеціалізовану та екстрену допомогу. Разом з тим, ефективного функціонування Програм медичних гарантій, які б враховували тягар захворювань при плануванні стратегічних закупівель, не відбулося.

На госпітальному етапі надання медичної допомоги тарифи НСЗУ не відповідають дійсним витратам на лікування пацієнтів, що у свою чергу сприяє створенню закладом ОЗ чи дотичними до закладу структурами благодійних фондів для медичних і немедичних витрат та призводить до поширення практики “добровільних” платежів на вищезгадані фонди або у вигляді неофіційних платежів.

Існує велика проблема у зборі своєчасних та достовірних статистичних даних - в Україні це чи не найслабша ланка в процесі планування видатків на охорону здоров'я: збір статистичної інформації не має єдиної методології, подекуди дані все ще збираються на паперових носіях. Це затримує процес узагальнення статистичної інформації на кілька років, що є критичним в контексті запровадження середньострокового бюджетного планування, як базового для підготовки річних бюджетів.

До сьогодні не проведено комплексної оцінки якості надання медичних послуг, яка б включала як об'єктивну складову – відповідність стандартам, так і суб'єктивну – опитування пацієнтів з різних аспектів надання медичної допомоги. Відсутність такої оцінки на даному етапі не дає можливість адекватно, у відповідності до виявлених прогалин, відреагувати на проблемні моменти в наданні медичної допомоги, що виникають в процесі впровадження реформування, а відповідно – призвести до їхнього «закріплення», що, зрештою, призводить до системних проблем, коли задекларована якість не відповідатиме об'єктивній ситуації.

Відсутність таких важливих механізмів, як: моніторингу та оцінки впровадження змін, а також мотиваційної складової у фінансуванні ПМД, не дає можливості оцінити, наскільки змінилась якість медичної послуги; знизився фінансовий тягар для пацієнта у випадку захворювання та наскільки ефективно впроваджуються превентивні програми щодо збереження здоров'я населення.

Не у всіх регіонах медична послуга надається однаково, її рівень залежить, у тому числі й від політичної волі на місцевому рівні.

У грудні 2020 року була прийнята Постанова КМУ «Про норматив прибуття бригад екстреної (швидкої) медичної допомоги на місце події», яка вкотре заклала підвалини змін у надання екстреної медичної допомоги з 2021 року та зроблені перші кроки в категоризації пацієнтів залежно від їхнього стану. Разом з тим, реформа екстреної медичної допомоги залишається не завершеною, не прийнято нормативних документів, в яких би було чіткого прописано алгоритм дій для диспетчера, критерії оцінки стану пацієнта, кваліфікаційні вимоги до самого диспетчера.

В Україні не створено умов для широкого залучення приватного медичного сектору в систему надання медичної допомоги за Пакетами гарантованої медичної допомоги, адже тарифи НСЗУ є економічно необґрунтованими для застосування в приватних медичних закладах, особливо на рівні спеціалізованої допомоги. А реімбурсації витрат приватним закладам ОЗ за надану медичну допомогу немає, тому інвестиції в приватний медичний сектор мають підвищені ризики.

Зазначене суттєво зменшує доступність медичної допомоги для населення та підвищує ризики зубожіння домогосподарств у випадку захворювання.

Відсутність прозорого ринку медичних послуг, відсутність ринку медичних закладів, наявність невідомого відсотку неофіційних платежів в медицині відтерміновує впровадження медичного страхування. Водночас, відсутність медичного страхування зменшує доступність медичної допомоги населенню.

Суб'єктно-правові відносини у СОЗ України

Правовий статус лікарів не відповідає статусу представника незалежних професій, що є загальноприйнятою нормою для медика згідно Європейських стандартів Лікар має лише одну форму трудових взаємовідносин з лікарнею - трудовий договір і не може вступати в інші форми трудових чи цивільно-правових відносин із закладами ОЗ. Адже, згідно чинного законодавства, лікар не має права самостійно надавати медичну послугу пацієнту. Відкриття лікарем власної практики, навіть для проведення консультаційного прийому, є можливе тільки після оформлення ФОП і отримання ліцензії на медичну практику, що є додатковими інвестиціями, недоступними для більшості лікарів.

Реальна зарплата медичних спеціалістів залишається в сірій зоні, оскільки зберігається поширеною практика неофіційних платежів.

До цього часу не прийнято закон України про лікарське самоврядування, тож - відсутня інституція представництва інтересів медичних працівників.

Заклад ОЗ, як надавач медичної послуги, має лише одну форму трудових взаємовідносин з лікарем - трудовий договір, це породжує проблеми з утриманням штату, проблеми з економічною ефективністю закладу, проблеми з формуванням договорів з НСЗУ без наявності відповідних спеціальностей у штаті.

Розвиток громадського здоров'я в Україні

В останні роки часто відбувалися зміни парадигм у політиці розбудови ГЗ в Україні: від повної децентралізації системи до вибудування чіткої вертикалі управління. Як наслідок - відсутність єдиного бачення та розуміння впровадження функцій ГЗ, у відповідності до рекомендацій ВООЗ. У 2022 році був прийнятий закон України «Про систему громадського здоров'я», який вступає в дію 1 жовтня 2023 року і потребує ухвалення низки підзаконних нормативно-правових актів (трьох рівнів реагування - оперативний, середньостроковий, довгостроковий план).

Імплементація Закону та підзаконних актів дасть можливість вирішити проблему нестабільної розбалансованої структури управління системою громадського здоров'я, чітко розмежує функції інституцій в системі ГЗ.

Викликом залишається низький рівень відповідальності людини за збереження власного здоров'я: поширеність «не здорової поведінки», недостатній рівень охоплення профілактичними щепленнями. А просвітницький напрям громадського здоров'я розвинутий вкрай незадовільно.

Залишається гострою проблема вакцинації, яка поглибилась в умовах війни: більшість основних показників охоплення рутинними щепленнями є нижчі порівняно з аналогічним періодом у попередні роки. Так, наприклад, рівень охоплення вакцинацією від поліомієліту станом на 1 жовтня 2022р є на рівні 44-47%, тоді як у 2019-2021 роках станом на 1 жовтня рівень охоплення досягав 61-67%. Рівень охоплення вакциною КПК зараз на рівні близько 54%, тоді як у попередні роки він становив 62-80%. Також нижчим за попередні роки є рівень охоплення вакцинацією від дифтерії, правця та кашлюка. Існуючі норми регуляцій та нормативно-правової бази «холодового ланцюга» імунобіологічних препаратів в Україні не відповідають плинності часу та новим існуючим стандартам світової та європейської практики. Через бойові дії та руйнування інфраструктури порушена логістика вакцин та умови дотримання «холодового ланцюга» на деокупованих територіях та територіях, що постраждали внаслідок активних бойових дій. Що правда, станом на початок 2022 року підготовлено проєкт Стратегії розвитку імунопрофілактики та захисту населення від інфекційних хвороб, яким можна запобігти шляхом проведення імунопрофілактики, на період до 2030 року та плану заходів щодо її реалізації. Наразі документ готується до ухвалення.

Україна досягла значного прогресу в імплементації положень Рамкової Конвенції ВООЗ із боротьби проти тютюну (РКБТ ВООЗ) та впровадженні заходів контролю над тютюном.

Але до сьогодні залишаються не врегульованими питання ТВЕНів, що негативно впливає на поширеність вживання тютюнових виробів, особливо серед молоді.

Електронна система охорони здоров'я

В Україні є нормативно-правові передумови розвитку електронної охорони здоров'я. Однак, основні нормативно-правові документи, що регулюють ЕСОЗ, історично створені у розрізі інструменту для підтримки фінансової реформи, що при подальшому розвитку цифрової системи ОЗ потребує раціонального переосмислення з точки зору глобальної цифрової держави.

На сьогодні електронна система охорони здоров'я так і не має централізованого і універсального функціоналу для збору і аналізу всіх статистичних показників.

Немає повноцінних інструментів відслідковування пацієнта в електронній системі, затверджених технічними вимогами до МІС. Пацієнт відслідковується лише при взаємодії із сімейними лікарями та лікарями-спеціалістами щодо того, надані йому послуги чи ні.

Доступ до всіх електронних медичних записів про пацієнта може мати його сімейний лікар для аналізу його стану. Інші лікарі мають доступ до власних записів, записів, що стосуються їх профілю та критичної інформації про пацієнта. Пункти, які відносяться до критичної інформації оновлюються і будуть визначені згодом.

Перенаправлення між рівнями медичної допомоги пацієнтів із НІЗ наразі ніяк не відрізняється від перенаправлень між рівнями пацієнтів з іншими хворобами та станами.

Зараз в ЕСОЗ для аналізу доступні переважно адміністративні дані: скільки пацієнтів зверталось до своїх сімейних лікарів, яка кількість пацієнтів отримала направлення на консультацію з лікарем-спеціалістом, скільки направлень «погашено» на цей момент (тобто лікар-спеціаліст уже прийняв пацієнта за направленням від сімейного лікаря), розподіл типів взаємодій між лікарем-спеціалістом і пацієнтом (консультація, діагностика, процедура).

Воєнні дії показали особливості, які потрібно враховувати при початку військового стану. Питання безпеки, цілісності даних, політик доступу до даних на тимчасово окупованих територіях, а також обмін інформацією для пацієнтів, що були вимушені покинути країну, встали особливо гостро і потребують додаткового вивчення, аналізу і розвитку.

Наступним проблемним питанням є використання даних для аналізу та для прийняття управлінських рішень. Внесені в систему дані поки що залишаються в ній, недоступні широкому загалу і рідко аналізуються НСЗУ (особливо в розрізі медичних даних), оскільки масив інформації не є комплексним та репрезентативним. Також наразі недостатньо інструментів аналізу і візуалізації цієї інформації на сайті Національної служби здоров'я у розділі «Е-дані».

Людські ресурси в охороні здоров'я в Україні

В Україні не існує традиційної практики оцінювати потреби населення у фахівцях з охорони здоров'я або планувати медичні ресурси на основі пріоритетних проблем зі здоров'ям чи нових викликів системи охорони здоров'я.

Не вирішена проблема соціального статусу медичного працівника: хоча останніми роками і зросли офіційні зарплати медичних працівників у державних та комунальних закладах охорони здоров'я, але все одно вони залишаються не конкурентноздатними. Це, у свою чергу: підтримує практику неофіційних платежів у системі охорони здоров'я, призводить до професійного вигорання медичних кадрів, демотивує молодих людей до вибору медичної професії, призводить до міграції наших лікарів та медсестер/медбратів за кордон або ж спонукає залишати професію.

Низька якість вищої медичної освіти (українських медичних ЗВО немає в першій сотні міжнародних рейтингів). Ця проблема ускладнилась трирічним станом надзвичайних ситуацій: здобувачі медичної освіти в Україні, як й інші здобувачі – перейшли, переважно, в дистанційний формат, що недопустимо для забезпечення якості медичної освіти.

В Україні практично відсутні університетські клініки, як платформи медичної освіти та науки.

Відповідно до Постанови КМУ від 1 лютого 2017 року № 53, до переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти було запроваджено спеціальність 229 «Громадське здоров'я», яку внесли до галузі знань 22 «Охорона здоров'я». Хоча вона за своїм змістом і компетенціями (рекомендованими ASPHER – Асоціацією Шкіл Громадського Здоров'я Європейського Регіону) спеціальність 229 «Громадське здоров'я» є мультидисциплінарною. Це створило перепони до розвитку науки в громадському здоров'ї, адже вступати на PhD з громадського здоров'я наразі мають виключно здобувачі з попередньою медичною освітою.

Статус, повноваження і функціонал медичних сестер/братів не відповідають вимогам сучасної медицини

Залучення соціальних працівників до надання соціально-медичних послуг є обмеженим і відбувається переважно на спеціалізованому рівні медичної допомоги (у сферах протидії епідеміям ВІЛ/СНІДу і туберкульозу, наркології, паліативного догляду та психічного здоров'я). Основною причиною низького рівня залучення соціальних працівників до соціально-медичних послуг є законодавчі колізії: основний нормативний документ щодо діяльності соціальних працівників (Закон України «Про соціальні послуги», 2019 р.) не визначає поняття медико-соціальної чи клінічної соціальної роботи; система переадресації між ЗОЗ та соціальними службами або громадськими організаціями – надавачами

соціальних послуг працює тільки в окремих сферах; відсутнє розуміння ролі та функціоналу соціальних працівників у ЗОЗ; освітні програми для соціальних працівників та соціальних робітників не мають спеціалізації з соціально-медичних послуг чи клінічної соціальної роботи.

2. Бачення сфери охорони здоров'я у 2030 році, включаючи вимірювані показники цього стану

Післявоєнний період до 2030 р. став часом не відбудови, а дійсної побудови системи охорони здоров'я (СОЗ) європейського зразка, яка забезпечує доступність, прийнятність та якість медичних послуг для покращення здоров'я та добробуту населення України.

У 2030 році очікувана тривалість життя та здорового життя населення України наближається до середньоєвропейського рівня.

Україна досягне індикаторів Цілей сталого розвитку ООН визначених Національною доповіддю у сфері здоров'я до 2030: «забезпечення здорового способу життя та сприяння благополуччю для всіх у будь-якому віці».

Організація та фінансування системи охорони здоров'я

Медична практика (медичне обслуговування) в Україні здійснюється закладами охорони здоров'я різної форми власності, фізичними особами-підприємцями та суб'єктами незалежної професійної діяльності (лікарями, медичними сестрами/братами). Право на медичну практику отримують всі вище перераховані суб'єкти медичної практики, які задекларували свою відповідність до вимог затверджених КМУ.

Інституційно СОЗ представлена МОЗ, НСЗУ, ДП «Медичні закупівлі України», ДП «Державний експертний центр», ДП «Електронне здоров'я», ДУ «Центр громадського здоров'я МОЗ України», Органом самоврядування медичних працівників (лікарів, медичних сестре/братів), Асоціація фахівців громадського здоров'я.

За функціями:

- Міністерство охорони здоров'я України (МОЗ) формує та координує реалізацію політики у сфері ОЗ; здійснює контроль за дотриманням суб'єктами медичної практики порядку здійснення медичної практики в Україні.
- НСЗУ є автономною фінансовою агенцією в системі СОЗ; здійснює закупівлю медичних послуг у провайдерів системи охорони здоров'я.
- ДП «Медичні закупівлі України» – автономна структура, що відповідає за стратегічні та високовартісні закупівлі державного рівня із прозорим, антикорупційним механізмом формування потреб, відповідних медико-технічних вимог і контролем ефективності використання поставлених товарів та послуг.
- ДУ «Центр громадського здоров'я МОЗ України» – науково-аналітична організація, що забезпечує підґрунтя для формування політики збереження здоров'я населення, розробки

національних стандартів здоров'я, формуванні нових знань в питаннях здоров'я та біобезпеки.

- ДП «Державний експертний центр» - автономна експертна агенція в системі СОЗ; регулювання клінічних випробувань та державної реєстрації лікарських засобів; фармаконагляду, стандартизації медичної допомоги; оцінки медичних технологій.
- ДП «Електронне здоров'я» - адміністратор та координатор розвитку цифрової платформи охорони здоров'я, яка має ідеологію сталого розвитку та інтероперабельності, що відповідає принципам ВООЗ і найкращих світових практик. За рахунок балансу учасників (пацієнтів, лікарів, розробників, страхових компаній, МОЗ, Мінцифри, ДП «Електронне здоров'я», ЦГЗ, науковців, волонтерських організацій, кіберполіції та інші) створюється постійна гармонічна потреба функціоналу і стандартизації, який задовольняється як ринком так і державою.
- Орган лікарського самоврядування є недержавною некомерційною професійною організацією, яка об'єднує всіх лікарів України та утворюється з метою забезпечення реалізації завдань лікарського самоврядування. Орган самоврядування відповідає за доступ лікаря до професії, безперервний професійний розвиток, забезпечує організаційну та професійну незалежність, забезпечує механізми професійної відповідальності та відстоює інтереси лікарів. За цим принципом створено органи самоврядування інших фахівців у сфері охорони здоров'я (медичних сестер/братів, реабілітологів, фахівців громадського здоров'я та інших).
- Усі місцеві органи влади в Україні несуть відповідальність за покращення здоров'я свого населення шляхом надання консультацій щодо політики охорони здоров'я та створюючи інфраструктуру здоров'я, а також фінансуючи регіональні/місцеві програми збереження здоров'я населення.

Медицина є рівнодоступною для населення незалежно від соціально-економічних та географічних можливостей кожного громадянина без катастрофічних витрат для його статків.

Доступність медичної допомоги збільшується за рахунок зростання фінансування, а відповідно – розширення пакетів медичних гарантій (ПМГ). Зростання фінансування відбувається за рахунок збільшення державних видатків на охорону здоров'я, а також інших джерел фінансування, у тому числі - добровільного медичного страхування.

Активно розвивається добровільне медичне страхування. Громадяни, які бажають отримати додаткові медичні послуги та ліки або мати більший комфорт у їх отриманні, можуть придбати поліси добровільного медичного страхування додатково до гарантованих державою пакетів медичної допомоги.

НСЗУ гарантує оплату основних медичних послуг та ліків належної якості на всіх рівнях медичної допомоги.

На рівні первинної медичної допомоги фінансування відбувається за змішаною формою, переважно на основі капітаційної ставки, а також доплат за індикатори якості.

На рівні спеціалізованої медичної допомоги фінансування відбувається переважно за обсяг наданої медичної допомоги.

Формування переліку закупівель лікарських засобів, медичних виробів та інших медичних технологій відбувається за допомогою методики оцінки медичних технологій (health technology assessment), яка дозволяє здійснювати державні закупівлі на підставі показників клінічної ефективності, економічної доцільності та організаційних проблем їхнього застосування.

Захворювання, пов'язані з психіатрією, реабілітацією, паліативною допомогою, орфаними захворюваннями, а також захворювання, що носять епідемічний характер, фінансуються за окремими (захищеними) статтями фінансування.

Кожен, хто потребує основних життєво необхідних ліків, може отримати їх безоплатно або з невеликою доплатою в аптеках чи під час перебування в лікарні – перелік ліків, що фінансуються через програму «Доступні ліки» щороку розширюється.

Мережа лікарень радикально осучаснена. Лікарні – оснащені, у відповідності до вимог НСЗУ й готові надавати допомогу цілодобово за найвищими європейськими стандартами з високим рівнем доказовості.

Відновлення пошкодженої медичної інфраструктури відбувається у відповідності до медико-демографічної структури населення та аналізу потреб у напрямках медичної допомоги.

Розвинена мережа центрів паліативної та хоспісної допомоги, а також відділень тривалого догляду різної форми власності та фінансування.

Створена мережа реабілітаційних центрів найвищих європейських стандартів, у відповідності до актуальних потреб в різних формах реабілітації. Підготовка реабілітологів ведеться за акредитованими європейськими програмами.

Суб'єктно-правові відносини у СОЗ України

Лікарі мають суб'єктність, що означає можливість вибору форми здійснення лікарської діяльності: як фізична особа-підприємець; як найманий працівник за трудовим договором (контрактом); як суб'єкт незалежної професійної діяльності; або за цивільно-правовим договором із закладом охорони здоров'я будь-якої форми власності.

Рівність у правах, широкі можливості у виборі місця роботи, можливість вибору форми економічних взаємовідносин з іншими суб'єктами забезпечує професійну реалізацію та конкуренцію, а відтак збільшує якість медичної послуги, усуває передумови для неофіційних платежів.

Зростаюча автономія закладів охорони здоров'я та ліцензування індивідуальної медичної практики дає можливість пацієнту обирати не лише заклад (будь-якої форми власності), але й лікаря та страховими компаніями.

Доступ пацієнтів до медичної допомоги збільшується за рахунок поінформованості пацієнтів про свої права, необхідність планових обстежень та географічну доступність місць, де можна отримати медичну допомогу.

Пацієнт зацікавлений у збереженні власного здоров'я шляхом дотримання рекомендацій щодо здорового способу життя, попередження захворювань та вчасного проходження скринінгових програм.

Електронна система охорони здоров'я

В 2030 році створена цифрова платформа охорони здоров'я (ЦПОЗ), яка має ідеологію сталого розвитку та інтероперабельності, що відповідає принципам ВООЗ і найкращим світовим практикам.

За рахунок балансу учасників, куди входять: пацієнти, лікарі, розробники, страхові компанії, МОЗ, Мінцифри, ДП «Електронне здоров'я», ЦГЗ, науковці, волонтерські організації, кіберполіція та інші, створюється постійна гармонічна потреба функціоналу, який задовольняється як ринком так і державою. В свою чергу державні органи більше сконцентровані на побудові політик, контролі якості, впровадженні стандартизації і створенні мотиваційного середовища для компаній-розробників, які мають змогу вільно створювати новий функціонал, сервіси, по зрозумілим для них правилам. Найкращі і найвдаліші рішення держава може залучати за принципом ДПП. Платформа рішень дозволяє вільно надавати продукти і сервіси від різних компаній.

ЦПОЗ повноцінно взаємодіє з різними національними реєстрами, системами через національну шину даних (trembita.gov.ua).

Структуровані інтегровані інструменти комунікації допомагають підняти рівень якості взаємодії учасників.

В ЗОЗах встановлюються сучасна комп'ютерна техніка та мережі, що обслуговується високопрофесійними адміністраторами. Структурована інформація доступна для

прийняття управлінських рішень і керування ЗОЗ в реальному часі за допомогою різноманітних програм і сервісів.

НСЗУ отримує всі необхідні дані в реальному часі для прийняття управлінських рішень, рекомендацій ЗОЗам, проведення виплат, та координації приватних страхових компаній, використовуючи основний інструмент ЕСОЗ, що тісно інтегрований з ЦПОЗ.

Пацієнти отримують різноманітний функціонал що допомагає як попередити захворювання (профілактика), так і за рейтингом обрати лікаря та ЗОЗ, контролювати хід лікування, реабілітації. Пацієнти, контролюючи свої електронні історії хвороб допомагають НСЗУ виявити помилкові послуги і надаючи зворотній зв'язок в цілому, швидко виявляють прогалини та проблеми.

Пацієнт є власником своїх даних, які зберігаються з використанням технологій захисту (наприклад, блокчейн). Медичні дані пацієнта можуть, за згодою власника бути передані або продані, відкриті або закриті, але завжди всі доступи до чутливих даних журналюються.

ДП «Електронне здоров'я» є незалежною, стабільною організацією, що координує всі технічні питання по підтримці, розробці, впровадженню і також займається питаннями стандартизації, консультуванням, активно беруть участь у розвитку ЦПОЗ.

Цифрове середовище ОЗ створює умови для мотивації і розвитку потенціалу людських ресурсів, розвитку ЗОЗ, регіональних інституцій, збалансовано надає передові сервіси для всіх зацікавлених сторін, створює відкритий ринок для рішень, що сумісні і актуальні в тому числі для ЕС.

Розвиток громадського здоров'я в Україні

Створено ефективну систему громадського здоров'я, яка сприяє переорієнтації охорони здоров'я від політики лікування до політики профілактики та зміцнення/збереження здоров'я людини.

Забезпечено інституційне функціонування Центрів контролю та профілактики хвороб.

Здоров'я населення є однією з основних цінностей держави. Політика ВООЗ «Здоров'я в кожному політику» є базовою при формуванні та реалізації державної політики в Україні на всіх рівнях влади та в усіх секторах суспільної діяльності. В суспільстві проводиться комунікативна кампанія популяризації здоров'я населення та підвищення медичної грамотності. Медична культура населення зростає за рахунок поінформованості громадян про ризики та відповідального ставлення до свого здоров'я.

Створено єдину систему біобезпеки та біозахисту, спрямовану на захист здоров'я людини та навколишнього середовища від впливу небезпечних біологічних агентів, зокрема таких, що можуть призвести до надзвичайних ситуацій і загрожувати національній та міжнародній безпеці.

Впроваджено європейські стандарти та практики у системі крові, а також у системі нагляду за інфекційними захворюваннями, забезпечивши максимальне охоплення населення імунопрофілактикою.

Створено Національний фонд громадського здоров'я, який у формі цільових програм фінансує заходи попередження та зменшення впливу хронічних неінфекційних захворювань на здоров'я людей. Наповнення фонду відбувається через спрямування 1% від надходжень до Держбюджету від акцизу на тютюнові вироби, рідини для електронних сигарет, алкогольні вироби, солодкі напої (після запровадження акцизу на солодкі напої) та вироби, що містять трансжири, які перевищують допустимі норми.

Україна в повній мірі імплементувала Рамкову конвенцію ВООЗ із боротьби проти тютюну, її Керівних принципів та рішень сторін для подолання епідемії вживання тютюну та нікотину, що у 2030 році зробить можливим започаткувати впровадження політики «Завершення ери тютюну».

Людські ресурси в охороні здоров'я в Україні

Завершення реформування медичної освіти на всіх рівнях, у відповідності до європейських стандартів - для медсестринства, лікарів та управлінських кадрів.

Медична професія користується повагою, а середні зарплати в системі охорони здоров'я відповідають рівню складності та відповідальності професії.

Вища медична освіта в Україні відповідає європейським стандартам якості вищої освіти, що підтверджується високими показниками випускних іспитів студентів, якісними показниками професорсько-викладацького складу, науковими досягненнями та іншими. Шлях професійного становлення лікаря (від додипломної підготовки до отримання дозволу на лікарську практику) є тривалим і відповідає освітнім стандартам країн Європейського Союзу. Медичні заклади вищої освіти входять до сотні найпрестижніших закладів вищої освіти у світі.

3. Які проблеми необхідно вирішити у сфері охорони здоров'я, щоб досягти бажаних результатів

Людина, її життя і здоров'я Конституцією України визнаються найвищою соціальною цінністю.

Метою системи охорони здоров'я в Україні є забезпечення права для людей на універсальний доступ до якісної медичної допомоги без фінансових труднощів, захист у разі надзвичайних ситуацій у сфері охорони здоров'я та міцне здоров'я й благополуччя у будь-якому віці

Для досягнення орієнтирів післявоєнної побудови системи охорони здоров'я європейського зразка в Україні, окреслених у Розділі 1, необхідно вирішити низку проблем та прийняти відповідні управлінські рішення.

3.1 Для забезпечення конкуренції на ринку медичних послуг, яка не лише слугуватиме інструментом прозорого ціноутворення та фінансування СОЗ, але й суттєво сприятиме підвищенню якості медичної допомоги, необхідно:

- прийняти закон України «Про професійне ліцензування медичних працівників», яким на законодавчому рівні закріпити процедури впровадження ліцензування професійної діяльності медичних працівників, яка передбачатиме не тільки одержання дозволу до професії після закінчення навчання, а й законодавчо закріпить можливість вибору форми лікарської діяльності (як ФОП, за трудовим чи цивільно-правовим договором з закладом ОЗ, за цивільно-правовим договором з пацієнтом). Також, забезпечить професійний розвиток медичного працівника, який одержав ліцензію, а також зробить його відповідальним за діяльність в рамках ліцензованої професійної діяльності, а інформацію про медичного працівника максимально доступною для пацієнта. Впровадити законодавчі механізми відповідальності у випадку медичної помилки та порушення умов дозволу на індивідуальну медичну практику.
- прийняти закон України «Про лікарське самоврядування», яким передбачити створення органу медичного самоврядування - незалежного органу представництва лікарів, контролю якості надання медичної допомоги

3.2 Для розбудови цифрового середовища охорони здоров'я, у відповідності до стандартів ВООЗ та найкращих світових практик необхідно:

- Привести законодавство, що регламентує діяльність E-Health в Україні до сучасного рівня цифровізації (без необхідності паперових носіїв в цілому), формування бюджету для фінансування відповідних процесів, залучення експертів для формування стратегії, стандартизації та мотиваційного середовища учасників (застаріла нормативно-правова база мало того, що не дає можливості реалізовувати ефективні рішення і не дає можливості оперативно рухатись в ногу з сучасністю, але і змушує реалізовувати і впроваджувати компромісні і застарілі рішення).
- Переглянути підходи до централізації та децентралізації системи E-Health. Архітектура системи повинна бути гнучкою, з можливістю підтримки централізованих і

децентралізованих сервісів, з захистом і жорстким контролем доступу до даних із відображенням цих фактів доступу у відповідних кабінетах громадянина/пацієнта/лікаря.

- Створити збалансовану платформу сталого розвитку E-Health (цифрова платформа охорони здоров'я - ЦПОЗ), що буде розвиватись на основі інтересів зацікавлених сторін: пацієнтів, лікарів, асоціацій, бізнесу, громадських і волонтерських організацій, МОЗ, ЦГЗ, Мінцифри, НСЗУ, страхових компаній, ДП «Електронне здоров'я», науковців, освітян, кіберполіції, незалежного експертного середовища. Поточна система ЕСОЗ продовжує розвиток, як інструмент НСЗУ для реалізації фінансової реформи.
- Впровадити повний електронний документообіг в СОЗ, сучасні цифрові інструменти, зокрема - стандартизовані електронні історії хвороби, структуровані електронні медичні записи, віртуальні кабінети лікарів, електронні консультації між спеціалістами, і інше, що дозволить більш ефективно планувати і керувати документообігом, скорочувати час і покращувати якість прийняття клінічних та управлінських рішень, та не лише прозоро й оперативно відстежувати помилки в наданні медичної допомоги, але й попереджувати їх в майбутньому через сервіси електронних асистентів, системи підтримки клінічних рішень. Забезпечити повноцінну взаємодію ЦПОЗ з різними національними реєстрами, системами, інституціями через національну шину даних (trembita.gov.ua).
- Для однозначної ідентифікації пацієнта забезпечити використання національного ідентифікатора громадянина (id.gov.ua) та впровадити технологію Master Patient Index для людей неідентифікованих або іноземців.
- Мінцифрі активно розвивати платформу ДІЯ, як інтерфейсу для взаємодії з громадянами, в частині використання її можливостей для СОЗ.
- Забезпечити можливість залучення бізнес середовища до розробки та ринкового розповсюдження сервісів, послуг, рішень без бюрократичних обмежень та без залежності від монополій.
- Побудувати мотиваційне середовище генерації даних. Інтеграція цих даних з показниками ефективності для виплат і системами, що допомагають лікарям приймати рішення, проводити консультації і лікування, в тому числі по відповідним протоколам, може бути значним мотиватором. Лікарський ресурс необхідно використовувати більш ефективно, тому необхідно мотивувати впровадження в СОЗ асистентів лікаря, в тому числі для введення медичних записів і відповідні цифрові інструменти для цього. Оптимізувати медичні форми для цифрового використання.
- Контроль за даними покласти на найбільш зацікавленого в об'єктивності учасника – пацієнта, наприклад, через персональний кабінет пацієнта. Це допоможе збудувати збалансовану, орієнтовану на людину систему, в якій пацієнт є володілець своїх медичних даних, що мають цінність. Збереження пацієнтом своїх даних про профілактичні активності, спортивні досягнення, здоровий образ життя, якими можна поділитися зі страховими компаніями, допоможе отримати найвигіднішу пропозицію на комерційне страхування.
- Встановити в СОЗ сучасну комп'ютерну техніку, мережі та забезпечити їхнє обслуговування високопрофесійними адміністраторами. Забезпечити ліцензійними пакетами необхідного програмного забезпечення. Формувати конкурентні параметри для якісних програмних та апаратних компонентів та послуг з підтримки під відповідні типові завдання, для формування якісної ІТ інфраструктури в сфері ОЗ.

- Створити можливості для залучення професіоналів, через ринковий рівень фінансової винагороди, зменшення бюрократичних перепон для реалізації сучасних задумів та побудови ефективної взаємодії з суміжними інституціями.
- Впровадити цифрові інструменти аудиту і контролю ефективності дороговартісних виробів медичного призначення та формування потреб. Вищенаведене дозволить збирати достовірну, своєчасну, структуровану інформацію, як підґрунтя для прийняття управлінських рішень в реальному часі за допомогою різноманітних програм і сервісів. При цьому:
 - а. НСЗУ отримує всі необхідні дані в реальному часі для прийняття управлінських рішень, рекомендацій ЗОЗам, проведення виплат, та координації приватних страхових компаній, використовуючи основний інструмент ЕСОЗ, що тісно інтегрований з ЦПОЗ;
 - б. страхова медицина через цифрові рішення інтегрована з ЗОЗами, лікарями, пацієнтами і мотивує пацієнтів до профілактики, а лікарів і ЗОЗів до підвищення якості наданих послуг;
 - с. пацієнти отримують різноманітний функціонал що допомагає як попередити захворювання (профілактика), так і за рейтингом обрати лікаря та ЗОЗ, контролювати хід лікування, реабілітації. А через контроль своїх електронних історій хвороб допомагати органу контролю якості медичної допомоги виявляти помилкові послуги і надаючи зворотній зв'язок в цілому, швидко виявляти прогалини та проблеми.

3.3 З метою посилення впливу системи громадського здоров'я, впровадження заходів, направлених на збереження здоров'я населення, як стратегічного капіталу держави, запровадження системного підходу до вирішення сучасних проблем у сфері громадського здоров'я, у тому числі шляхом міжсекторальної взаємодії розробити та ухвалити низку підзаконних нормативно-правових актів, які дозволять реалізувати положення, закріплені в законі України «Про систему громадського здоров'я».

Також необхідно:

- i. Передбачити постатейне фінансування громадського здоров'я в Державному Бюджеті.
- ii. З огляду на обмеженість фінансування сфери охорони здоров'я, з метою пошуку додаткових джерел фінансування та забезпечення сталого фінансування заходів щодо попередження поширенню хронічних неінфекційних захворювань, створити Національний фонд громадського здоров'я. Забезпечити наповнення фонду через спрямування 1% від надходжень до Державного Бюджету, отриманих з акцизу на тютюнові вироби (у тому числі й рідини для електронних сигарет), алкогольні вироби, солодкі напої та вироби з використанням трансжирів.
- iii. Для подолання епідемії вживання тютюну та нікотину, в повній мірі імплементувати Рамкову конвенцію ВООЗ із боротьби проти тютюну, її Керівних принципів та рішень сторін.

- iv. Для зниження рівня вживання алкоголю – втілити в повній мірі політики та ініціативи ВООЗ щодо вживання алкоголю (SAFER).
- v. Забезпечити умови для реалізації Цілі 3 «Міцне здоров'я та благополуччя» Цілей сталого розвитку ООН до 2030 року.
- vi. До 2024 року завершити виконання Угоди про асоціацію та ЄС у сфері громадського здоров'я.

3.4 З метою вирішення проблеми кадрового забезпечення сфери охорони здоров'я розробити та прийняти державну концепцію кадрової політики в охороні здоров'я в Україні за участю усіх зацікавлених сторін. Основними складовими концепції повинні бути:

- питання вдосконалення підготовки кадрів (фахової передвищої, вищої й післядипломної освіти), а саме практичної підготовки фахівців та їх конкурентоспроможності на міжнародному ринку праці. Забезпечити створення в Україні мережі університетських клінік та лікарень, у відповідності до кращих міжнародних практик. Передбачити перегляд Положення про Університетську клініку, в якому розширити можливості для залучення ЗОЗ в систему підготовки медичних кадрів.
- питання підготовки та прозорого кадрового відбору управлінських кадрів, здатних працювати в умовах ринкової економіки;
- питання вдосконалення системи планування потреби в медичних кадрах, яка б відповідала сучасному стану і розвитку медичної галузі в цілому по державі, а також в регіональному та місцевому розрізі. Для цього створити повну базу реєстру медичних кадрів (включаючи й приватні медичні заклади);
- питання підвищення престижності професії лікаря, вдосконалення системи оплати праці та соціального захисту медичних працівників.

3.5 Розробити та рекомендувати до впровадження типові трудові та цивільно-правові договори медичних працівників із закладами ОЗ, які би забезпечували диференціацію розміру оплати праці медичних працівників залежно від рівня їх кваліфікації, обсягів, якості, складності, ефективності та умов виконуваної роботи. Для цього слід широко запровадити клінічні індикатори якості.

4. Червоні лінії, які не можна перетинати у сфері охорони здоров'я

Категорично не можна:

- Запроваджувати ручне управління в системі надання медичних послуг, в тому числі, в ручному режимі усувати конкуренцію між ЗОЗ, запроваджувати виключне право окремих ЗОЗ надавати конкретні медичні послуги.
- Реорганізовувати фінансово та структурно галузь ОЗ ігноруючи базові засади професії лікаря, як представника вільних професій.
- Обмежувати автономію лікарень, посилювати контроль за їх фінансами (повернення до казначейських/кошторисних рахунків) та операційною діяльністю.
- Обмежувати автономію Національної служби здоров'я (а також інших технічних агенцій), збільшувати її залежність від економічно необґрунтованих політичних вказівок МОЗ та інших виконавчих органів.
- Відбудовувати стару мережу лікарень під гаслами повоєнного відновлення.

Серед загроз в царині охорони здоров'я, які можуть скомпрометувати подальший розвиток України як демократичної ліберальної держави та йдуть врозріз із задекларованими нормами, принципами та цінностями, ключовими є наступні:

- Адміністративний та корупційний вплив при розбудові системи охорони здоров'я;
- Відсутність інституційної пам'яті. Незавершені політичних проектів однієї сили і заміна їх на інші новою політичною силою, під нові завдання, створює величезні безрезультатні витрати, та знімає відповідальність у зв'язку з постійними змінами;
- Корупція та зловживання при закупівлі дорогих ліків та обладнання за кошти державного бюджету;
- Бюрократичні перепони, специфічне законодавство, застарілі обмеження і не ринкова кадрова політика системно притягує корупцію і відсторонює професіоналізм.
- Зміна європейського вектора розвитку системи охорони здоров'я;
- Екстенсивний розвиток мережі закладів охорони здоров'я;
- Відсутність політичної волі щодо необхідності прийняття рішень, спрямованих на створення безпечних умов та середовища життєдіяльності людини, в тому числі необхідності забезпечення професійного благополуччя медичних працівників,
- Неспроможність інвестувати в планування та управління процесів у сфері охорони здоров'я,
- Відсутність механізму захисту від ризиків втрати чи компрометації персональних та медичних даних пацієнтів в електронній охорони здоров'я.
- Комерціалізація цілей системи охорони здоров'я. Визнається пріоритетність здоров'я людей у забезпеченні функціонування системи охорони здоров'я у порівнянні з корпоративними інтересами суб'єктів господарювання.

Розділ VI. МОЛОДЬ І СПОРТ

Автори:

- Олена Подобєд-Франківська - експертка Коаліції РПР, виконавча директорка Національного українського молодіжного об'єднання, голова Наглядової ради Асоціацій молодіжних центрів України;
- Ігор Жданов - керівник проекту Інформаційна оборона Фонду «Відкрита політика», Міністр молоді та спорту України (2014-2019);
- Олена Медведенко - співзасновниця ГО “U.Sport”, членкиня Ради Фонду Президента України з підтримки освіти, науки та спорту;
- Юрій Юзич - експерт Коаліції РПР, голова наглядової ради Пласт – національна скаутська організація України.

Менеджер групи:

- Маргарита Хвостова - адвокаційна менеджерка Коаліції РПР

1. Стан справ у сфері молодіжної і спортивної політики на 2022 рік, включаючи вимірювальні показники цього стану

В державах із розвиненою демократією, основними пріоритетами політики молоді та спорту є широке залучення молодих громадян до життя громади. Це здійснюється через участь в спортивних і молодіжних організаціях, включення у процес прийняття рішень, децентралізація управління через підтримку й організаційний розвиток інституцій спорту та молоді, проєктне фінансування і як результат — систематичне зменшення відсотка фізично та суспільно неактивного населення. Україна декларує у своїх програмах важливість формування здорової нації та активне залучення молоді, проте більша частина коштів державного та місцевих бюджетів продовжує спрямовуватись на досягнення цілей спорту вищих досягнень, а також на відповідне фінансування окремих безсистемних заходів.

У [Постанові Кабінету Міністрів України “Про затвердження Стратегії розвитку фізичної культури і спорту на період до 2028 року”](#) відзначено, що о у 2019 році кількість осіб, які були охоплені фізкультурно-оздоровчою та спортивною діяльністю, становила 14,7% загальної чисельності населення країни, в той самий час у Європі, в середньому цей показник складає 40%. Проте, в Україні відсутній системний якісний моніторинг рівня фізичної активності населення, тому актуальні дані отримати майже неможливо. Так, за даними [Репрезентативного соціологічного дослідження “Становище молоді України 2021”](#) лише 3,6% усіх опитаних є членами будь-якої громадської організації, у діяльності студентського та учнівського самоврядування “іноді беруть активну участь” 4,4%, у діяльності молодіжних рад 2,9%, на противагу європейському показнику, який в середньому становить більше 40%.

Кількісні показники стану сфери фізичної культури та спорту, які наведені у [Статистичному щорічнику України](#) та [Довіднику Україна спортивна](#), також досить невтішні: станом на 2020 рік, у 1239 дитячо-юнацьких спортивних школах (ДЮСШ) займалось 452 000 спортсменів, а в 34 школах вищої спортивної майстерності - 3949 спортсменів резервного спорту, штат національних збірних команд складає 1730 ставок спортсменів і тренерів. Варто зауважити, що державна статистика не враховує показники залучення приватних спортивних клубів та фітнес-клубів, як суб'єктів, що функціонують незалежно від держави.

Окрім дитячо-юнацьких спортивних шкіл є ще ряд установ, які декларують роботу з молоддю, але перебувають в підпорядкуванні інших міністерств, зокрема [станом на 2022 рік у 1246 заклади позашкільної освіти, які перебувають у підпорядкуванні МОН, охоплюють 980 789 осіб](#), тобто близько мільйона дітей і молоді, що не корелюється з показником охоплення ДЮСШ (адже при майже однаковій кількості установ в структурах ДЮСШ та позашкілля охоплення мало б бути співмірним або близьким, але не вдвічі більшим (452 000 спортсменів супроти близько мільйона дітей та молоді відповідно)). Молодіжну роботу проводять також заклади культури, що підпорядковані Міністерству культури та інформаційної політики, серед 42 бібліотек або їх філій для юнацтва, де кількість читачів становить 382 800 осіб. Оскільки один і той же заклад подекуди подає звітність паралельно в різні міністерства, реальне кількісне охоплення є ще меншим. Частою трапляється ситуація коли рішення щодо їх функціонального наповнення засновник (в більшості випадків це державні або комунальні інституції) приймає без врахування потреб і включення в процес користувачів.

Згадані заклади є сьогодні основою системи спорту і молодіжної роботи України, проте часто залишаються зарегульованими та забюрократизованими, а отже не достатньо ефективними. Разом з тим, саме на них держава і місцеве самоврядування переважно спрямовує бюджетне фінансування, досить часто ігноруючи стимулювання організаційного розвитку демократичних інституцій — громадських спортивних клубів, молодіжних організацій та спілок. До прикладу ми отримали у спадок від тоталітарної системи понад 90 000 спортивних об'єктів, які зазвичай виконують монофункцію, морально застарілі, потребують або сучасної реконструкції, або повного знесення.

Починаючи з 2016 року Українська держава почала вкладати кошти у будівництво нових та реконструкцію старих спортивних і молодіжних об'єктів, проте, в країні відсутня концепція розбудови інфраструктури, внаслідок чого об'єкти будуються хаотично, а іноді в без розрахунків самоокупності та дослідження потреб мешканців, в тому числі молодих.

Існує прямий конфлікт, коли Міністерство молоді та спорту України, одночасно формує політику у сфері молоді та спорту, і адмініструє кошти на їхню реалізацію через власні державні установи. Крім того, для всієї державної системи управління є проблемою відсутність системної незалежної оцінки, прогнозування та аналізу управлінських рішень. Нереформоване відповідно до [Стратегії реформування державного управління України](#) Міністерство не є повноцінним центром формування державної політики, бо змушене відволікатись на велику кількість адміністративних запитів та контроль за розподілом фінансування. Це своєю чергою негативно впливає на якість розробки та

формування кроссекторальної державної політики у сфері молоді та спорту, а також зумовлює фрагментарність її формування. Таким чином, Міністерство молоді та спорту України фрагментарно виконує функції формування державної політики у сфері молоді та спорту, накопиченням даних, прогнозуванням та аналітикою, не маючи комплексного розуміння розвитку всіх напрямків.

У 2015 році був проведений функціональний аудит Мінмолодьспорту, [запроваджено державний експеримент](#), спрямований на підвищення автономії та незалежності національних спортивних федерацій, зокрема щодо зміни процедури та порядку їх фінансування, підвищення відповідальності за розвиток відповідного виду спорту.

З 2016 року також почалося значне збільшення фінансування спорту вищих досягнень і частково молодіжної програми, проте це якісно не змогло вплинути на демократизацію сфери й збільшення кількості українців залучених до регулярної фізичної активності чи молодіжних ініціатив. У 2019 була спроба переосмислення ролі спорту в державі, але у 2020 році реформу було призупинено. Нове керівництво Міністерства також зупинило дію експерименту для ряду федерацій.

До початку повномасштабного вторгнення агресора в Україну у сфері спорту та молодіжної політики діяли затверджені візійні та стратегічні документи [Стратегія розвитку фізичної культури і спорту на період до 2028 року](#) [Національна молодіжна стратегія до 2030 року](#), [Концепція розвитку щоденного спорту в закладах освіти](#), [Концепція розвитку громадянської освіти](#), створений [Фонд Президента України з підтримки освіти, науки та спорту](#), проте через несистемний підхід вони не допомогли перезапустити сферу. [Державна програма з розвитку фізичної культури і спорту](#) продовжує діяти з 2017 року, [Державна цільова соціальна програма “Молодь України”](#) ухвалена у 2021 році та Державна цільова соціальна програма національно-патріотичного виховання на період до 2025 року більшою мірою забезпечували роботу старих інституцій і векторів політики, а і їх реалізацію на цей момент припинено.

Закон ["Про фізичну культуру і спорт"](#) (прийнятий у 1993 році) визначає основні засади системи управління спортом, проте, наслідуює радянську модель управління. За роки незалежності України закон змінювали 25 разів. Він був переписаний один раз у 2011-му і збільшився на 50% у розмірі, але головні тези й норми залишились без змін. Новий закон [“Про основні засади молодіжної політики”](#) був ухвалений, на думку частини експертів без реального включення стейкхолдерів молодіжної політики, у результаті чого деякі норми змінилися до пострадянського зразка, де основне це регулювання ініціатив молоді. Водночас прогресивні та демократичні норми нового закону на сьогодні жодним чином не імплементуються, не створений Український молодіжний фонд, не розмежовуються управлінські та стратегічні функції Мінмолодьспорту.

Потребує подальшого удосконалення Закон України «Про антидопінгову діяльність у спорті», який хоча і був ухвалений на початку 2022 року, але враховує не всі рекомендації,

які були надані експертами Ради Європи. У законі “Про позашкільну освіту”, майже ніяк не інтегрована громадянська освіта. Закон “Про оздоровлення та відпочинок дітей” підтримує і продовжує практику радянських піонерських таборів, переважно для вразливих категорій дітей, і жодним чином не трансформує їх в освітні табори для всіх, незалежно від їхнього соціального стану (сьогодні дитина “ходить за грошима”, а не гроші за дітьми). Закон “Про волонтерську діяльність” дозволяє бути волонтером, але не створює можливостей для підтримки та розгортання волонтерської праці.

Війна сильно поглибила кризу, вихід з якої буде залежати від консолідації суспільства та переосмислення місця спорту в житті кожного українця, участі молоді (в тому числі тієї, яка опинилась в еміграції) та ролі держави в цьому. За даними [Урядового порталу](#) понад 2 мільйони молодих людей стали внутрішньо переміщеними особами та ще близько 2 мільйонів виїхали за кордон. 53% українців сьогодні не працюють, з них 60% молодь до 35 років. Станом на 3 квітня 2022 року функціонувало лише 30% молодіжних центрів та просторів із їх довоєнної кількості, 8% молодіжних центрів зруйновані, пошкоджені чи окуповані; 68% молодіжних працівників та працівниць вимушені були виїхати зі своїх регіонів; лише 37,6 % мають можливість здійснювати молодіжну роботу. Зруйновано або пошкоджено більше ніж 2400 закладів освіти, які є основою масового залучення дітей до спорту, майже 100 спортивні об’єкти сильно пошкоджені.

За даними різних досліджень орієнтовно 60% громадських організацій, продовжили свою діяльність, але значна частина з них змінила фокус діяльності на гуманітарні потреби, однак частина з них і досі не повернулася до своєї основної статутної діяльності. Іншим викликом стало те, що значна частина громадських діячів були мобілізовані, відтак, членство в організаціях скоротилося вдвічі, до цього додається проблема роз’їзду команди в різні міста і як наслідок втрата командної комунікацій. На сам кінець, надаючи гуманітарну допомогу багато організацій не мало змоги подати нові заявки для пошуку коштів в іноземних донорів, а ті, нечисленні державні чи локальні конкурси проєктів, що існували, не відбулися.

В деяких регіонах система спорту та молодіжна робота фактично перебуває в стані припинення всіх процесів, в інших працює частково, але окремі ініціативи та спортивні клуби продовжують активно залучати до участі та занять спортом, генерують кошти через онлайн події та благодійні заходи за кордоном.

Приєднання України до Розширеної часткової угоди про спорт (EPAS) Ради Європи, зобов’язує впровадження ряду демократичних змін. Такий підхід значно розширить звичне сприйняття спорту в Україні, коли спорт це не лише для обраних, а — інструмент досягнення суспільного блага. Переглянута європейська Хартія участі молоді в житті місцевих і регіональних громад загалом інтегрована в закон “Про основні засади молодіжної політики”, але якраз у частині включення молоді на фінальній стадії ухвалення закону участь молоді перетворилась переважно в “контрольовану владою участь”, що нівелює саму ідею включення молоді в процес реального вироблення рішень, а не лише погодження вже ухвалених рішень (участь молоді це про процес, а не результат).

Основоположними документами на які мають спиратися пропозиції з відновлення країни у

сфері спорту та молоді, є документи в яких закладені фундаментальні зміни для євроінтеграції та побудови політики України у післявоєнний період:

- [White Paper on sport 2007 and Action Plan](#)
- [Treaty of Lisbon, Article 165 \(1,2\)](#)
- [Developing the European Dimension in Sport, 2011 \(The European Commission\)](#)
- [EU Work Plan for Sport \(2021-2024\)](#)
- [A new impetus for European youth European Commission White Paper](#)
- Follow-up to the White Paper on a New Impetus for European Youth
- [EU youth strategy \(2019–2027\)](#)
- [Youth Action Plan \(YAP\) in EU external action 2022 2027 Promoting meaningful youth participation and empowerment in EU external action for sustainable development, equality and peace](#)
- [Final Declaration of the 3rd European Youth Work Convention](#)

Нацпрограма “Розвиток систем культури та спорту” [Національного плану відновлення України](#) передбачає реалізацію 3 стратегічних цілей та 6 проєктів пов’язаних зі спортом і всі вони, або були заплановані до початку повномасштабного вторгнення, або вже реалізовувались Міністерством молоді та спорту з попереднього року. Три з них інфраструктурні та передбачають будівництво об’єктів для спорту вищих досягнень, також передбачена інформаційна кампанія для залучення до фізичної активності, реалізація проєкту «Активні парки – локації здорової України» і запуск «клубної системи» фінансування для масового спорту. Проте складно оцінити потенційну успішність реалізації стратегічних цілей в умовах теперішньої системи, що не має достатніх механізмів для їх реалізації.

Там же містяться 25 проєктів у сфері молодіжної політики на досягнення [2 цілей](#), які роблять акцент на навчанні різноманітним навичкам, щоб молоді люди активніше долучалися до суспільного життя, та при цьому немає ніяких конкретних проєктів підтримки тих, хто мав би бути провайдерами цієї освіти — ні громадських організацій, що працюють з молоддю, ні молодіжних центрів. Ймовірно йдеться про те, що цю підтримку мав би забезпечити Український молодіжний фонд, проте якщо переглянути положення про фонд стає зрозуміло, що там закладена знову ж таки підтримка проєктів, а не інституційного розвитку, в підсумку реалізувати ці проєкти на здобуття знань та навичок з громадського сектору буде просто нікому.

2. Бачення стану молодіжної політики і спорту у перспективі 2030 року, включаючи вимірювані показники цього стану

Візія молодіжної політики

Молодіжна політика має бути відокремлена від спорту і виведена на урядовий міжгалузевий рівень, наприклад, через посаду урядового вповноваженого. Разом з тим змінено підхід від

фінансування молоді в рамках лише одного профільного міністерства до ресурсної підтримки молоді і молодіжної роботи в усіх галузях. Адже молодь є унікальною тим, що в будь-якому міністерстві мають бути відображені її інтереси, отже потрібна кроссекторна й міжгалузева співпраця для того, щоб створити та фінансувати програми для молоді в кожному із міністерств, створювати державно-приватні партнерства (дотепер обмеження бюджетного кодексу були ключовим аргументом проти такого підходу).

Вкрай важливим натомість є поділ функцій адміністрування та формування політики між різними інституціями, що б дозволило поглибити співпрацю з громадянським суспільством, запровадити прозору конкурсну підтримку низових ініціатив (не лише змагань і заходів, а передусім підтримку інституційного розвитку громадянського суспільства і компонентах молодіжної роботи), делегувати демократичним інституціям функції розвитку спорту і молодіжної роботи.

Уся політика вибудовується для організації якісної молодіжної політики в громадах, а також для створення належних умов молодіжної роботи для максимальної самореалізації більшості молоді в громадах. На практиці це означає, що у виконавчих органах громадах немає відділів чи спеціалістів щодо молоді (тобто немає фактичного звуження молодіжної політики і молодіжної роботи до формату тієї галузі в складі якої вони перебувають у виконавчій владі громад).

У 2030 році в кожній громаді молодіжна політика виробляється і координується молодіжною радою — інституалізованим відповідним органом місцевого самоврядування (не мером, старостою, виконкомом, а саме радою). Молодіжні ради прописані в статутах громад і є основними консультативно-дорадчими органами для місцевого самоврядування в частині вироблення і трансформації молодіжної політики. На національному і на регіональному рівні діють постійні програми підготовки кадрів і підтримки молодіжних рад, в тому числі органів шкільного (а у більших містах, і студентського) самоврядування.

Імплементатором молодіжної політики на рівні громади є комунальний молодіжний центр — неприбуткова установа, яка також розвиває діяльність мережі молодіжних просторів (у школах, бібліотеках, позашкільних установах, спортивних і музичних школах, а - навіть - на об'єктах приватної власності чи на базі визнаних державою / громадою релігійних організацій, щомісячно охоплюючи понад 50% молоді громади. Молодіжний центр це не лише безпечний простір для молоді, особливо юнацького (перехідного) віку, з безоплатним доступом до тепла, світла та інтернету. А це також придатний для організації й реалізації волонтерських проєктів в громаді; центри й простори в тому числі працюють для підтримки розвитку осередків всеукраїнських молодіжних мереж громадських організацій, а також як інформаційні пункти щодо можливостей для молоді наявних на рівні громади, області, країни і ЄС.

Кожен комунальний молодіжний центр має публічну і прозору наглядову раду, яка формується за принципом 50 на 50 відсотків (половина представників обирається молодіжною радою, а друга половина органом місцевого самоврядування громади). Наглядова рада прописана в статутах молодіжних центрів з повноваженнями визначення і

підтримки стратегії розвитку молодіжної роботи в громаді, контролю за роботою молодіжного центру і просторів громади, фінансового контролю центру, а також з правом номінування органу місцевого самоврядування кандидата в директори центру та правом відкликання його із займаної посади. Таким чином Наглядова рада комунального молодіжного центру стає основним колегіальним органом практичного вироблення і просування молодіжної політики на рівні громади, реалізуючи відповідний підхід Ради Європи

Молодіжні ініціативи та проекти мають спрощену процедуру отримання фінансової підтримки від громади, регіону, держави. В тому числі для прийняття волонтерських груп в громаді й освітніх візитів в інші громади області, інші регіони України та за кордон (пріоритетно в ЄС, США та Канаду). Щонайменше 30% молоді громади мають досвід співпраці із молоддю з інших регіонів та країн, розуміють переваги розвитку власної громади та інтегровані у процес ухвалення основних рішень у своїй громаді. Молодь громад має можливість і впливає також на ухвалення рішень щодо молоді на обласному, національному і міжнародному рівнях.

Молодіжну роботу в громаді, яка охоплює більшість молоді юнацького віку (понад 50% віком 12-24 роки) здійснюють кваліфіковані молодіжні лідери та працівники, які не просто пройшли відповідну тренінгову підготовку, а постійно працюють над покращенням якості цієї своєї освітньої діяльності, що інтенсивно стимулюється державою і громадами. В кожній громаді діє щонайменше дві виховні частини Пласту — українського скаутингу (в рамках реалізації державної стратегії підтримки пластового руху), а також кілька інших осередків національних молодіжних організацій, які допомагають формуванню національної та громадянської єдності серед української молоді.

Органи студентського та шкільного самоврядування здобули не лише належну інституційну підтримку від держави та громад, але отримали належну довіру суспільства й своїх громад на право самостійно верифікувати й підтверджувати статус студента (зокрема, видавати студентські квитки). Органи шкільного і студентського самоврядування стали реально впливати не просто на ухвалення ключових рішень в своїх освітніх установах і закладах, а їхній голос став вирішальним щодо рішень, які безпосередньо чи напряду стосується учнів та студентів відповідно. Органи самоврядування отримують щонайменше 5% від загального бюджету своїх закладів освіти та організовують публічний розподіл цих ресурсів на підтримку молодіжних ініціатив в межах своїх закладів (в тому числі на інституційну підтримку студентських організацій)

Всеукраїнські молодіжні організації на державному рівні, а місцеві, на рівні громад, мають можливість отримувати основні необхідні ресурси (приміщення, організаційну та інституційну підтримку команд персоналу; кошти на проектну діяльність із 10-20% на адміністративну підтримку цих проектів) для інституційного становлення і розвитку. Місія — щомісячне охоплення своєю сукупною діяльністю більшості молоді громад. Такі організації є прозорими й публічними перед суспільством та громадами щодо усіх своїх

залучених ресурсів, щорічно проходять фінансовий аудит за фінансової підтримки відповідно держави / громади. Досвід участі у демократичних громадських молодіжних організаціях та органах шкільного / студентського самоврядування - є основною школою громадянської освіти в Україні (а не обов'язкові теоретичні уроки в школах, які викладають носії тоталітарних комуністичних цінностей, без реального досвіду участі в громадському житті, участі у демократичних і публічних громадських організацій)

Прозорість і публічність молодіжних рад, молодіжних центрів та молодіжних організацій дозволила наростити залучення донорських і міжнародних коштів у громади. Досягнуто співвідношення 50% на 50% ресурсів, наданих громадою і залучених з-поза меж громади. Загальна фінансова підтримка громад і держави вийшла на мінімальний по ЄС показник щонайменше 25 євро на одну молоду людину на рік (лише на молодіжну роботу, без урахування інвестицій на освіту, культуру, спорт), як з бюджету місцевих громад, так і, окремо, з бюджету держави. А через зазначене правило залучення привносить в громаду додатково щонайменше таку ж суму коштів чи ресурсів відповідної вартості.

Усі ці політики потрібно законодавчо і нормативно поширити також на усю українську діаспору. Тобто стимулювати створення при українських громадах діаспори молодіжні ради; підтримувати чинні та створювати нові молодіжні ради (із залученням коштів місцевих громад), підтримувати студентські українські організації в університетах світу, а також молодіжні організації громад (переважно це Пласт та Спілка української молоді). Молодіжну мобільність української молоді еміграції теж потрібно підтримувати (домовляючись за фінансову участь відповідних урядів), але навпаки, тобто через відвідування Батьківщини.

Візія політики у сфері спорту

Україна 2030 - це розвинена демократія, яка визначає пріоритетами політики молоді та спорту широке залучення в життя громади, в тому числі через участь в спортивних і молодіжних організаціях, включення громадян і особливо молоді, у прийняття рішень на всіх рівнях. Децентралізація управління відбулась, зокрема, через підтримку й організаційний розвиток інституцій спорту та молоді, проєктне фінансування і, як результат — для багатьох українців такі зміни стали одним із факторів прийняття рішення про повернення в Україну.

Активне громадянське суспільство сфери молоді та спорту, у післявоєнний період сформувало базові цінності, що вплинули на досягнення таких результатів в майбутньому — це свобода вибору для кожного та стійкість інституцій в умовах відкритої конкуренції, інклюзивність без виключень, доброчесність і солідарність між elite sports та grassroots. Саме тому, у 2030 році реалізацією державної політики займається не держава, а громадянське суспільство у партнерстві з державою і бізнесом. Попри те, що спорт отримав автономію, він залишається пріоритетною сферою і держава створила необхідну інфраструктуру (інституційну) для підтримки громадського сектору та низових ініціатив.

- 99.9% школярів, молоді та дорослих українців обізнані про виключну користь регулярної фізичної активності для їх здоров'я, а держава всіляко створює умови для занять на вулиці,

появи бігових, вело- та прогулянкових маршрутів, рекреаційних зон, басейнів і критих спортивних залів

- понад 50% українців загалом і більше 60% дітей мають достатній рівень фізичної активності, а значить є більш продуктивними та здоровими
 - фінансування масового спорту та фізичної активності населення зросло до 100 євро на особу
- Нові виклики післявоєнного періоду змусили шукати більш ефективні моделі і за прикладом Польщі 2010 року, ми провели переосмислення ролі молодіжних і спортивних організацій та запровадили нові підходи до реалізації політик. Комплекс впроваджених змін забезпечив систематичне зменшення відсотка фізично та суспільно неактивного населення. Багато волонтерів, що після закінчення війни мали бажання залишитися корисними для суспільства — знайшли себе в напрямку спорту і розвитку молоді, ці сфери стали одними з ключових для інтеграції ветеранів війни в буденне життя, соціалізації ВПО та реабілітації дітей.

Запроваджена концепція “Спорт крізь життя” - стала ключовою для України. Досягнуто головного завдання - українці мають високий рівень фізичної активності, як у шкільному, так і в зрілому чи похилому віці. Спорт є невіддільною частиною суспільного життя. Українські атлети — взірць здорового та успішної людини, з активною публічною позицією. Колишні спортсмени мають безліч можливостей знайти себе в різноманітних напрямках сфери фізичної культури та спорту, фітнесі, на тренерських та керівних посадах в міжнародних організаціях та клубах, після закінчення активної кар’єри. В Україні можна здобути якісну менеджерську, тренерську освіту, освіту з фізичної реабілітації тощо, яка високо цінується у світі. Український національний освітній стандарт повністю відповідає The European Qualifications Framework for lifelong learning (EQF) у спорті і визнається в більшості країн світу. Long Term Athlete Development (LTAD) система підготовки стала базовою в Україні і приносить результати.

В Україні 2030 працює дворівнева система (з державного та місцевих бюджетів 50/50) стимулювання дитячо-юнацького спорту “Гроші ходять за спортивною послугою”, яка затверджена Державною програмою базових державних гарантій:

Перший рівень: забезпечити достатній рівень фізичної активності дітей. Держава більше не утримує заклади, а компенсує надання фізкультурно-оздоровчих послуг. Тепер кожній родині надано право отримати компенсацію за регулярні заняття дитини, що дозволило 60% дітей досягти рекомендованого ВООЗ мінімального рівня фізичної активності й вести активний спосіб життя. Державний бюджет у пропорції 50/50 з місцевими громадами компенсує заняття дітей 6-17 років 3 рази на тиждень в закладах фізичної культури та спорту і громадських спортивних клубах в рамках відповідної Програми базових державних гарантій. Субвенція стимулює міста переходити на нову систему і підвищувати рівень надання фізкультурно-оздоровчих послуг своїм мешканцям. Таку компенсацію також мають право отримати певні пільгові категорії: люди з інвалідністю, ветерани війни, люди пенсійного віку.

Другий рівень: забезпечити якісну селекцію та конкуренцію молодих спортсменів. Міста та об’єднані територіальні громади приймають власні програми підтримки дитячо-юнацького спорту та тренерського складу, через фінансову підтримку занять талановитих дітей та тренерів шляхом надання індивідуальних стипендії та грантів на

забезпечення екіпіруванням, участь у змаганнях, розбудову інфраструктури тощо. На цьому рівні фінансування мають права отримати спеціалізовані заклади незалежно від форми власності, що відповідають високому рівню підготовки та затвердженим державним стандартам, умовно “академії спорту”. Якщо талановита дитина змінює заклад, то кошти на її підготовку автоматично переадресовуються на інший заклад фізичної культури та спорту, або спортивний клуб.

Міста контролюють на місцевому рівні факт надання таких послуг, а Дія.Спорт спрощує адміністрування та комунікацію. Якщо дитина не отримала спортивну стипендію, але батьки мають бажання, щоб вона займалась більше і виходила на професійний рівень, то мають можливість дофінансовувати вартість занять, яку не компенсувала держава. Крім того, додаток дозволяє легко змінити клуб, або дізнатись про свої індивідуальні здобутки. Тепер в 1 клік можна відкрити спортивний клуб, заснувати громадську спортивну організацію, або приватну дитячо-юнацьку спортивну школу, або зареєструвати в них свою дитину. А клуби, своєю чергою, залучають більше волонтерів, які хочуть бути корисними й займатись спортом разом зі своїми дітьми. Так формуються стійкі ком'юніті, що стають опорою держави, а діти що отримали позитивний досвід залучення до регулярної фізичної активності несуть здоровий спосіб життя крізь роки, стають основою економічно активного населення України та сприяють його національно-патріотичному вихованню. Спорт стає дедалі популярним в країні, тому і залучити додаткових спонсорів немає складнощів.

Поява Дія.Спорт у 2023 році забезпечила прозорість спортивної сфери, 100% автоматизацію розподілу державних коштів, яка була розпочата раніше, і збір даних за основними показниками, встановивши пріоритет забезпечення якісного сервісу для кожного громадянина.

Через Дія.Спорт функціонує повноцінна система збору інформації про функціонування існуючої спортивної інфраструктури зі щорічними звітами, які містять не лише кількісні показники, а і якісні: стан спортивної інфраструктури, її завантаженість, попит, наявність необхідних умов для занять різними видами спорту і видами фізичної активності (обладнання, інвентар), кількість тих хто займається. Це дає можливість оцінити об'єм ринку та залучення приватних інвестицій, безпосередньо впливає на прийняття рішень щодо фінансування і перерозподілу бюджетних коштів.

У 2030 році держава це медіатор, який постійно моніторить досягнення поставлених KPI й вивчає запит від суспільства, щоб вчасно коригувати довгострокові та середньострокові бюджетні Програми. Запроваджена європейська модель взаємовідносин держави та спорту, за якої досягнута автономія національних спортивних федерацій, а Міністерство спорту формує політику у спортивній сфері, скасований «ручний» розподіл бюджету. Держава не лобіює приватні інтереси й не стимулює монополії. Така автономія спорту дозволила забезпечити стрімкий розвиток інституцій і залучення інвестицій з приватного сектору. Частка сектора фізичної активності та аматорського спорту перевищує 3% ВВП, а завдяки підвищенню фізичної активності та зміні способу життя, середня тривалість життя українців збільшилася на 5 років.

Впровадження комплексу рішень з демократизації молодіжної сфери та спорту, поміркована державна політика, зміна пріоритетів, запроваджений превентивний підхід і субсидіювання фізично активних громадян за те, що вони не користуються послугами державної системи охорони здоров'я, програма фінансових стимулів, яка дозволяє частково звільняти роботодавців від податків, якщо вони стимулюють своїх співробітників підвищувати свій рівень фізичної активності — дали соціально-економічний ефект вже у 2030 році:

- на 4 % підвищення середньої продуктивності праці;
- на 5 років підвищення середньої тривалості життя українців у 2030 році (за умови занять спортом протягом 10 років) до 77 років, зокрема здорового життя до 70 років;
- частка сектора фізичної активності, аматорського спорту та суміжних галузей складає 3% ВВП країни;
- кожен 1 євро інвестований у фізичну активність і аматорський спорт, приніс 15 євро доходу у вигляді додаткового ВВП і 5 євро - у вигляді надходжень до Бюджету України;

Українська модель спорту має всі ознаки демократичної європейської і є невіддільною частиною економіки України. Як повноцінний член ЄС, Україна провела повну синхронізацію з європейськими стандартами та нормами закріпленими в [Treaty of Lisbon, White Paper on Sport](#), та іншими основоположними документами, повноцінно імплементується Програма Erasmus+, ухвалений новий демократичний закон про основні засади державної політики у сфері фізичної активності громадян та спорту.

Новий Закон закріпив основою українського спорту самодостатні демократичні інституції федерації (асоціацій) з видів спорту, що в свою чергу складаються зі спортивних клубів (громадських організацій). Вони повноцінно перейняли від держави управлінські та адміністративні функції з розвитку свого виду спорту і відповідають критеріям доброчесності ([Principles of good governance in sport](#)). Спільно з федерацією клуби займаються проблемними питаннями – навчання спортивному маркетингу, створення інфраструктури, навчання і ліцензування тренерів, адвокація інтересів клубів тощо. Вони є основою спортивних федерацій та започатковують спортивні ліги, програми для ветеранів війни, осіб зі зниженими інтелектуальними здібностями, інвалідністю, з психічними та ментальними проблемами, програми спортивної реабілітації для нарко- та алкозалежних, існують дотації для незахищених верств населення. Такі оновлені спортивні громадські інституції претендують на отримання дофінансування своєї діяльності з державного та місцевих бюджетів, як і інші громадські організації на конкурсній основі і відповідно до пріоритетів держави. Тепер кожна витрачена гривня з державного бюджету є підзвітною і направлена на реалізацію поставлених задач, але при цьому бюрократичні процедури звітування максимально спрощені, бо Дія.Спорт дозволяє державі верифікувати всі необхідні показники і кожного громадянина, що отримує фізкультурно-оздоровчу чи спортивну послугу за бюджетні кошти, клуби, ДЮСШ та спортивні федерації лише адмініструють свої дані.

Вдосконалена система спорту вищих досягнень. Ведеться дієва боротьба з допінгом, впроваджені антидопінгові стандарти WADA та Ради Європи, в країні є невідворотним покарання за використання допінгу. Питаннями elit sports повноцінно займається НОК України, відповідні федерації з видів спорту, інші їх об'єднання, професійні ліги та приватний бізнес. Держава не втручається у визначення їх векторів розвитку чи будь-яких питань, що стосуються трудових відносин зі спортсменами, проведення змагань та участі в міжнародних змаганнях. Відповідність критеріям доброчесності є базовим у відносинах

держави та організацій фізкультурно-спортивної спрямованості. Держава визначає свої довгострокові пріоритети фінансової підтримки підготовки спортсменів до міжнародних змагань. В той самий час, саме федерації відповідають за популяризацію і розвиток свого виду спорту, а держава через свої Програми допомагає охочим стати інституційно стійкішими. Україна законодавчо регулює відповідні норми, які вимагають від нас міжнародні структури і Директиви. Вплив держави в цьому сегменті мінімальний і залишається на рівні співпраці в реалізації взаємовигідних проєктів та публічних консультацій в рамках внесення змін до законодавства та нормативно-правових актів.

Здорова нація та економічно активне населення — пріоритет української держави майбутнього. Залучення до регулярної фізичної активності та масового спорту визнано на державному рівні пріоритетним вектором політики, на який також спрямовується відповідна увага і державне фінансування. Війна закінчилась перемогою України, проте ми отримали нові виклики на які довелося реагувати: повернення біженців, інтеграція внутрішньо переміщених осіб, ветеранів війни з Росією, перманентні загрози сучасного світу продовжують нависати над країною, тому пріоритетом державного фінансування є види спорту, що допомагають навчити українців об'єднуватись заради досягнення спільних цілей, забезпечують отримання базових безпекових навичок та витривалості, вчать взаємоповаги й зацікавлюють молодь. А спорт у системі Збройних Сил України — в першу чергу інструмент підготовки боєздатної армії та її резерву.

Формуванням політик займаються фахівці відповідного Директорату центрального органу виконавчої влади до повноважень якого входить формування і забезпечення проведення державної політики у сфері спорту, він забезпечує синхронізацію вектора політики з системами освіти, охорони здоров'я та оборони. Основним є прийняття управлінських рішень лише на основі верифікованих даних, постійної аналітичної роботи та з обов'язковим залученням громадянського суспільства та профільного бізнесу.

“Фонд активної нації” став основною інституцією через яку фінансуються програми розвитку та інституційної підтримки масового спорту, фізичної активності громадян України, громадських організацій фізкультурно-спортивного спрямування, підтримки низових ініціатив, фізичної реабілітації та інтеграції через спорт ветеранів війни з Росією. Різновекторні програми дозволяють проводити необхідні дослідження, реалізовувати міжрегіональні, міжнародні та міжсекторальні проєкти. Визначення проєктів переможців відбувається на урядовому порталі “Взаємодія”. Фінансова підтримка низових ініціатив і їх вплив на залучення українців до фізичної активності та спорту, розвиток громадянського суспільства та волонтерства, стимулювання економіки - ретельно відстежується, а успішний досвід популяризується.

Основне завдання держави та місцевих органів влади в Україні 2030 — зробити спорт доступним для всіх, тому в їх компетенції залишається розбудова спортивної інфраструктури, в тому числі велосипедних маршрутів, підтримка дитячого та інклюзивного спорту. Створено умови для заняття спортом у районних центрах, селах, біля дому – для молоді, людей похилого віку та активних людей: збудовані багато функціональні спортмайданчики, міністадіони, спортивні зали, комплекси для фізичних вправ. В кожному

населеному пункті, де проживає понад 20 тисяч осіб функціонує заклад фізичної культури та спорту, або спортивний клуб. В усіх великих парках є зони для активного дозвілля. У містах можна безпечно пересуватись на велосипеді чи самокаті завдяки якісній велоінфраструктурі. 100% спортивних споруд громадського використання адаптовані для пересування людей з інвалідністю та маломобільних груп. Такі спортивні центри відкриті для всіх охочих, графіки занять доступні онлайн, а години можна орендувати через онлайн систему бронювання.

Основою розвитку спортивної інфраструктури є Стратегія розвитку спортивної інфраструктури з довгостроковим геоплануванням, фінансуванням і розставленими пріоритетами. Вона інтегрована в місцеві програми і Національний план відновлення України. В Україні в межах затверджених програм за бюджетні кошти будується лише публічно доступна спортивна інфраструктура, за принципом: в першу чергу для громади та з урахуванням попиту потенційних споживачів.

В рамках Національного плану відновлення та розбудови України в кожній територіальній громаді створено багатoproфільний ком'юніті-центр. Такі центри з'являються поруч з навчальними закладами, в тому числі у деокупованих містах та громадах. Такі ком'юніті-центри стали фундаментом для змін і надали можливість об'єднати одразу кілька функцій: уроки для школярів, дозвілля молоді, дозвілля місцевої громади. Під час навчального процесу спортивними залами таких центрів користуються школярі та студенти, проводяться змагання, а після занять тут займається місцева громада і спортивні клуби, проводяться концерти, нетворкінги й свята. Крім спортивного профілю такі ком'юніті-центри забезпечують культурні та інші освітні потреби місцевих громад. Запровадження такого підходу підвищило ефективність використання об'єктів зі спортивною функцією, удосконалило їх фінансову модель та якість надання послуг. А школи отримали нові сучасні спортивні зали, які їм надають в користування в певні години, що значно знизило витрати на адміністрування. Такими комплексами керують незалежні керуючі компанії з наглядовою радою, основною задачею яких є максимальна наповнюваність об'єкта і комфортність умов з урахуванням громадського інтересу.

Центри олімпійської підготовки (ЦОП) за видами спорту об'єднані з інфраструктурою для змагань і відкриті для всіх потенційних споживачів, вони стали справжніми спортивними академіями, а нові багатофункціональні комплекси класу А з'являються за приватної ініціативи у співпраці з органами місцевого самоврядування. Повноцінно працює механізм державно-приватного партнерства.

Діє система погодинної оренди всіх комунальних та державних спортивних об'єктів, що зробила зали (в тому числі шкільні) доступними кожному спортивному клубу чи групі ентузіастів, ліквідувала монополію і вивела з тіні обіг готівкових коштів, які стали значним внеском у проведення капітальних ремонтів таких залів.

Велика увага приділяється позашкільному розвитку дітей через громадські спортивні клуби при школах та ком'юніті-центрах. В кожній українській школі працює такий спортивний клуб, є відповідна інфраструктура та спорядження, вони об'єднані системою місцевих шкільних ліг, в школах є трибуни — тому батьки і друзі завжди відвідують дитячі змагання, формується цілий рух, така ж ситуація зі студентськими лігами. Такі клуби допомогли малим

містечкам та громадам ефективно залучати дітей до спорту. В них також працює багато волонтерів. Урок фізичного виховання в школах зазнав кардинальних змін і став інструментом розрядки для дітей, активної гри, отримання життєво необхідних навичок (наприклад, навчання плавати, що може врятувати не одне життя), а не обов'язком для отримання оцінки. Школи є фундаментом популяризації спорту і формування цінності фізичної активності в житті дитини.

В той самий час, оновлена модель розвитку масового спорту/фізичної активності та організованого спорту через спортивні клуби, дозволяє залишатись у спорті та регулярно займатись все більшої кількості дорослого населення. Нова система не виштовхує “недостатньо талановитих” підлітків, або студентів що вирости та змінили місце проживання. Клуби зацікавлені в залученні якомога більшої кількості українців до активного способу життя в будь-якому віці, що вже у 2030 році суттєво вплинуло на кількість і якість економічно активного населення.

Клубна система розвивається самостійно і стимулює розвиток спорту та економіки. Завдяки створеним рівним умовам для ДЮСШ та громадських спортивних клубів і системі стимулів — у 2030 році:

- кількість спортивних клубів різної форми власності склала вже 20 000 та має позитивну динаміку
- 10% українців є членами організованих спільнот - молодіжних та спортивних громадських організацій, що стали фундаментом змін

Впроваджена дієва комунікаційна стратегія, яка мотивує і прищеплює культуру занять спортом та фізичною активністю українцям. Тому громадяни готові витратити на заняття спортом 10% свого доходу, адже розуміють, що це дозволить зекономити до 30% витрат на лікуванні завдяки поліпшенню стану здоров'я. Українські спортсмени та тренери є взірцями професійності й успішності для українців, мають багатомільйонні контракти та мають можливість реалізовувати власні ініціативи за державної фінансової підтримки.

2. Які проблеми необхідно вирішити у цій сфері, щоб досягти бажаних результатів

Загальні проблеми у молодіжній політиці:

- Тоталітарні (недемократичні) практики імітаційного характеру. В управлінні молодіжними центрами, у створенні та діяльності молодіжних рад (часто створюються для красивих одноразових чи кількарізовий фото в соцмережі), різного року “мереж” і кампаній ініціювання органами влади (часто всупереч вже наявним громадянським кампаніям). В трактуванні громадянської освіти, як теоретичного курсу (в той час, як реальна громадянська освіта — через шкільне самоврядування — носить фасадний і контрольований адміністрацією закладів освіти характер, без можливості інституалізації в тому числі незалежними ресурсами). Ця проблема виражається також в тому, що досі в університетах заборонена політична активність студентів (заборонена ще царатом за підсумками революції 1905-1907 року, і яка є базовою і підтримуваною компонентою університетської автономії у провідних університетах світу). А членство викладачів чи ректора в політичних партіях — дозволене і не заборонене досі законодавчо (у результаті цілі університетські містечка

голосують на виборах переважно за політичну партію свого ректора чи за політичну силу, яку він публічно підтримує).

- Закритість молодіжних організацій та інституцій, непрозорість і непублічність. Виражається вона і в тому, що в громадянському секторі домінують “родинні” організації “кругової поруки”, бо так простіше залучати і розподіляти між собою донорські та бюджетні кошти. Досвід реального демократичного управління із якщо не масовим членством, то бодай чисельною членською базою перед якою потрібно звітуватись - фактично ніким не заохочується). У результаті виник цілий пласт “кишенькових” організацій “із печатками”, які завжди готові підтримувати “курс” чинної влади на національному чи місцевому рівні і які кількісно переважають реальний сектор громадянського суспільства в Україні. Такі відносини формують фальшиву культуру громадських відносин, що у результаті призводить не лише до фінансових зловживань у секторі, але і до посилення авторитарних та демократичних практик органів влади. Для багатьох активістів молодіжного руху досвід роботи із бюджетними коштами, а навіть із рядом донорських коштів, стає першим досвідом фактичної сірої корупції (відмивання коштів на одних статтях, щоб покрити ті, які не підтримуються; неотримання коштів в принципі, оскільки є вже визначені віддавна організації, які політично чи фінансово обслуговують відповідну групу чиновників, чи менеджерів донорської організації).
- Комуністична теза, що “молодь наше [світле] майбутнє”. На підсвідомому рівні це означає, що молодь є цінною, але зараз вона не на часі й коштів не ній немає. Бо є важливіші завдання із побудови доріг чи інших пріоритетів “світлого майбутнього” для громади чи власного (афілійованого) бізнесу. У результаті найбільший відсоток еміграційних настроїв виявляє саме молодь, бо не бачить жодного майбутнього розвитку у своїй громаді. В молоду людину громада — накатом із комуністичних часів — інвестує ресурси через дитячі садки, заклади освіти і позашкілля, а у результаті не може запропонувати можливості для гідної самореалізації вже і сьогодні. Тобто має домінувати теза, що “молодь це вже і сьогодні”. І для підтримки ініціатив молоді, яка лише виходить на ринок праці — насправді — потрібно дуже мало: а) щоб її голос не лише чули, але і враховували; б) щоб було тепле і освітлене місце із вайфаєм з безплатним доступом, де можна готувати та реалізовувати свої громадянські, бізнесові чи, навіть, приватні (націлені активний відпочинок усієї родини) - проєкти. І великих інвестицій в молодь не потрібно, достатньо як показує досвід країн ЄС, вкладати щорічно в молодіжну роботу (не молодіжну політику!) на одну молоду людину бодай 20-40 євро в рік. І не в майбутньому, а вже і щорічно.
- Загроза що 50% і більше відсотків української молоді перебуватиме в еміграції. Наразі в українську молодь, яка перебуває в еміграції держава і громади не інвестували жодних копійок (можливо такі інвестиції були, але вони нам невідомі). Якщо враховувати ще довоєнну статистику Світового конгресу українців, що в світі (поза Україною) проживає 20 мільйонів українців (цю цифру про 20 мільйонів озвучував Президент В. Зеленський у своїй інавгураційній промові), то це означає, що серед них молоді - 5-7 мільйонів. Після 24 лютого 2022 року за кордон виїхало за різними даними до половини неповнолітніх дітей і юнацтва, тобто близько ще 5 мільйонів. Відтак зараз ми живемо в ситуації коли половина або й більшість українських дітей і підлітків (юнацтва) проживає в еміграції. Там вивчає мови, що добре, але й адаптується і поступово втрачає контакт з Батьківщиною. Тобто Україна вже, а

не в майбутньому втрачає не лише трудовий потенціал, але також інвестиційний потенціал тих, які вже не повернуться.

Конкретні проблеми для вирішення у сфері політики молоді та спорту

Чинна державна система не має інструментів та компетенцій для успішної реформи.

Роль спорту та фізичної активності потребує повного переосмислення. Наразі, ми маємо закриту систему, яка тісно пов'язує Міністерство і основних бенефіціарів (фінансових) - федерації з видів спорту та інші організації, що фінансуються з державного бюджету, які в переважній більшості не визнають необхідності глибинної перебудови, що своєю чергою вже багато років унеможливлює запуск повноцінної реформи. Тобто, заперечується сама необхідність введення нових суспільних відносин на заміну усталеним, тому і пошук рішень не відбувається. Якщо до початку повномасштабного вторгнення громадянське суспільство наголошувало на тому, що реформа вже давно на часі і єдиний вихід це пошук більш ефективної моделі, то зараз процеси пришвидшилися і наявні проблеми стали очевидними вже не лише фахівцям галузі. Проте, Міністерство молоді та спорту, як орган виконавчої влади, що має формувати державну політику даної галузі продовжує працювати за програмами, що в основному базуються на розвитку спорту вищих досягнень, зберігаючи свої управлінські функції, без постійного інклюзивного діалогу з усією спортивною спільнотою. Розробкою та координацією реформи в таких умовах має займатись незалежна структура на кшталт Офісу Реформ при Кабінеті Міністрів України, що забезпечить координацію між державою, інститутами громадянського суспільства і бізнесом, матиме можливість додатково залучати необхідних спеціалістів. Вплив спорту і фізичної активності сильно недооцінений і зміни, які необхідно запровадити нестимуть комплексний характер, торкнуться одразу кількох сфер, що позначиться майже на кожному українці.

Однією з першочергових проблем є те, що досі не сформовані окремі Директорати профільного Міністерства: Директорат з розвитку спорту і окремого Директорату активної нації, які б повноцінно забезпечили формування державної політики на основі аналізу стану справ, дали можливість залучити спеціалістів нової формації з візійним баченням. Такі структури стали б координаційним, адже спорт є кроссекторальною галуззю. Розподіл функцій та напрямків політик є принциповим, адже так elite sports втратить інтерес знижувати увагу держави до масового спорту і фізичної активності, зменшить корупційні ризики.

По-друге, досі не відбувся поділ функцій профільного Міністерства: на формування державної політики та її реалізацію. Тому паралельно з запуском Директоратів - має відбутись передача функцій реалізації політики до відповідного виконавчого органу, або Агентства, а також делегування частини повноважень інститутам громадянського суспільства, що є притаманним європейській моделі розвитку спорту.

По-третє, державне фінансування громадських організацій фізкультурно-спортивного спрямування не відбувається через конкурси, як це вже проходить в напрямку молодіжної політики. Крім того, важливо повністю автоматизувати і відкрити для громадськості критерії розподілу державного фінансування серед федерацій з видів спорту.

Четверте, але не менш важливе, залученням українців до регулярної фізичної активності держава повноцінно не займається. Необхідно запровадити систему прямих субвенцій ОТГ та муніципалітетам на реалізацію Програми базових державних гарантій з фізичної активності.

Починаючи системні зміни необхідно переконатись, що наявні інституції спроможні їх впровадити, запущений діджитал інфраструктура для збору даних, скорочені бюрократичні процедури, наявний кадровий резерв. Щоб реформа відбулась - необхідно створити діаметрально нову інфраструктуру державних органів з фахівцями, що мають компетенції та комплексне розуміння необхідних змін. Трансформація вимагає виконання багаторівневих задач, для якого потрібні більш гнучкі інструменти.

Низький рівень фізичної активності українців і залучення до організованого масового спорту

До 24 лютого цей напрямок фінансувався за залишковим принципом, а залучення до масового організованого спорту відбувся більше за приватної ініціативи без відповідних державних стимулів. Війна значно ускладнила ситуацію.

У 2020 році було затверджено державну [Стратегію розвитку фізичної культури і спорту на період до 2028 року](#)», однією з цілей якої визначено напрямок “Фізично активна нація” і досягнення рівня - 30% українців регулярно і свідомо займаються фізичною активністю, або спортом. Проте, державне фінансування та відповідні програми поки не зазнали суттєвих змін. Держава не переорієнтувала свої програми на активне залучення населення і виховання здорової фізично та ментально нації. Таке визнання, на цей час, несе декларативний характер, а сама ідея “українці активна і здорова нація” - поки не змогла закріпитись, як одна з національних ідей країни, через низьку увагу до проблеми та відсутність дієвих механізмів реалізації цілі Стратегії. Наразі, складно оцінити результати залучення неактивної частки населення через запущену державну програму “Активні Парки — локації здорової нації”, бо [дані системного моніторингу](#) рівня залучення українців до фізичної активності відсутні, бойові дії значно ускладнили доступ до занять, а до багатьох заходів в рамках реалізації програми залучають дітей з чинних секцій і спортсменів. Тому, [Державна програма з розвитку фізичної культури і спорту](#) і відповідна бюджетна програма (3401220 "Розвиток фізичної культури, спорту вищих досягнень та резервного спорту") має бути актуалізована та адаптована до теперішніх умов, щоб приділяти увагу даному напрямку, як мінімум, на рівні спорту вищих досягнень (СВД), а то і більше. Для цього поділ на два окремі незалежні напрямки є обов'язковим: професійний спорт і участь у офіційних змаганнях окремо, а масовий спорт і фізична активність окремо, які реалізуються паралельно. Необхідно також розробити повноцінний український аналог Physical Activity Guideline, комплексних програм.

Поява програм та інструментів, які стимулюватимуть розвиток масового спорту та фізичної

активності, у парадигмі державної політики вкрай важлива. Низький рівень фізичної активності українців негативно впливає не лише на фізичне та психічне здоров'я й добробут, а й безпосередньо на економіку України.

По-перше, спорт корисний для здоров'я, як наслідок, людина менше відсутня на роботі у зв'язку з хворобами, поганим фізичним і психоемоційним самопочуттям.

По-друге, спорт сприяє скороченню презентизму через вплив фізичної активності на психічне здоров'я (спорт як антидепресант).

Фізична активність й аматорський спорт можуть стати драйвером економічного зростання, як завдяки створенню нових ланцюжків доданої вартості — споживання і виробництва товарів та послуг, будівництва та модернізації об'єктів спортивної інфраструктури, так і підвищенню продуктивності праці й збільшенню тривалості життя. Крім того, спорт є ефективним інструментом соціалізації, а запровадження клубної системи значно допоможе у розв'язанні проблеми демократизації суспільства, через інструменти виборності та колективного прийняття рішень в таких громадських клубах.

Останніми роками культивується запит на швидкі перемоги та прості рішення, тоді як зміни в масовому спорті потребують часу і носять глибоко соціальний характер. Держава має визначити вектор напрямку, задекларувати що масовий спорт, регулярна фізична активність і участь громадян в реалізації політики важливі, погодити червоні лінії, затвердити план реформи, взяти на себе відповідальність і рухатись вперед, поки не будуть імplementовані всі структурні зміни. Якщо публічна комунікація буде йти попереду і пояснить українцям всі вигоди, які вони отримають від реалізації реформи це значно пришвидшить період трансформації, бо позитивні перетворення торкнуться кожного.

Високий рівень фізичної підготовки населення критичний для країни, що перебуває під постійною загрозою війни. Тому в післявоєнний період країна має приділяти велику увагу високому рівню фізичної підготовки населення, інтеграції спорту в життя українців, що дозволить постійно тримати високий рівень фізичної підготовки потенційних резервістів, приділяти достатню увагу реабілітації ветеранів війни.

Спорт вкрай недооцінений інструмент інтеграції ВПО, військових ветеранів і людей з інвалідністю. Вразливі групи не мають бути штучно сегреговані, а їх реабілітація і залучення до фізичної активності повинні інтегруватися в єдину нову українську систему спорту. Усі державні / місцеві програми мають враховувати компонент інтеграції вразливих груп і стимулювати навіть приватні ініціативи створювати умови для занять таких груп.

Держава контролює все на всіх рівнях, інституції спортивного громадянського суспільства - недемократичні

Наразі, держава, по суті, управляє спортом, спортивні федерації не мають можливості повноцінно взяти на себе функції з розвитку відповідного виду спорту, проведення та організації змагань. Законодавчо не закріплено, що основою спорту є громадянське суспільство.

Такий стан справ зафіксований в профільному [Законі України “Про фізичну культуру і спорт”](#) та у нормативно-правових актах, прийнятих на його підставі та на виконання. Законодавство покладає на органи виконавчої влади, неприбуткові їм та надлишкові функції, зокрема з організації спортивних змагань, затвердження спортивних правил, воно переобтяжене переліком суб’єктів фізичної культури та спорту, їх обов’язками, організаційним забезпеченням проведення фізкультурно-оздоровчих та спортивних заходів.

Інфантильним та часто псевдodemократичним громадським спортивним організаціям не вигідно брати на себе відповідальність за розвиток виду спорту, а простіше лише отримувати кошти платників податків на реалізацію своїх статутних завдань через державні та комунальні установи.

Новий рамковий закон, розроблений в широкому інклюзивному діалозі має започаткувати нову модель функціонування спортивної галузі. Тобто необхідно передати від держави відповідним федераціям повноваження з розвитку спортивної галузі й відповідного виду спорту. Необхідна адаптація законодавства України й перехід від парадигми «держава керує спортом» до «спорт — частина громадянського суспільства, і держава всіляко сприяє його розвитку».

Саме такий підхід лежить в основі системи спорту більшості європейських країн. Розвиток спорту через спортивні федерації, де спортивні клуби (громадські організації) є фундаментом — найбільш органічний і поєднується із заохочувальним державним фінансуванням, дозволяє організаціям конкурувати й залучати додаткове фінансування, заохочувати волонтерів. Держава ж залишає за собою функцію формування державної політики, координації та моніторингу через профільні директорати чи агентства.

Здорова децентралізація та демократизація сфери спорту є необхідними складовими успішної трансформації українського суспільства у післявоєнні роки. Держава має лише сформулювати свій запит для досягнення суспільного блага, визначити доступний обсяг фінансування та створити рівні умови для громадського/приватного сектора і комунальних/державних установ.

Спільно з новими можливостями громадянське суспільство у вигляді громадських організацій фізкультурно-спортивного спрямування, отримують і велику відповідальність. Тому співпраця держави з такими організаціями можлива лише, якщо вони будуть відповідати ([Principles of good governance in sport](#)) і публічно звітуватимуть.

З огляду на євроінтеграційні прагнення України, для напрацювання нової ефективної моделі розвитку спорту необхідно вивчити досвід європейських країн, а особливо сусідньої Польщі, що за короткий період досягла значних результатів, та Естонії, що вже пройшла схожий шлях. Дослідити основні вектори та завдання «Білої книги спорту» ЄС, чинних програм ЄС, Developing the European Dimension in Sport at EU Work Plan for Sport. Зокрема, ЄС стурбований трьома аспектами: суспільною роллю спорту, його економічним виміром, політичною та правовою базою спортивного сектору. Це дуже важливо, адже 30 років незалежності ми залишалися фактично в радянській системі спорту, намагаючись вбудувати в неї елементи ринкової економіки. Але це неможливо. Лише кардинальні зміни законодавства про фізичну культуру та спорт можуть ефективно запустити систему спорту в повоєнний період.

Для досягнення бажаних показників залучення українців до регулярної фізичної активності (50% всього населення і 60% дітей) - необхідно майже втричі збільшити ефективність спортивної сфери, а це можливо лише завдяки впровадженню цілого комплексу змін, розвиваючи спортивне громадянське суспільство.

Неефективне використання бюджетних коштів, прийняття рішень без врахування об'єктивних даних та потреб, ігнорування статистики та аналітики

Рішення та обґрунтування: у післявоєнний період обмеженого фінансування кожна гривня, направлена на спорт, має бути підкріплена виконанням певного KPI — кількісного та якісного. Країна має покласти край корупційним схемам, чітко визначити пріоритети розвитку сфери спорту і встановити прозорі критерії бюджетного фінансування. Важливо запровадити 100% автоматизований розподіл державного фінансування серед федерацій, прозорі механізми державної фінансової підтримки спорту, конкурсний підхід, відстежування частки державного фінансування від загальної суми інвестицій і аналіз досягнутих результатів виконання програм. Запуск нових багаторічних програм фінансування галузі фізичної культури та спорту на всіх рівнях, зі щорічним моніторингом результатів, стимулювання до залучення співфінансування, залучення волонтерів допоможе максимально підвищити ефективність використання коштів.

Необхідний повний перегляд бюджетних програм і ухвалення абсолютно нової за своєю ідеологією та змістом [Державної програми з розвитку фізичної культури і спорту](#) зі щорічним її моніторингом, аналізом та публічним звітуванням щодо досягнутих результатів. Те саме стосується місцевих та регіональних програм.

[Стаття 49 Конституції України](#) передбачає таку норму “Держава дбає про розвиток фізичної культури і спорту”, акцентуючи, що користуватись цим благом є правом кожного українця. Тобто, основний закон декларує цілком прогресивний погляд, але в реальності маємо зовсім інше - державна політика в галузі фізичної культури та спорту в Україні продовжує радянську модель, де лівова частка державного фінансування була орієнтована переважно

на розвиток спорту вищих досягнень, а не на підвищення рівня фізичної активності населення, розвиток масового спорту. Внаслідок цього недофінансовується аматорський спорт. для населення.

Поряд зі слабкою популяризацією масового спорту це призводить до того, що фізична активність українців залишається однією з найнижчих у Європі, страждає якість відбору молодих спортсменів. Згідно з оцінкою [Дослідження UIF “Як перетворити 1\\$ на 15\\$, або особливості впливу фізичної активності громадян на економіку України”](#) у 2020 році напередодні повномасштабного вторгнення, фінансування масового спорту та фізичної активності населення з державного та муніципального бюджетів складало 2,4-3,7\$ на одного українця, а державні витрати на охорону здоров'я складали 4.2% ВВП, або 170\$ на одного українця. Такий стан справ є недопустимим, адже обмежує права більшості, які не отримують доступу до спортивних послуг, в той час, як держава витрачає мільярдні бюджети на здобуття медалей. Спеціалістами UIF та U.Sport у вказаному дослідженні також було оцінено втрати української економіки за останні 10 років у результаті чинної політики щодо спорту та сформованого способу життя українців:

- недоотримано 73 млрд дол.. ВВП (сукупно за період 2011-2020 років).
- сукупні втрати Бюджету України за 10 років склали 23 млрд дол.

Для розв'язання цієї проблеми необхідна інституційна реформа спорту з акцентом на створенні в Україні не менше 20 000 некомерційних спортивних клубів (об'єднань громадян). Запуск клубної системи неможливий без спрощення процедур, звітності та обліку суб'єктів і об'єктів фізичної культури та спорту. Сусідня Польща має понад 20 000 спортивних клубів, Німеччина — 70 000.

Однією із проблем є відсутність повної, своєчасної та коректної статистики, її аналізу. Влада під час прийняття державних рішень не завжди має можливості спиратись на об'єктивні дані, оскільки використовує статистичними даними із звітів [1-ФК та 2-ФК "Звіт з фізичної культури і спорту"](#), які піддаються складній верифікації, або ж такі цифри відсутні взагалі.

Країна має перейти на практику evidence based decision making, з проведенням регулярного моніторингу впроваджених рішень, оцінки результатів, вивчення досвіду європейських країн (особливо сусідніх, що мали схожі вихідні дані на початку 90-их), глибинного дослідження до прийняття суспільно важливих рішень. Додатковим інструментом отримання та аналізу вихідних даних може зіграти запуск додатка ДіЯ.Спорт.

Методологія підрахунку рівня фізичної активності українців відмінна від тієї, за якою роблять опитування Eurobarometer on sports., Окрім того, регулярний моніторинг не проводився навіть до початку повномасштабного вторгнення, що значно ускладнювало можливість порівнювання результатів і коригування відповідних державних рішень.

Також необхідно провести найближчим часом дослідження впливу війни на галузь спорту. З огляду на дефіцит бюджету і воєнний стан, державні органи та органи місцевого самоврядування повинні особливо уважно ставитися до спрямування бюджетних коштів і пріоритезації програм державного фінансування. Саме тому без ґрунтового аналізу того, як і в яких сферах війна вплинула на галузь, неможливо визначити найбільш ефективні програми, що допоможуть розвивати спорт після війни.

Відсутній алгоритм пріоритетності відновлення/будівництва об'єктів спортивної інфраструктури

Модель будівництва інфраструктури спорту в Україні, що існувала до лютого 2022 року — неефективна. Існують великі ризики, що спортивна інфраструктура і в повоєнний час буде відновлюватися хаотично, без оцінювання потреб і переосмислення ролі та завдань спорту в суспільстві. Це своєю чергою призведе до неефективного використання обмежених фінансових ресурсів, у тому числі міжнародної допомоги.

Наразі, кожне Міністерство, що має в своєму підпорядкуванні спортивну інфраструктуру проводить моніторинг їх використання та розвитку окремо. Має бути розроблена спільна для всіх відомств Стратегія розвитку спортивної інфраструктури з визначеними пріоритетами. Для цього необхідно провести інвентаризацію / аудит стану спортивної інфраструктури та розробити стратегію її розвитку та відновлення. У разі будівництва / реконструкції нова спортивна інфраструктура має створюватися з урахуванням вимог міжнародних спортивних федерацій, за європейськими стандартами, з максимальним залученням інвестицій, у сприятливих умовах для державно-приватного партнерства.

Основою даної Стратегії мають стати дві програми будівництва інфраструктури, з акцентом на якнайшвидше відновлення спортивної інфраструктури для здоров'я нації в повоєнний період:

№ 1 — ЗДОРОВ'Я: дворові майданчики, міська інфраструктура (бігові та велодоріжки), шкільні зали та стадіони, типові ком'юніті-центри для місцевих та регіональних змагань, фітнес-центри, реабілітаційні центри;

№ 2 — СПОРТ: тренувальні центри для збірних команд, спортивні споруди для національних змагань, спортивні споруди для міжнародних змагань.

Далі — зміна державних процедур для ефективної реалізації програм і проєктів стратегії, розробка програм підготовки персоналу для експлуатації майбутніх спортивних споруд.

Передача спортивної інфраструктури, що належить ДЮСШ та ШВСМ, в управління керуючих компаній і відповідних комунальних / державних підприємств.

Почати відновлення необхідно зі шкільної інфраструктури, оскільки це саме те місце, де можна привчити дітей займатися фізичною активністю і сформувати культуру здорового

способу життя. Відновлення навчального процесу і якісних уроків фізичного виховання мають стати в пріоритеті. Вчасно проведений аналіз пошкоджень, кількісного складу населення в регіонах і розроблений алгоритм пріоритетності відновлення об'єктів спортивної інфраструктури дозволять швидше та якісніше запустити процес відновлення об'єктів спортивної інфраструктури. Практика «залатування дірок» без переосмислення функції має закінчитися. Відновлення спортивних залів, збудованих за стандартами СРСР і ДБН 1989–1997 рр., неприйнятне в сучасній Україні. В усіх шкільних об'єктах спортивної інфраструктури, які будуть відновлюватися з нуля або підлягати реконструкції, мають бути передбачені умови для комбінованої експлуатації шкільних залів (школярі, студенти, батьки, жителі громади). У маленьких містах спортивні зали повинні бути прибудовані до школи і мати два входи — для школярів і для жителів міста.

У великих містах доцільно будувати поруч зі школою ком'юніті-центр, що має форму окремого підприємства (належить муніципалітету, а не ДЮСШ, ШВСМ тощо). Шкільні зали в нових школах обов'язково повинні мати сучасні роздягальні, трибуни, систему освітлення, аудіосупровід тренувань і змагань, вентиляцію, Wi-Fi, а також систему електронного доступу та обліку всіх, хто займається. Важливо забезпечити рівні можливості для експлуатації приватних і муніципальних спортивних центрів (урівняти умови для спортивних клубів та ДЮСШ). Щодо будівництва й реконструкції спортивних споруд, то держава має перейти на будівництво таких споруд відповідно до прогнозування споживчого попиту на види спорту й активності в кожному конкретному регіоні, у тому числі з урахуванням географічних і кліматичних особливостей регіону. 100 % залів і майданчиків мають бути адаптовані для занять людей з інвалідністю.

Відсутні фінансові та податкові стимули (для українців, роботодавців, інвесторів) інвестувати в галузь та надавати допомогу організаціям фізкультурно-спортивного спрямування

Повоєнна відбудова потребуватиме величезних інвестицій, в тому числі капітальних і одним з завдань держави є знаходження нових джерел фінансування. Мають запрацювати механізми державно-приватного партнерства, концесій, приватизації державних підприємств, що потребують відновлення, зі збереженням спортивної функції. Запровадження інструмента філантропії та програми фінансових стимулів дозволить частково звільняти роботодавців від податків, якщо вони стимулюють своїх співробітників займатися спортом, а українців підтримувати спортивні клуби або ДЮСШ, у яких вони або їх діти займаються спортом.

У такому випадку страхові компанії матимуть сенс стимулювати своїх клієнтів вести більш здоровий спосіб життя й підвищувати рівень фізичної активності, щоб мінімізувати страхові виплати. Заохочення громадян до занять спортом, фізичної активності, здорового способу життя дозволить значно знизити навантаження на державну систему охорони здоров'я.

Впроваджуючи корпоративні програми зміцнення й профілактики здоров'я, роботодавці розв'язують відразу кілька завдань: підвищення продуктивності праці; мотивації і лояльності

співробітників; привабливості HR-бренду; формування відповідальної корпоративної культури.

Економічний вплив такої діяльності вкрай недооцінений в Україні. Волонтерський рух у спорті слабо захищений і мало організований в Україні, зазвичай це прояв ініціативи батьків. У ЄС навпаки волонтерство є однією з основ спорту, оскільки допомагає розвивати громадянське суспільство й низові ініціативи, виховувати проактивних громадян, що схильні до солідарності та емпатії, дозволяє економити великі кошти.

Після закінчення війни велика кількість українців продовжить займатися волонтерською діяльністю, сфера спорту може скористатися цим і залучити більшу кількість волонтерів, при цьому дати можливість тим, хто хоче допомагати, реалізувати себе в спорті в такій ролі.

3. Червоні лінії, які не можна перетинати в сфері молоді і спорту

Хибна ідея про те, що молодь чи спорт та фізична активність громадян знову “не на часі” - це один з викликів, що може постати в післявоєнній Україні. Саме тому, розробники даного документу присвятили багато уваги обґрунтуванню того, наскільки важливим є якнайшвидше впровадження докорінних змін, їх ідеологічне підґрунтя і який соціальний та економічний ефект вони матимуть загалом. Невикористання на повну інструментів демократизації, реабілітації і об’єднання суспільства через якісну відкриту молодіжну роботу та масовий спорт — може спричинити значні втрати економіки і розрізненість українського суспільства.

Найбільшим ризиком є заперечення наявних проблем і стагнація молодіжної та спортивної галузей, і як результат, консервація чинної державної політики. Не можна допустити, щоб діяльність молодіжних організацій та спортивних федерацій залишилась зарегульованою і визначалась Міністерством. Збереження монополії держави на реалізацію молодіжної політики і спорту, хибна система пріоритетів (орієнтація в першу чергу на результат, а не на здоров’я і масовість), радянські практики не слугуватимуть стимулом для розвитку громадського сектору, що призведе до подальшої консервації проблем і унеможливить зростання залучення українців до масового спорту та молодіжної роботи, що охоплюватиме більшість молоді.

Крім того, вирішальним залишається потреба у поділі функцій формування та реалізації політики між різними суб’єктами виконавчої влади, максимальне делегування повноважень демократичному громадянському суспільству і партнерські стосунки між владою та громадськістю.

Принцип “жодного рішення про молодь без молоді” не може ігноруватись. Наразі, громадянське суспільство недостатньо впливає на формування політики щодо молоді та спорту, моніторинг управлінських рішень і глибинні дослідження не проводяться (або проводяться формально), існують непоодинокі випадки, коли рішення приймаються в результаті впливу лобістських груп.

В жодному разі не можна допускати зупинки розпочатих реформ. Як і в інших сферах, в молодіжній політиці та спорті в різні роки були спроби впровадити точкові зміни, деякі нововведення були саботовані виконавцями, або зупинялись зміною уряду, проте комплексну реформу яка б покращувала життя більшості українців жодного разу так і не вдалося запустити. Прихильники системи, що існує, використовують такі спроби, як приклади невдалого реформування і відповідно наголошують, що та чи інша сфера не потребує змін. Проте саме короткий цикл і декларативний характер змін державної політики, незацікавленість у трансформації основних бенефіціарів теперішньої системи і є головною причиною теперішньої стагнації. Щоб досягти поставлених показників необхідно впроваджувати комплекс взаємопов’язаних змін, як законодавчо, так і імплементуючи реформаторські закони. Це потребує часу і викликає спротив частини еліти. Проте зміни державної політики в сфері молоді та спорту позитивно вплинуть на життя кожного українця. Ще одним викликом може стати орієнтованість на передвиборчі очікування 2024-2025 років і спроба досягти моментального ефекту для електорату, а не глибинні зміни у суспільстві. Те саме можна сказати про ризик того, що реформуванням сфери будуть займатись люди, які не розуміють процесів на сутнісному рівні (бо ніколи не мали досвіду участі в реальному секторі громадянського суспільства). Недопустима імітація реформи людьми, що декларують необхідність змін лише через трендовість таких настроїв в суспільстві і для утримання на посаді - це призведе до катастрофічних помилок і втрати шансу на трансформацію.

Існують перестороги, що кардинальні структурні зміни можуть негативно вплинути на залучення тих дітей, що наразі займаються в дитячо-юнацьких спортивних школах, особливо в малих громадах. Саме тому, ми наголошуємо на важливості впровадження пакета комплексних рішень, що не погіршить ситуацію, а навпаки підвищить якість надання спортивних послуг в таких закладах і значно розширить можливості для кожного українця.

Необхідно запобігти розчиненню масового спорту в структурі спорту вищих досягнень (СВД), де ним будуть керувати люди, що не зацікавлені в досягненні успіху. Це те ж саме, що в молодіжній політиці орієнтуватись на підтримку 1-2% молодих людей, які “світяться” своїми лідерськими чи іншими талантами. Це збереження штучно створеного перекосу уваги держави до спорту вищих досягнень / “молодіжних лідерів” з лімітованою кількістю бенефіціарів, на шкоду залученню більшої кількості населення до масового спорту та фізичної активності / відкритої молодіжної роботи, підтримки низових ініціатив, розвитку громадського сектору. Це відбувається через лобізм еліт великого спорту та просування “обраних” молодих людей в депутатському корпусі та виконавчій владі на всіх рівнях, породжуючи одну з основних загроз подальшій демократизації України.

Необхідно провести “спортивну / молодіжну люстрацію” (складання публічного переліку осіб та структур “громадянського суспільства”, що своєю діяльністю сприяли узурпації влади В. Януковичем та нападу на Україну Російської Федерації, співпрацювали з державою агресором та її посіпаками в Україні, а також були помічені в корупційних схемах). Без проведення такої люстрації існує постійна загроза відкату впроваджених змін, як це було в попередні роки. Держава Україна з сильним громадянським суспільством не може співпрацювати та фінансувати такі організації і вони, своєю чергою, не можуть брати участь у трансформації українського спорту та молодіжної політики. Крім того, відчутна тенденція, коли спортивні організації стають місцем “відбілювання” недоброчесних політиків, або керівництво федерацій монополізує в них владу, що на жаль, дискредитує всю галузь. Практики кумівства, залучення чинних депутатів, чиновників, міністрів на керівні посади у спортивних чи молодіжних організаціях (в тому числі неопублічне встановлення відповідного контролю через “своїх” людей) - пряме слідування російських тенденцій і не має нічого спільного з професійним доброчесним менеджментом.

Важливо не допустити подальшого ігнорування чи компрометації всього, що виходить за рамки усталеної системи молодіжної політики чи спорту. Особливо в тих категоріях, де йдеться про демократизацію та реальне включення громадянського сектору. Система працює так, що давно сформувала коло бенефіціарів, під яких напрацьовані готові рішення, як на центральному, так і місцевому рівнях. Останнім часом, всі наявні механізми громадської участі, які б могли допомогти у формуванні змін не працюють. Ця проблема не є суто проблемою молоді чи спорту - це сформований в Україні антитренд.

Можна змодельовати ідеальну матрицю реформи, оптимізувати державний апарат, створити інституції нової формації, запропонувати моделі рішень, внести зміни до законодавства та низки нормативно-правових актів, проте бюрократія може зіпсувати всі хороші ініціативи, а процедури будуть настільки складними, що ними зможе користуватися обмежена кількість людей. Всі суб'єкти, об'єкти, показники, конкурси, формули розподілу бюджетних коштів мають бути оцифровані й публічні, процедури спрощені, а рішення прийматись на основі верифікованих даних.

Інфраструктура для більшості громадян має стати пріоритетом держави й місцевого самоврядування. Надто амбітні коштовні проекти з будівництва спортивних об'єктів класу А в перші роки після закінчення війни - виснажать і так обмежені ресурси післявоєнної країни та будуть породжувати нові корупційні схеми. Мало того, через низькі показники залучення населення до спорту, різке збіднення населення і демографічну кризу через війну — такі коштовні споруди ризикують бути збитковими та малозаповненими.

Хоча фінансування і не є основним критерієм успішності впровадження змін у сферах молодіжної політики та спорту, проте виділення бюджетних коштів за залишковим принципом і їх нераціональне використання, не дозволяють досягти очікуваних результатів і стійкого економічного ефекту. Поставлені громадянським суспільством КРІ вимагає впровадження комплексу рішень, які потребують бюджетування і забезпечення їх реалізації.

Розділ VII. ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ПРАВ ЛЮДЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ ТА ВETERANІВ

Стан справ у сферах соціальної політики щодо людей з інвалідністю та ветеранів на початок 2023 року, включаючи вимірювальні показники цього стану

За часів незалежності Україна безвідповідально та безжально спотворювала сферу соціальної політики, перетворюючи її на бездумну роздачу пільг і подачок та не замислюючись на тим, що обов'язок соціально орієнтованої держави будувати систему працюючих соціальних послуг та дієвих механізмів підтримки. Ба більше, обов'язок соціально орієнтованої держави, яка прагне потрапити до родини держав-членів Європейського Союзу, -- це будувати свою систему соціального захисту, базуючись на цінностях прав людини, їх невід'ємності та рівності для всіх. Натомість Україна впроваджувала хаотичні реформи, суть яких зводилась не до створення умов, коли люди отримуючи послугу підтримки, поштовх від держави, мають змогу налагодити власне життя, а лише до того, аби надати більше пільг, які лягають тягарем на державний бюджет, не розв'язуючи питання управління та гідного життя тих, кому мали б допомагати.

Люди з інвалідністю в Україні десятиліттями були об'єктами соціальних експериментів, які базувались виключно на радянському підході медикалізації інвалідності та приховування людей з інвалідністю у інституціях (різного штибу закритих закладах), або у власних домівках. Соціальна політика стосовно людей з інвалідністю попри всі наміри її реформувати чи то слова про її реформу, насправді всі 30 років незалежності України ще глибше заганяла людей з інвалідністю у соціальну ізоляцію та/або гетто. В тому числі й через відірваність зусиль держави в соціальній сфері, від інших сфер, адже для незалежного та самостійного життя, всі люди, незалежно від їх індивідуальних характеристик мають мати можливість повною мірою користуватись своїми правами та свободами. Заміна соціальних, економічних та культурних прав людини пільгами, а також відсутність безбар'єрного середовища – все це перешкоджає людям з інвалідністю, ветеранам, й всім іншим, реалізовувати власні права і свободи.

Система пільг для ветеранів з 1993 року (з прийняттям Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту») зазнавала лише точкових змін, які не враховували потреби сучасних ветеранів, а лише латали прогалини, не сприяючи системній підтримці ветеранів. Надання таких пільг здійснювалося (і продовжує здійснюватися) за допомогою великої кількості органів та осіб, що створює бюрократичний хаос та не дозволяє системі діяти просто і прогнозовано для кінцевого споживача. Натомість, агресія Росії, яка почалася у 2014 році, зокрема незаконна анексія Криму, збільшили кількість молодих ветеранів, потреби яких значно відрізняються від потреб борців за незалежність у

XX столітті чи ветеранів Другої світової війни. Як свідчить дослідження, “серед ветеранів російсько-української війни є представники всіх вікових груп. Найбільше представників вікової групи від 31 до 40 років (34,5%) та від 19 до 30 – 31,1%. Ветерани російсько-української війни – переважно молоді люди працездатного віку”. Тобто ще до початку повномасштабного вторгнення росії склалася ситуація, коли ветеранами ставали переважно люди працездатного віку, які потребували державної підтримки для реалізації власного потенціалу, забезпечення власного добробуту та добробуту своїх сімей, проте ключовою проблемою залишалося небажання держави змінювати підходи, які діяли фактично з відновлення Україною Незалежності.

Після 24.02.2022 сфера ветеранських справ продовжує зазнавати докорінних змін, а саме:

- кількість осіб, які набули право на статус ветерана значно збільшилася, а більшість людей, які мали статус ветерана, знову повернулися до військової служби. Ця подвійна природа правового статусу Захисників є сучасною особливістю, яку має врахувати ветеранська політика, адже наразі нерозв’язані проблеми військовослужбовців мають негативний вплив на ветеранів і навпаки. Це зумовлює необхідність тісної співпраці профільних міністерств для забезпечення ефективної реінтеграції військовослужбовців до цивільного життя, забезпечення актуальної та ефективної системи державної підтримки;
- повномасштабне вторгнення росії посилило актуальні проблеми соціального захисту ветеранів – декларативність окремих гарантій, незацікавленість ветеранів у пільгах, що їм пропонують (насамперед це стосується таких архаїчних пільг як право на обслуговування поза чергою у комунальних та інших підприємствах, а також пільги щодо встановлення квартирних телефонів). Системні проблеми пільгової підтримки ветеранів не були вирішені до 24.02.2022, а тепер така підтримка стрімко втрачає ефективність та інтерес з боку кінцевих бенефіціарів.

Новим викликом системи має стати задоволення індивідуалізованих потреб значно більшої кількості ветеранів, необхідність переходу від пільг до послуг в системі державної підтримки, а також забезпечення державної підтримки належним фінансовим ресурсом для того, щоб не допустити декларативності у підтримці ветеранів.

Наразі українське втілення соціальної політики, не відповідає тому значенню, яке вкладає в ці самі слова Рада Європи в Європейській Соціальній Хартії та Європейський Союз, що також пізніше стало підставою для перегляду та доповнення Хартії. Соціальна політика України сфокусована на підтримці так званих “вразливих груп населення”, куди як в загальний котел було звалено одразу всіх, кому держава мала на увазі “допомогти”.

Замість постійного розширення переліку “вразливих” людей, які в силу тих чи інших обставин можуть потребувати підтримки на різних етапах власного життя, уряду варто задуматись над формуванням переліку соціальних послуг, які кожна людина може отримати за потреби, щоб мати змогу на рівні з іншими реалізовувати власні соціальні, економічні та культурні права і свободи людини. Адже саме можливість реалізовувати

права людини на рівні з іншими, незалежно від певних ознак, за належної підтримки, коли це потрібно, від держави і є передумовою ефективної соціальної політики.

Україна приєдналась до Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю та Факультативного протоколу до неї. На національному рівні наразі є чинними принаймні кілька стратегій та політик, які мали сприяти покращенню ситуації з дотриманням прав людей з інвалідністю, це зокрема:

- Національна стратегія з прав людини (почала втілюватись з 2015 року)
- План заходів з виконання рекомендацій, викладених у заключних зауваженнях, наданих Комітетом ООН з прав осіб з інвалідністю до першої періодичної доповіді України про виконання Конвенції про права осіб з інвалідністю, на період до 2020 року (чинний з 2016 року)
- Стратегія сталого розвитку України до 2030 року (затверджена у 2018 році)
- Стратегія зі створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року (затверджена у 2021 році).

Окрім спеціального Закону, забезпечення прав та гарантій ветеранів, розвиток їхньої залученості у життя громад передбачено низкою державних стратегій. Зокрема, Державна стратегія регіонального розвитку на 2021-2027 роки передбачала окремий напрям - Посилення соціальної захищеності ветеранів війни та членів їх сімей у територіальних громадах за місцем їх постійного проживання (перебування).

Ключовим недоліком Стратегії є те, що вона не пропонувала чогось нового порівняно із Законом «Про статус...», який встановлює систему пільг для ветеранів (наразі - без урахування індивідуалізованих потреб). Права ветеранів (та окремо – жінок-ветеранок) становили один з предметів Державної стратегії забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 року та затвердження операційного плану з її реалізації на 2022-2024 роки.

Це не вичерпний перелік, адже будь-який національний чи місцевий документ, який стосується прав людини тим чи іншим чином – це автоматично документ який стосується прав людей з інвалідністю, а також прав людини ветеранів чи ветеранок, адже люди можуть мати різні статуси на різних етапах свого життя.

Крім того, курс України на подальшу інтеграцію та членство в ЄС передбачатиме приведення національного законодавства у відповідність до стандартів ЄС. Завдання мінімум, яке держава не виконала в рамках угоди про асоціацію, це трансформація трудового права для гарантії рівності в доступі до працевлаштування людей з інвалідністю (Директива 2000/78/ЄС). Крім того, що Україна отримала перелік завдань в рамках наближення до членства після статусу держави-кандидатки, не стоїть на місці й розвиток європейського права щодо визнання та гарантій реалізації людьми з інвалідністю своїх прав і свобод на рівні з іншими. У 2021 році Європейська Комісія презентувала Стратегію за права людей з інвалідністю на 2021-2030 роки, яка також стане орієнтиром мінімального стандарту для України. Статус України як кандидата до ЄС та Директиви ЄС (та інші

керівні документи), як правило, не поширюються на сферу ветеранських справ, оскільки соціальний та правовий захист ветеранів регулюється на рівні національного законодавства, однак така ситуація не свідчить про відсутність необхідності реформування цієї галузі. Окрім того, зобов'язання України як кандидата до ЄС у сфері правового захисту осіб з інвалідністю поширюються також на ветеранів, які мають інвалідність, та сприятимуть процесу реінтеграції таких осіб до мирного життя.

Автори:

- Юлія Сачук - експертка Коаліції РПП, голова ГО "Боротьба за права/ Fight For Right";
- Марія Звягінцева - експертка Коаліції РПП, ГО "Всеукраїнська правозахисна організація "Юридична сотня";
- Ірина Федорович - менеджерка з адвокації ГО "Боротьба за права/ Fight For Right".

Менеджер групи:

- Денис Давиденко - керівник відділу адвокації та міжнародних відносин Коаліції РПП

1.1 Бачення сфери захисту прав людей з інвалідністю у 2030, включаючи вимірювані показники цього стану?

Інвалідність, її розуміння та ставлення до людей з інвалідністю в 2030 році відбувається через призму прав людини. Саме права і свободи людини забезпечують правовий мандат для забезпечення потреб людей. В суспільстві не існує сегрегації, інституціоналізації, дискримінації та стигматизації людей з інвалідністю, а державна політика чітко відображає, враховує та розв'язує наявні проблеми, з якими стикаються люди з інвалідністю під час реалізації своїх прав і свобод людини, від громадянських та політичних, до соціальних, економічних та культурних прав людини. Управління політикою в сфері інвалідності відбувається за повноцінної участі та належного представництва самих людей з інвалідністю.

Ратифікувавши Конвенцію ООН про прав осіб з інвалідністю та Факультативний протокол до неї, Україна взяла зобов'язання повною мірою виконувати її положення та крок за кроком забезпечувати умови, в яких кожна людина з інвалідністю як суб'єкт прав людини може вільно ними користуватися. Дотримання цих зобов'язань має мати наскрізне відображення в державній політиці на всіх рівнях та бути відповідно включеним до всіх дій держави в напрямку інтеграції до Європейського Союзу, синхронізуючи розвиток впровадження необхідних реформ та вдосконалення законодавства відповідно до європейського права з прав людини.

Планування будь-яких реформ в сфері соціальної політики, має включати наскрізний та міжсекторальний підхід й залучення відповідних державних інституцій з різних сфер. Неможливе викорінення старих радянських політик і підходів без розуміння й практичного втілення інтерсекційного підходу. В минулому мають залишитися намагання підійти до розуміння інвалідності лише з медичної точки зору, так само як і бачення підтримки ветеранів виключено через призму їх медичної реабілітації. В минулому мають залишитись

неузгоджені та принизливі політики призначення додаткових пільг замість розв'язання системних проблем, намагання зберегти існуючий статус кво та жахливу мережу закритих інституцій, прийняття рішень за закритими дверима та інші “кращі традиції” тоталітарної спадщини.

Формування будь-яких державних політик в сфері соціальної та гуманітарної роботи мають базуватись на:

- униканні стереотипів;
- сучасних підходах та знаннях;
- інтерсекційному підході;
- прозорості та підзвітності громадянському суспільству;
- правах і свободах людини;
- стандартах ЄС;
- реальному включенні до етапів планування і розробки всіх майбутніх бенефіціарів.

Законодавство

Законодавча база напрацьовується з дотриманням стандартів демократичного суспільства та прав людини, за участі спільноти та експертів, з розумінням цілей та завдань, яких потребує українське суспільство. На сьогодні більшість законодавчих актів в сфері інвалідності не відповідають правозахисній моделі інвалідності, запровадженій Конвенцією ООН, тому мають бути переглянуті. Має відбутися історичний перехід від медичної, благодійної та соціальної моделі до правозахисної. Чинні Закони України “Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю”, “Про реабілітацію” та інші нормативно-правові акти, а також державні стратегії та плани, які містять на сьогодні завдання щодо дотримання прав або надання послуг людям з інвалідністю, а також питання врегулювання підтримки та реабілітації ветеранів, мають бути ретельно переглянуті через призму мінімальних стандартів ЄС, положень Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю та інших міжнародних документів, обов’язкових до виконання Україною. Лише за результатами такого аналізу та після оцінки потреб спільнот, має бути розроблено план реформування всієї сфери соціальної політики в Україні та перелік змін до законодавства. Органи державної влади, народні депутати та представники громадянського суспільства разом мають взяти курс на системні зміни, в тому числі вносячи законодавчі ініціативи. Давно час відмовитись від точкових змін до окремих законів, які перетворюють національне українське законодавство на мінне поле, унеможлиблюючи реформу та не створюючи реальних змін.

Рішення та участь

До 2030 року має відбутися перерозподіл балансу впливу у сфері прийняття рішень щодо політики в галузі інвалідності. Роль самих людей з інвалідністю має бути ключовою при формуванні державної політики, а їх представництво – дійсно відображати інтереси та права спільноти. Ця група протягом століть була мало представленою у владі й на різних рівнях державотворчих процесів, що критично впливало на низьку якість політики та стан захисту прав, а отже – і якість життя кількох мільйонів людей з інвалідністю в Україні. Застосування позитивних дій для налагодження реального представництва у владі та державному секторі, впровадження підтримуючих механізмів з дотриманням принципів трансформативної рівності та інклюзивного демократичного суспільства до 2030 року має виправити ситуацію. Мають бути трансформовані квазігромадські об'єднання спільноти, єдиним завданням яких є збереження існуючого статусу кво. Також мають зникнути окремі інституції, які формально створені для просування видимості питання прав людей з інвалідністю, однак не мають ані реальних повноважень, ані механізмів підзвітності за свою роботу. Натомість з'явитися мають органи та посади з прозорими функціями та механізмами формування і впливу, що відповідатимуть за виконання та моніторинг державної політики щодо інвалідності.

Розвиток

Покращення законодавства та представництва має відбуватися у синхронному процесі з посиленням спільнот (людей з інвалідністю, ветеранів та всіх інших). У 2030 році в країні мають існувати центри дослідження прав спільнот, створені умови для наукової роботи на основі існуючих міжнародних стандартів з прав людини, з доступом до найкращих дослідницьких напрацювань світу та потенціалом для розвитку сучасного, конкурентного й експертного українського наукового середовища. Сприятливі умови створено для функціонування громадянського суспільства, організацій людей з інвалідністю, ветеранських об'єднань тощо, які допомагають владі виконувати свої зобов'язання у сфері захисту прав людини.

Цінності

- Цінності є визначальними для якості політики, тому невіддільним цінностями політики із захисту прав людей з інвалідністю у 2030 році є рівність, незалежність, спрямування на збереження гідності.
- Рівність має гарантувати, що послуги розробляються з розумінням різноманіття потреб без перекосів у балансі важливості тієї чи іншої групи.
- Незалежність – дизайн послуг спрямований на вчасну та тимчасову підтримку, а також надання людині засобів до подальшого незалежного життя у громаді.
- Відповідність потребі покликана вноrmовувати реальне покриття (досліджених) потреб відповідно до правозахисного підходу. Такий підхід через призму прав людини дозволяє адекватно працювати з наявною ситуацією та шукати варіанти розв'язання соціальних проблем на підставі досліджених даних.

- Спрямування на збереження гідності означає, що будь-який дизайн послуг та спосіб їх надання мають базуватись на безумовній повазі до гідності кожної людини.

1.2 Які проблеми необхідно вирішити щодо забезпечення соціального захисту людей з інвалідністю, щоб досягти бажаних результатів?

1. Розробити комплексну реформу соціальної політики базуючись на міжнародних стандартах прав людини.
2. Гармонізувати законодавство України з мінімальними вимогами ЄС та відмовитись від залишків радянських законів, які не личать сучасній Україні, а лише живлять корупцію.
3. Впровадити реформу щодо правоздатності та підтримуваного прийняття рішень.
4. Припинити практику медикалізації людей з інвалідністю, ветеранів та інших груп, які потребують тимчасової підтримки та інфантилізації отримувачів та отримувачок соціальних послуг. Реформа соціальної політики має відбуватись за реальної участі спільнот.
5. Ліквідувати інституційну систему інтернатного ув'язнення для дорослих та дітей з інвалідністю, натомість розробити та розпочати впровадження підтримуваного проживання й отримання послуг у громадах.
6. Реформувати трудове право, забезпечивши послуги, розбудувати систему підтримки у працевлаштуванні й створити соціальне підприємництво.

Безпекові питання

Війна Росії проти України залишила глибокі шрами на тілах, в свідомості та життях людей. Для людей з інвалідністю бойові дії, депортація, окупація та інші воєнні злочини стали апогеєм незахищеності та небезпеки. Недосконала система екстреного реагування та відсутність доступу до правосуддя та подолання наслідків військових дій по суті є точкою невороття, що посилює відчуття покинутості осторонь, неможливості порятунку та знецінення людського життя.

Визнаючи ці прогалини Україна у 2030 є державою, в якій усі люди з різними видами інвалідності перебувають у цілковитій безпеці та є впевненими, що в разі настання надзвичайних ситуацій, природних катастроф та/чи військового конфлікту ефективно спрацьовують механізми негайного реагування, які є інклюзивними. Всі люди з інвалідністю, які постраждали від війни, змогли домогтись справедливого відшкодування за скоєні воєнні злочини відносно них та/або їх близьких.

1. Налагодити систему координування дій між усіма державними установами відповідальним за екстрене реагування з дотриманням принципів інклюзивності та інтерсекційності.
2. Система цивільного захисту є доступною архітектурно, інформаційно та процедурно для всіх людей з інвалідністю, людей старшого віку, батьків з маленькими дітьми тощо. Інформування та навчання цивільного населення з підготовки до безпекових заходів теж відбувається з урахуванням усіх вимог доступності.

3. Розроблені стандарти для евакуації, надання гуманітарної допомоги та порятунку людей з різними видами інвалідності.
4. Створені умови та чіткі критерії для роботи міжнародних та національних гуманітарних організацій відповідно до вимог доступності та інтерсекційності.

Незалежне життя

У 2030 році всі люди з інвалідністю в Україні вільно та незалежно живуть в своїх громадах, маючи вільний вибір та контроль над своїм життям. Державна політика гарантує підтримку, яка необхідна для реалізації людьми з різними видами інвалідності свого права жити незалежно, що є невіддільною умовою для вільного користування людьми з інвалідністю всіма правами й свободами людини.

1. Розроблено механізм для надання послуг підтримки для людей з інвалідністю, що відбувається безперешкодно, простим і чітко визначеним способом та в достатньому обсязі з урахуванням індивідуального запиту людини.
2. Послуги з підтримки є доступними для всіх людей з інвалідністю незалежно від місця проживання, соціального статусу, віку та інших ознак і умов. Впроваджено систему безперебійного надання послуг (за умови якщо людина змінює тимчасово місце та умови проживання).
3. Саме людина контролює процес надання послуг, які є необхідними, а держава дбає про якість таких послуг. Людина має вибір між провайдерами послуг підтримки.
4. Забезпечено сталість фінансування надання послуг підтримки.

Свобода

У 2030 році Україна не позбавляє людей з інвалідністю правоздатності й свободи пересування на підставі наявності інвалідності. В країні не існує інституцій, закритих закладів чи будь-яких місць несвободи, в яких люди вимушені проживати все або частину свого життя, а люди з інтелектуальними, психосоціальними, сенсорними та фізичними порушеннями можуть вільно обирати, з ким і де їм жити та бути повноцінними суб'єктами в своїх громадах.

1. Проведено законодавчу реформу інституту дієздатності, розроблено та запроваджено механізм підтриманого прийняття рішень
2. Здійснено реформу деінституціоналізації дитячих закладів та закладів для дорослих, кожна людина з інвалідністю та/або людина старшого віку має можливість самостійного та за потреби підтримуваного проживання у громадах.
3. Належні та якісні соціальні послуги доступні у всіх громадах, саме соціальні послуги на рівні громад є основою соціальної політики. держава здійснює належну оцінку якості та відповідності соціальних послуг, а також проводить регулярну оцінку потреб громади для формування кошика доступних соціальних послуг.

1.3 Які червоні лінії не можна перетинати у питаннях що стосуються захисту прав людей з інвалідністю?

Абсолютною червоною лінією є закріплення медичної моделі розуміння інвалідності та подальший безглуздий розвиток соціальної політики виключно у вигляді збільшення пільг й непотрібних населенню послуг.

Недопустимим для відновленої демократичної та правової України буде збереження системи інституцій (інтернатного “підкування” про дітей та дорослих з інвалідністю та/або людей старшого віку). Негайна реформа має розпочатись з внесення змін до процесів прийняття рішень та припинення практики позбавлення людей з інвалідності правоздатності.

Всі процеси прийняття рішень щодо реформи соціальної політики мають відбуватись із реальним залученням громадського сектору і врахуванням позицій всіх зацікавлених сторін.

Використання риторики “євроінтеграційні закони” для просування ініціатив, які не мають нічого спільного ані з реально потрібними реформами, ані з цінностями та вимогами Європейського Союзу.

Відсутність майданчиків для обговорення та вироблення спільних позицій та бачення між представниками різних соціальних груп, громадським сектором, та донорами. Лозунг “нічого для нас без нас” має стати нарешті запорукою розробки будь-якої політики.

Загальні національні стратегії з покращення усього, плани дій у стилі “результат за два роки”, у яких відсутні вимірювальні показники результату та контроль за їх виконанням на місцях.

Безкарність за воєнні злочини щодо людей з інвалідністю та відсутність відшкодування та не отримання ними доступу до правосуддя на рівні з іншими, включно з розслідуванням всіх воєнних злочинів вчинених у місцях несвободи та щодо мешканців таких місць.

2.1 Бачення сфери соціального захисту ветеранів та ветеранок у 2030, включаючи вимірювані показники цього стану?

Стратегічний рівень відновлення України має передбачити ряд комплексних рішень, спрямованих на удосконалення системи державної підтримки ветеранів, її модернізацію та зникнення бюрократичного хаосу під час отримання гарантованих пільг та послуг, сприяти закріпленню суспільної шани до внеску ветеранів у перемогу, героїзації образу ветерана в суспільстві. Державна підтримка ветеранів повинна здійснити перехід від пільг до послуг, які забезпечували б реінтеграцію та збільшення добробуту ветерана, а також забезпечити участь родини ветерана у процесі реінтеграції до мирного життя. Формування ветеранської політики, оцінка актуальності послуг та необхідності реформування має здійснюватися з максимальним залученням ветеранів як кінцевих споживачів і бенефіціарів цієї політики.

До 2030 року Україна має:

- Запровадити повноцінний електронний доступ до кожного з елементів державної підтримки для зменшення бюрократичного навантаження. Практичне функціонування електронного кабінету ветерана, із захистом персональних даних та доступом ветерана до державних послуг, розвантажить систему, збільшить охоплення користувачів державної підтримки та їх інформування, а також зменшить корупційний ризик.
- Забезпечити розширення міжнародного співробітництва у сфері захисту прав ветеранів. Дослідження та впровадження досвіду інших держав для поліпшення захисту прав українських ветеранів надасть змогу здійснити перехід від пільгової системи до послуг для забезпечення потреб ветеранів для їхньої реінтеграції до мирного життя, фізичного та ментального відновлення.
- Моніторинг ефективності системи державної підтримки для її модернізації відповідно до змінюваних потреб. Моніторинг системи державної підтримки дозволить якісно реагувати на змінювані потреби ветеранів, визначати пріоритети реформування системи та забезпечувати необхідний фінансовий ресурс.
- Сформованість образу ветерана в суспільстві, забезпечення гідної шани і вдячності за внесок ветерана у незалежність та безпеку України.

Для досягнення поставлених цілей держава має забезпечити міжсекторальну взаємодію задля:

1. Виявлення ключових потреб сучасних ветеранів та членів сімей загиблих (не менше 70 відсотків осіб, які мають ветеранський статус), розроблення єдиних засад ветеранської політики та системи підтримки ветеранів з урахуванням цих потреб (шляхом налагодження комунікації між ветеранами, органами влади та громадським сектором, уніфікації чинних програм державної підтримки, впровадження системи виявлення та перманентного аналізу потреб ветеранів та врахування їх при формуванні політики Міністерством у справах ветеранів України) дозволить забезпечити реалізацію системи державної підтримки за принципом послуг, а не пільг для ветеранів.

2. Забезпечення прозорості, зрозумілої та зручної у користуванні, мотивуючої системи соціальної підтримки ветеранів (шляхом подальшої цифровізації сервісів та скорочення бюрократичного хаосу, створення системи отримання елементів державної підтримки онлайн за принципом “Єдиного вікна”). Показником досягнення цієї цілі стане наявність електронного кабінету ветерана, завдяки якому особа зможе отримати державну підтримку без додаткових звернень до органів державної влади.
3. Впровадження системи переходу від військової служби до цивільного життя для ефективної реінтеграції ветерана, збереження його активної ролі у розвитку громадянського суспільства та підвищення мотивації до проходження військової служби. Така система має враховувати участь родини ветерана та розпочинатися до звільнення військового, враховуючи його особисті потреби (з огляду на стан здоров'я, досвід зайнятості, освіту тощо).
4. Підтримки та поширення проєктів в сфері національної пам'яті та суспільної поваги до внеску ветеранів у захист України (створення Національного меморіального кладовища, онлайн-музею ветеранів, створення та поширення документальних фільмів, літератури про діяльність військовослужбовців та ветеранів, популяризація образу ветерана завдяки іншим формам мистецтва). Кількісним індикатором виміру цього напрямку може бути обсяг створених мистецьких, літературних творів, кінопродукції тощо, розроблення якої отримало підтримку та фінансування від держави.
5. Оновлення системи пенсійного забезпечення (для гарантування належного рівня життя як цивільним особам, які були мобілізовані без набуття ними ветеранського статусу, так і ветеранам після завершення ними служби).
6. Забезпечення активної реабілітації ветерана, надання державної підтримки у сфері освіти та зайнятості (в тому числі шляхом підтримки ветеранського підприємництва для реінтеграції ветерана до мирного життя, підвищення його добробуту та за потреби - зміни сфери зайнятості внаслідок медичних показників).

Планування будь-яких реформ в сфері соціальної політики, має включати наскрізний та міжсекторальний підхід й залучення відповідних державних інституцій з різних сфер. Немоżliве викорінення старих політик і підходів без розуміння й практичного втілення інтерсекційного підходу, а також без відгуків бенефіціарів системи про її користь та практичну ефективність.

2.2 Які проблеми необхідно вирішити щодо забезпечення соціального захисту ветеранів та ветеранок, щоб досягти бажаних результатів?

Найбільш комплексні проблеми ветеранів, які загострилися після 24.02.2022:

1. Перелік пільг для ветеранів не відповідає дійсним потребам захисників. Для прикладу, сьогодні законом для УБД гарантоване право на позачергове встановлення на пільгових умовах квартирних телефонів, однак вочевидь така пільга не має попиту серед ветеранів. Натомість куди ефективнішим було б надати УБД право на безкоштовне проходження певних навчальних курсів, вивчення іноземної мови тощо для повноцінного

повернення до цивільного життя. Ті пільги, які наразі передбачені законодавством, частково не використовуються бенефіціарами через їхню неефективність, а частково – не забезпечені державним фінансуванням (наприклад, санаторно-курортне лікування на 2023 рік відповідно до Закону України «Про Державний бюджет України на 2023 рік»). Тому під час реформування системи, моніторингу її ефективності та плануванні змін в першу чергу необхідно враховувати потреби різних категорій ветеранів для забезпечення необхідних ресурсів для реалізації державних гарантій, необхідних ветеранам у реінтеграції до мирного життя. Також необхідно розв'язувати проблему надання ветеранських статусів усім особам, які мають на нього право. Адже наразі, попри наявну норму законодавства, практично можливість оформити статус ветерана (учасника бойових дій) відсутня у добровольців територіальних громад, які не згадані у підзаконному правовому регулюванні.

2. У сфері електронних послуг для ветеранів (запровадження електронного кабінету ветерана, під час взаємодії різних державних органів та обміну даними) необхідно запровадити найвищі стандарти захисту персональних даних, оскільки персональні дані ветерана (військовослужбовця) та інформація про членів його/її сім'ї є важливим елементом безпеки людини, особливо у випадку мобілізації або призову резервістів.
3. Для отримання соціальної послуги варто забезпечити можливість ветерана зробити це разом з членами своєї сім'ї. Адже бажання ветерана реалізувати певну пільгу або послугу буде більшим, якщо при цьому його будуть супроводжувати близькі.
4. З огляду на викладене, основним викликом стане реформування системи державної підтримки ветеранів, яка має бути індивідуалізованою, враховувати потреби цільової аудиторії, мати достатнє фінансове забезпечення та зручну систему реалізації за допомогою технологій та єдиного відповідального органу (наприклад, Міністерства у справах ветеранів України та його територіальних підрозділів).

2.3 Червоні лінії, які не можна перетинати у питаннях що стосуються прав ветеранів та ветеранок?

Під час реформування системи пільг (нагальна необхідність цього процесу наразі пов'язана із низькою ефективністю чинної системи та тривалою загальною мобілізацією, яка в умовах широкомасштабної агресії РФ призводить до збільшення числа осіб, які мають право на статус ветерана) необхідно врахувати такі «червоні лінії»:

Неможливість дискредитації статусу ветерана. Сприйняття ветерана як винятково «пільговика», а не учасника суспільних відносин з унікальним досвідом призведе до деструктивних відносин ветеранів та органів державної влади. Тому важливо забезпечити коректну комунікацію представників органів влади та ветеранів, визнання працівниками органів влади, а також інших підприємств, установ, організацій внеску ветеранів у захист України. Важливим у цьому аспекті є забезпечення суспільної шани та поваги до ветеранів шляхом залучення ветеранів до освітніх процесів, державної служби, громадської активності, висвітлення внеску ветеранів у засобах масової інформації, художніх та документальних творах.

Обмеження і декларування підтримки. Недопустимим є зменшення рівня державної підтримки, що суперечило б вимогам Конституції України, а також надання декларативної

підтримки, яка не забезпечена достатнім фінансовим чи іншим ресурсом, не сприяє розвитку добробуту ветерана (як сучасна пільга щодо першочергового обслуговування в комунальних та інших закладах). Будь-який елемент підтримки ветерана має реалізуватися на практиці.

Відсутність моніторингу задоволеності та користі пільг. Реформування системи без контролю за якістю та ефективністю запропонованих змін, контролю за досягненням визначених індикаторів ефективності, внесення необхідних змін для модернізації системи з огляду на потреби бенефіціарів не призведе до соціально позитивних наслідків та посилення соціального захисту ветеранів та членів їхніх сімей.

Бюрократизація процесів. Необхідним для посилення гарантій соціального захисту ветеранів є розвиток онлайн-можливостей для отримання державних послуг (завдяки електронному кабінету ветерана або аналогічним механізмам), а також отримання послуг за принципом «Єдиного вікна». І навпаки, розширення мережі органів, які надають послуги, відсутність координації між ними та дублювання повноважень призведуть до хаосу у системі та не сприятимуть ефективності державної підтримки. У підсумку це призведе до розчарування кінцевого споживача.

Всі процеси прийняття рішень щодо реформи соціальної політики мають відбуватись із реальним залученням громадського сектору і врахуванням позицій всіх зацікавлених сторін.